

TARTALOM

Ötvenöt éves a Forrás

Markó Béla	Fény a verandán (vers)	3
Lövetei Lázár László	Szervraktár (vers)	4
Tóth Krisztina	Százhusz liter föld (vers)	8
Fekete Vince	Villanófény (vers)	9
Petőcz András	Kaddish az elfeledett apáért (vers)	13
Fenyvesi Ottó	Enyhe fintor (vers)	17
Géczi János	A sikátor; Arról (versek)	20
Tözsér Árpád	A tők ásز keservei; IV. Amenemhat fáraó bukása; A tab- letták négyyszögcsítésce; Ernestus úr bal lábáról (versek)	22
Háy János	Boldog boldogtalan (regényrészlet)	25
Juhász Tibor	Fáradásos törés (szociográfia-részlet)	33
Fried István	„Csatázok verseimmel...”	38
Schiller Róbert	Mary Shelley, az alkimista	60
Villányi László	Zöld villám (Kormos István emlékének)	64
Pintér Lajos	tört/én/clem	67
Csenki Nikolett	„Jó, hát akkor itt fogunk élni” (A Megáll az idő történelmi kontextusáról)	73
Füzi László	Arany (Benes József művészetéről)	81
Füzi Péter	Postafiók @	100
Pál Sándor Attila	Tízéves a Forrás (Negyvenöt év után, avagy olvasónapló egy folyóiratszámról)	103
	Benes József képei	

FORRAS

56. ÉVFOLYAM | 2024. 3. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► Főszerkesztő: **Füzi László** ► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; Felelős kiadó: **Bujdosóné dr. Dani Erzsébet** könyvtárigazgató ► A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; Telefonszáma: 76/500-550/111. mellék: Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu ► Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► Nyomdai kivitelezés: Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: **Szakályas Tibor**

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Markó Béla

Fény a verandán

Galambtoll, szőlőlevél, varjú csőréből
kihullt dió lent az udvar kemény kövén.
Csupa zörgés, csupa súrlódás, csupa seb
a reggel, amikor felkelünk. Egy álmatlan
éjszaka törmeléke körös-körül. A verandán
ég a villany a napsütésben. Észrevesszük,
és gyorsan leoltjuk. De addig csak fénylik
fölslegesen. Ilyen viszonyban vagyok
már-már Istennel is. Bevilágítom, ami úgymint
látszik minden részletében. Hozzáteszek
ahhoz, ami elviselhetetlenül teljes. Söpri
a szél az udvart, csörgeti a vörösréz színű
leveleket, mint tenyérszárú pénzerméket.
A költő dolga ennyi. Fényleni ott is, ahol
sokkal nagyobb fény van. De nem akarok
túl fellengzősen fogalmazni. Nevezhetném
például készenlétnek. Hiszen a nappalokat
nem kell láthatóvá tenni. Néhány voltos
zseblámpaelemmel működik a vers
a vakító égbolt alatt. Éppúgy elvegyül
a tömegben, mint a szerelmesek az utcán.
Pedig tele van kívánsággal a város.
Csakis akkor lesz értelme a versnek,
ha Isten hirtelen haragjában eltakarja
előlünk a napot. Sohasem arról beszél
a költő, ami volt. Hanem arról, ami lesz.
Zseblámpa, amellyel eltalálsz hazáig.
Akkor kell a vers, amikor haragszik ránk
a fennvaló. Ahogy a lesötétített moziban
mindig világít az ajtó fölött egy lámpa:
Kijárat. De természetesen nem erről szól
az életünk. Szinte mindegy, hogy miről.

Lövetei Lázár László

Szervraktár

„elsorolja
testének
kimeríthetetlen gazdagságát

a máj kopár hegyeit
az étkek fehér szurdokait
a tüdők zúgó ereit
az izmok édes halmait
az epe és vér tavait s hullámsárait
a csontok hideg szelét
az emlékezet sója felett”
(Zbigniew Herbert – Weöres Sándor:
Apollo és Marsyas)

Bevezetés: 1,1–3

1¹ Ezek annak a könyvnek az igéi, melyeket László, Lőrinc fia – ő Dénesnek volt a fia, ő meg Dánielnek volt a fia, ő meg Ferencnek volt a fia, ő meg Mihálynak volt a fia – sugalmazott² a halála utáni esztendőben fiának, II. Lászlónak itt, Székelyföldön, az Olt vize mellett,³ Mindszent havának hetedik napján, abban az időben, amikor még javában dúlt az orosz–ukrán háború.

Főhalott: 10,1–8

10¹ „Aki könnyen hisz, könnyen csalatkozik” – tartja a mondás, és igaza van: azt reméltem, hogy a betűk könyörületesek, s most mégis mit kell látnom? –² addig olvasgattál össze-vissza, míg kineveztél Főhalottnak, fiam, mint Szent Pál Krisztus urunkat:³ „a halottak közül elsőszülött, hogy mindenek között ő legyen Fő” (Kol 1,18),⁴ tudom, hogy mostanában szinte csak az én

▼

Részletek egy készülő kötetből

túlvilági mondandómra vagy kíváncsi, de nem akarok Főhalott lenni, bőven elég nekem az is, hogy meghaltam, ha már muszáj volt, ugyebár, ⁵ illetve... várj egy kicsit... Krisztus urunk nagyon integet... aha: azt mondja az Úrjézus, hogy viseljem nyugodtan a titulust, a magamfajta civil szentek esetében a „főhalottság” csak afféle tiszteletbeli cím, ⁶ tudomásul veszem tehát a dolgot, s még véletlenül se fogok arra célozgatni, hogy beszélgethettünk volna, sokkal többet, korábban is – ⁷ mennyit panaszkodtam anyádnak, mikor megritkultak a látogatásaid, ⁸ na de nem akarom, hogy még durvább lelki-furdalásod legyen.

Anchísés szerepében: 11,1–6

11 ¹ Lehet, hogy holnap meg fogom bánni (mintha tudnám, hogy itt, az égben mikor van holnap),

² s csakis azért, mert az imént szóba került, s anélkül, hogy kínozni akarnálak, s hogy egyszer és mindenkorra letudjuk a témát, s tényleg csak közbevetőleg, de

³ hadd kérdezzem meg: miért is nem jöttél gyakrabban haza? Nem azt vártam, hogy a nyakunkra telepedj, elég lett volna az is, ha egy percig látlak, ⁴ s akkor most nem keseregnél, mint Aeneás az alvilágban, mert nem tudja megölelni az apját:

⁵ „Háromszor próbálta nyakát átfonni,
hiába,
háromszor surrant ki a testtelen árny,
eloszolván,
mint lehelet-lágy szél, mint felszakadó,
rövid álm...”

⁶ Nna, erről ennyit. Nem akarok dirigálni, de szedd le a szőlőt a házunk elől, s máris nyargalhatsz vissza a kurva könyveidhez.

Liderin: 12,1–9

12 ¹ Ne is mondd, fiam, anélkül is tudom: újabb idézettel gazdagodott a jegyzetfüzeted –
² mostanában úgy rááll a szemed a belső szervekre, mint egy patológusnak! ³ Ezúttal ki az áldozat? Babits?

*„az értő agy s zenés szív nem beszél,
csak a tüdő liheg, csak a torok
kiált s a szédült gyomor álmodik”.*

⁴ Hát akkor lazítsunk egy kicsit, mert nemcsak „belső”, hanem „külső” szervek is voltak a földön, s nemcsak a „szédült gyomor”, hanem a szédült (vagy az alliteráció kedvéért: a petyhüdt) pöcs is álmodott: ⁵ emlékszel, ugye, hogy megkértelek, hozz egy doboz Liderint Magyarból hetvenhat éves apádnak: ⁶ Kunszentmártonban, 2018. február 2-án (éppen a születésnapodon) – ma már én is tudom, milyen sajnálkozva nézett rád a gyönyörű gyógyszerésznő, ⁷ te pedig, szegény fiam, porig égtél a szégyentől, pedig nem is neked kellett a potencianövelő, ⁸ „Tudod, hogy mit hoztál?” – kérdeztem, amikor hazajöttél, te pedig, szegény fiam, azt hazudtad, hogy „Nem”, de te is tudtad, hogy tudom, hogy hazudsz, ⁹ sajnálom, hogy nem tudtunk őszintén beszélni erről is.

Békebíró: 13,1–11

13 ¹ Bizony, fiam, nem ártana már otthon, a földön, és őszintén tisztázni minden kérdést, az ég nem alkalmas terep ilyesmire, ² nincs is itt senkinek rendezetlen ügye, elég egy *görbe tekintet*, s máris repül az ember Dante poklába (erre még visszatérek!), ³ csupa vigyorgó lélek körben mindenütt, a *fapofa* ugyan itt is „túrt” kategória, de – ahogy mondtam – az *összevont szemöldök* szigorúan „tilos”, ⁴ nagyapád is kénytelen *fapofát* vágni, ha véletlenül összefut legidősebb fiával, ⁵ emlékszel, ugye, ahogy békebíróként szaladgáltál, teljesen fölöslegesen, egyiktől a másikig, ⁶ úgy összevesztetek, hogy nagybátyád el se ment az apja

temetésére, ⁷ jogos a kérdésed, fiam, hogy akkor mégis mit keresnek a mennyben, a válasz nyilván Isten végtelen irgalmasságában keresendő, ⁸ én csak annyit fűznék hozzá, hogy szerencsére nem fajult bicskázásig/gyilkosságig a dolog, egyszerűen fogtuk magunkat, és eladtuk nagyapád házát, ⁹ háromszáz évig miénk volt a ház, aztán egyszer csak eladtuk, ¹⁰ ez meg ükapádéknak eshetett rosszul, azért a feltételes mód, mert se tegnap (mintha tudnám, hogy itt, az égben mikor volt tegnap), se ma nem cirkuszoltak-cirkuszolnak – ¹¹ ahogy mondtam: itt mindenki szívesen repül, csak nem lefelé...

Dante: 14,1–5

14 ¹ ...lefelé, vagyis a pokolba. Pontosabban fogalmazva: Dante poklába. ² Mert képzeld el: annyira tetszett az Úrnak Dante víziója, hogy az eposz megjelenése után teljesen átépítette a korábbi alvilágot, ³ oltári botrány kerekedett az ügyből, lázadás meg minden, sejtethed, hogy mi lett a vége, ⁴ úgy látszik, radikális reformokat a pokolban is csak erőszakkal lehet végrehajtani, ⁵ a lakók is ugyanazok, mint Danténál, csak sokkal népesebb a tábor, elvégre néhány emberöltő mégiscsak eltelt a középkor óta, ⁶ s elnézve a világotokat, fiam, hamarosan újabb nagykutyaikkal fog *gazdagodni* a banda.

Tóth Krisztina

Százhusz liter föld

Megnéztem, mi maradt a régi házból:
a Google utcaképen rákerestem.
Se kerítés, se fák, üres telek csak,
a felmagzott fűben hatalmas cserép.

Még otthon laktam, amikor hazahozták.
Ketten cipelték fel a kerti úton.
Százhusz liter föld, mondogattad,
és mutattad, hogy állítsák középre.

Telente mindig fejjel lefelé állt,
hogy szét ne fagyjon. Aztán úgy maradt és
ásító szája megposhadt levegőt
csorgat kongó belsejéből a mélybe.

Egy láthatatlan, fekete növény,
lombos gyökér, befelé nő a földbe,
koronát ereszt, és te nézed,
sötét hamvakkal öntözöd, apám.

Fekete Vince

Villanófény

„Halljátok-e a dalt, szomorú szeretteim?”

(Király László)

A.

Nyolcvanas évek eleje, késő ősz. Ott vannak egy alig pár éve épült panellakásban. Környezetidegen betonépület a hegyaljai falu közepén, jócskán kirí a földszintes falusi házak közül. De ez akkor nem számít, a szocialista falutervezés, takarékoskodás sem. Pattog a tűz a cserépkályhában, almát majszolnak a félhomályban, és egy motorbicikli akkumulátoráról beüzemelt aprócska villanyégő fényénél a településre frissen kihelyezett tanárházaspárnál egy új kötet verseit olvassák, elemzik, vitatkoznak róla vendéglátóival.

Mi a nagyvers, arról beszélgetnek éppen, egy majdnem teljesen sötétségbe borult falu sok-sok pislákoló fénye közül az egyik mellett, egy nyomdászagú kötet fölé hajolva. Mi a nagyvers? Miről ismerzik meg? Kérdezik, bizonygatják oda-vissza az állításaikat, sorolják érveiket.

B.

Később, a kivilágítatlan utcákon hazafelé botladozva tovább zágnak benne a kötet darabjai, *A Kővadászok Klubja* sorai, hogy ez itt egy „vérben ázó ország”, s „Talán még annyit: ez itt nem vetés, / Ez az egyszerű, kedves lándzsaerdő. / Amikor még pipacsok voltak, / Nem tudhattátok: ez a kor is eljő.” „És alusztok – és erre nincs bocsánat – / Ilona-szín, Anna-szín éveken át. / Zajlanak megkésett, helyi érdekű háborúk, / helyi érdekű győzőkkel, halottakkal. / Ilona-évek, Anna-esztendő után / a *semmiről sem tudtunk* nem érv ma már.” Így bandukol, gázlámpák, gyertyák pislá fényeibe, versek bójáiba

kapaszkodva a sötét, november végi éjszakában, egy akkor még eléggé homályos jelenből, egy teljesen bizonytalanak tűnő jövő felé. Ilona-szín, Anna-szín esztendők előtt/után, pótkávé, pótlét, áramszünetek idején... Az ellenőrző, karszám, hajpánt, nyakkendő, egyenruha kék-fehér színű középiskolás érájában úgy rázzák meg ezek a sorok, akár a gyönyör áramütései: lábujjtól fejbúbig cikáznak át rajta és áradnak szét a testében.

C.

Mert itt, ebben a környezetidegen betonsilóban, nyolcvankettő végén, a félhomályban, aprócska égő halványsárga fényénél, fejüket összedugva verseket olvasnak-értelmeznek, s egyszer csak, mintha valahol valakik megegyeztek volna a Mindenhatóval, vagy a Magasságos Áramszolgáltató Illetékessel, percre-pillanatra, váratlanul „meg- vagy visszaadják” a villanyt. Kérdően, pislogva, hunyorogva, hitetlenül néznek egymásra hárman. Hogyhogy? Ilyenkor? Mi történhetett? Hogy valami hiba csúszhatott a gépezetbe! Hogy valami cinkosság-része lehet ebben magának az Úristennek is! Még ma is, évtizedek múlva is azt hiszik...

Ezeréves erdő

1

A településtől jó másfél óra járás. Terepjáró után csatlakoztatott „talicskával”, házilag gyártott utánfutóval fel a meredek, óriási kövekkel tarkított erdei úton. Jobbról-balról tölgy-, bükk- és fenyőerdők, dombok, völgyek, az aljban csordogáló patak. Jól neki kell itt rugaszkodnia lónak, autónak, ügyesen kell manővereznie szekeresnek, sofőrnek a helyenként jókora döccenőkkel meg-meglepő emelkedőn.

2

A Huddó-tetőn, ahol az állatokat pihentetve meg szoktak szusszanni ezelőtt a szekeresek, megállnak pár percre. Innen már nincsenek emelkedők, kiszélesedik a táj, bal oldalon az

Ezeréves erdővel, ahol a fák évszázadok alatt is alig nőnek egy jókora bokornál magasabbra. Megpillantják a szétszórt házakat, csűrőket, a dombra felfutó, elkerített területeket. Mostanában már csak nyáron élnek itt emberek, főként a pásztorsággal foglalkozók. Vagy azok, akik itt takarnak, szénát, sarjút csinálnak télre az állataiknak.

3

Javítás alatt álló egykori iskola épülete, betonpadlóra fektetett matracok, hálósákok. Lepakolják, szusszannak, majd gyalog vágnak neki a szemközti domboldalnak. Meseszerű vidék, távolban, a tetőn, két fenyőfa között magát kacéran, incselkedően mutogató sziklapár, az Asztagkő. Ki tudja, mióta áll itt a szél és eső formálta, turista-hívogató látványosság?

4

Átvágnak egy láposon is. Döng a lépéseik alatt a sűrű gyepel takart növényzet, mintha hatalmas üresség fölött deszkákkal fedett gyeptájon járnának. Úgy tartják, a tizenöt-húszméternyi vastag növényzet alatt lávaszerű, folyékony massa található a mélyben. Most hónapok óta szárazság van, különben rá nem léphetnének, elnyelné őket.

5

Közben egy tíz-tizenöt lóból álló ménessel is találkozhatnak, amelyek, mint a vadlovak, úgy élnek itt egész nyáron. Kuttyák támadják meg, ők szervezeten, hátat fordítva körbeállnak, és úgy védekeznek.

6

A tetőről pompás kilátás nyílik Moldva felé, légvonalban nincs is messze a legközelebbi kisváros. A Nagy Sándor-csúcs és a Nemere is jól idelátszik. És idelátszik a Veresvíz természetvédelmi terület is, de úgy tűnik most, hogy ég, szélesen terjedő, a völgyre hosszan rátelepedő füstfelhő jelzi a lángok útját.

7

Megpihennek, aztán visszafordulnak. Estére, mire a házhoz visszaérnek, beborul az ég, és több mint kéthónapi szárazság után esni kezd az eső.

8

Borongós, szomorkás idő másnap reggel is. A szomszéd házban lakó férfi épp akkor engedi ki a tehéncsordát. Maradjanak? Vagy menjenek? A tehenek pásztor nélkül vonulnak ki a legelőre. Este, fél hét, hét óra körül, mintha csak óra volna náluk, hazatérnek. Otthon maradt borjaikért jönnek vissza minden este, mondja a pásztor, ha nem lennének ők, akkor elvesznének, „elkóvályognának”.

Petőcz András

Kaddish az elfeledett apáért

Újra és újra felidézlek,
nem tudom, miért,
nem is tudom, minek.

Újra és újra megköszönöm azt,
amit megköszönök.
Vagyis mindent, ami van.

Bizonygatom, magamnak is, hogy nem felejtettelek el.

Nem felejtettem el,
ahogy itt, a vízparti telken, együtt,
ahogy hordtuk a köveket,
ahogy besegítettél a kőművesnek,
ahogy keverted a betont,
ahogy lapátoltad a sódert,
ahogy szorongtál, hogy elmossa a vihar a frissen alapozott kicsinke házadat,
ahogy esténként elaludtunk,
ahogy vigyáztál rám,
ahogy a boltba küldtél,
ahogy elviselted, hogy a gyerekbuliból későn jövök meg, este 10 után,
ahogy hallgattuk közösen a rádiót,
ahogy petróleumlámpával világítottunk,
ahogy a semmiből is vacsorát főztél,
„készül a Pali tál”, mondtad, és azóta is mindig éhezem erre a tálra,
ócska, hibás, beteg krumpliból, valami zsírból, kétszem tojásból
sütöttél nekem ennivalót, és annyira ízlett,

és emlékszem a kiabálásaidra is,
a veszekedéseidre,
és emlékszem arra is, hogy mégis mindig rendben volt körülöttünk minden,
és ma már tudom,
hogy ezt nem lehet elégszer megköszönni.

Szomorú és rosszkedvű voltál,
és nagyon is sikertelen,
kirúgtak az állásodból,
nem taníthattál,
eltanácsoltak mindenhol.

Annyira rossz most verset írni rólad,
sírni volna kedvem,
annyira mindent neked köszönhetek,
és annyira fáj, hogy nem tettem érted semmit.

A szélütés után bénán feküdtél egy kórházi ágyon,
megnőtt a körmöd, megnőtt a hajad,
és mi, anyám, testvérem és én
hagytuk, hogy a körmödet és a hajadat
idegenek vágják, ha vágják,
magadra hagytunk azon a kórházi ágyon,
micsoda vereség,
uramisten,
micsoda vereség,
szégyen,
amit azóta sem tudok feldolgozni,
szégyen,
ami bélyegként rajtam ragadt,
láthatatlan ez a bélyeg, mégis,
nagyon is látható,
bocsáss meg nekem, ha tudsz,
de ezt nem lehet megbocsátani.

És most itt vagyok a vízparti telken,
a vízparti házban,
és azt hiszem,
hogy valami fohással,
verssel,
mindez rendbe hozható,
azt hiszem, hogy
ha kiírom mindezt magamból, akkor jobb lesz,
dehogy lesz jobb,
dehogy hiszem.

Itt, valamikor, komposztos vödörbe gyűjtötted
a krumplihéjat, a zöldségek maradékát,
a rothadt gyümölcsöt,
és vitted a komposztot a telek végébe,
ezzel trágyáztad a földet.

Ma az unokád ugyanezt teszi, és
ezzel is rád emlékezünk.

Ne hidd, hogy szóltam neki,
ő mondta, hogy ezt kell csinálni,
nekem is megfélepetés.

Meghajlok az Örökkévaló akarata előtt,
és megköszönöm, hogy az unokád
emlékezik rád,
és bocsánatot kérek mindazért,
ami volt.

Bocsánatot kérek a magára hagyott apáért, érted.
Bocsánatot kérek az elfeledett apáért, érted.

Hogyan is tehettem ezt?
Hogyan is hagyhattalak ennyire magadra?
Hogyan is feledkezhettem meg rólad?

Az Örökkévaló parancsa,
hogy ápoljuk szeretteinket,
amikor ápolni kell,
és engedjük őket
a saját otthonukban
csendben eltávozni.

Bocsáss meg nekem, Apa.

Adonáj, adonáj.
Ahol fényed gyúl,
onnan eltisztul a homály.
Adonáj,
neked elmozdul ma is
minden akadály,

legyen békés a földed,
legyen békés és nyugodt,
veled vagyok,
itt,
ahol velem voltál,
és velem leszel
mindaddig,
ameddig lehet,
az időmnek végezetéig.

Fenyvesi Ottó

Enyhe fintor

Zalán Tibornak

Kérded: mi fán terem
a boldogság mostanában?
Konkrétan mi is lenne az?!
Baj van a boldogsággal, elrejtőzött
a felező szonettek rengetegében,
visszavonult a könyvtárak mélyére,
a könyvekbe. Ott kuporog
és fintorog a polcokon.

A mi boldogságunk már túl van hatvanon.
Tízezrek, milliók, milliárdok boldogsága
a mennyben és pokolban bujkál.
A boldogság fél a hangos beszédetől,
olykor mormol valamit, suttog.
Elrejtőzik a hajnali madárénekekben,
elbújik a méltósággal kidőlt fákban,
a vért tisztító füvekben,
a sör mellé kikért unikumban.

A boldogság előttünk bukdácsolt,
halkan dúdolt egy régi, bohókás melódiát,
olykor utolértük, hamvas bőrét krémmel kengettük,
vigasztaltuk, ápoltuk, amikor elesett és szárnyát törte.
Ágyba bújt velünk, huncutul a szemünkbe mosolygott,
majd újult erővel menekülőre fogta,
mint a pillangók, cikázva.
A boldogság Porschét és Mercedesz-Benz-t vezetett,
úrhajóra szállt és eliszkolt fényévekre, a Szíriuszra,
eltűnt a Plejádok ködében.
A Fiastyúk alá bújt.

Elfelejtetted színét, szagát, ízét?
Hogyan is néz ki pontosan?
Ki emlékszik még?
Mi fán terem? – kérded.
A boldogság lélegzetállító, szenvedélyes,
vékony vagy vastag? Könnyű vagy nehéz?
Örökzöld, vagy éppen rozsdabarna?
A boldogság időmértékes, diszkrét, dinamikus,
szuperszonikus, félreérthetetlen, hidegvérű,
kompatibilis, kognitív, kreatív, elegáns,
újrahasznosítható, változékony, és egykedvű.
Hamvából feltámadó, elveszett jelentés.
A boldogság önfejű, törekeny,
és folyamatosan magát gerjeszti. Hirtelen
eltűnik, majd felbukkan egy tányér bablevesben.
A boldogság elfelejtett dalokban rejtőzik.
Túléljük azokat a boldog órákat, időket,
túléljük a dühös, harsány bohémságot.
Ne felejtjük el azokat a zamatokat!

A házak falán árnyék ölelkezett a fénnyel.
Bokáig jártunk a boldogságban,
a betonban, az izzó salakban,
a démonokban és diktatúrában.
A boldogság ott rejtőzött a lábtörlő alatt,
a kukásautóban. Egyéb tüneményekben:
alkonyat, váróterem, vakvágány.
A boldogság olykor tornacipőben
végigvonult velünk a Duna utcán.
Iszkolt előttünk a pipacsba borult mezőn,
a fülünkbe sűgött valamit, majd elfutott,
és nagyot sikoltott az élet forrása előtt.
Illúzió volt, gondolat csak, látomás?
De ajka és két melle volt.
Hónalját és ágyékát szőrzet borította,
zihálva lüktetett, befogadott bennünket.
Igazibb volt az igazinál.

Immár csontfehér a szívünk, az üstökünk.
Torkunkban szavak, boldogság-halmazok.

A boldogság cseppfolyós és szilárd,
mevingathatatlan, megalkuvás nélküli.
A boldogság egy égő csipkebokor,
a faigyban lobogó lángokban lakozik,
enyhe fitorokban, néhány halovány akvarellben.
Tegyük zárójelbe, idézőjelbe:
még a diktatúrában is volt/van boldogság!
Elfelejtettük volna akkordjait?

Jéghártya a szíveden, fitorogsz.
Mi bajod a boldogsággal?

Géczi János

A sikátor

Vicolo del Polverone vagyok.
Egyetlen napra, s ez elég nekem.
A tér bazaltmedencéjén hízik
a vízkő és méhek gyűlnek össze
a decemberi fényre a címer
peremén. A pára súlyos kabát
meg bűdös. A zsírpapirosokkal
a szélvész dodzsemezik. Frascatit
mérnek műanyag pohárba. Bachmann
szívja a Gauloisest, bizonygatja,
a regényébe beleírt, aztán
a megvalósulásomat mégis
kihúzta. Róma bűbájos, bár ha
a perspektívorzulásban száz
vagy százkető méternyi. Hajnalban
spenótzölden kezdtem, az ég tette,
s ha nem leszek holnap, ki tudja, ki?

Arról

Árnyékokban bőséges félfény
és félhomály van. Ki a jövőt,
ki a múltját látja a boltív
és az apszis mozaikjában.
Nem nézni távolra, közelre.
Ami köztük hever, az még
éles.

Fölfelé igyekszik itt minden,
az eső úgy hull, hogy a törvény
kielégüljön a kápolna
falai között.

Az oltár alatt, lent a mélyben
csontokon él a bezárt sötét,
a forrásra madarak járnak
tán, oly tiszta és hűs. Arról nem
tud a víz, mily hangosan zúg
majd a Cloaca maximánál
a Teverén.

Tözsér Árpád

A tök ász keservei

A nappal történései érzelmileg alig érintenek meg (learatom az asznapra kimért gabonatábla felét, s délbent leülünk kaszámmal egy vakondtúrás árnyékába pihenni), de éjszaka az álmaim mindig újrameverik a paklit, s reggelre tökéletes a személyiségzavarom: a költő *Tell Vilmos*ában sem piros hetesként, sem tök ászként nem találom a személyiségemet. Mert ki lennék én ott? Bár a zsarnokot megnyuvasztó arctalan paraszttömegben én is ott voltam, a történelem teljesen eltakar. Csak az istálló mestert látni, aki megjövendölte: Tellről mindig beszélni fognak, amíg Svájc várai: a hegyek állnak. – Fárasztanak az éjszakák, a szakadatlan átjárás a Tell-féle kártyapakliból a Tell-drámába és vissza. Félek, hogy amikor Stüssi vadász lesz az aktuális személyiségem, lenyilazom a Tellmezben feszítő makk felső fejről a glóriát, jelezve, hogy nem kívánok tovább a mások drámájában ágálni, mások nyarában aratni, nem kívánom a mások legendáját fenni. Csak aztán nehogy a glória alá lőjek!

IV. Amenemhat fáraó bukása

A nőstény hiénák csiklója rég nagyobb, mint a hímek pénisze. Egy majomkenyérfa azon töpreng, felköltse-e az alatta alvó oroszlánt vagy inkább tovább írja leveleire az emlékiratát, amelyben épp IV. Amenemhat koránál tart. Közben az oroszlán körül nőstény hiénák serege gyülekezik alattomban. Az oroszlánizmok előre meg szokták érezni a veszélyt, de most az állatfáraó úgy aludt el, hogy emlékei összekeverednek a fa emlékeivel, sőt ő maga IV. Amenemhat, aki álmában hunyt el, s már nem tudhatja,

hogy majd felesége, Neferusobek követi a trónon. Az éhes hiénák viszont mintha ismernék az abüdoszi királylistát s rajta az uralkodók sorrendjét, fátborzongató kacajjal rárohannak az alvó oroszlánra, s darabokra tépik. A fejedelmi ebédhez majomfakenyert harapnak, s a majomfa hordótörzséből nektárt csapolnak. S megválasztják Hiénia Első Nöstényfáraóját. Amen már nem hat!

A tabletták négyszögesítése

In memoriam Ernst Jandl

Ernestus úrnak elgurult a tablettája. Mikor az ápoló nővér megkérdezte tőle, mit keres az ágy alatt, dühös-gúnyosan azt válaszolta, hogy éppen feltalálja a kereket. S magyarázatként hozzátette: Az inkák a konkvisztádorok idejében még nem éltek a kerék világmozgató hatalmával, nem volt például szekerük. A forgó, guruló tárgyakról azt tartották, hogy a gonosz szellemek mozgatják őket. A matematikus Hipokratész pedig már kétezer évvel azelőtt négyszögesítette a kört. S ezekután végképp nem értem, hogy a mi piruláink miért kör alakúak még most, Kr. u. 2020-ban is. – S ezt bizony a nővér sem értette.

Ernestus úr bal lábáról

A lábszár térképén a kékes, bevérzett szövet alaktalan pacája akár a Krím is lehetne. Ernestus úr bal lába így emlékezik a félszigetre. Azokból az időkből ugyanis, amikor még nem volt trombózisgyanús, s ő (Ernestus úr lába) Cogitó úr híres bal lábánál is optimistább volt, a szomorú celeb félsziget hegyein is maradtak utána nyomok. Mi nőtt ki belőlük azóta? Mint Prométheusz vércseppjeiből a sáfrány. Gránátalma? Kővirág? Mák vagy tyúkhúr? Ernestus úr elszégyelli magát: holmi biopoétikák ihletésében már ő is tyúkhúrnak látja a saját lábát! Au! Ez nem a tyúkhúr rikácsa volt, hanem a félbe vágott Krím-félszigeté Ernestus úr bal lábszárán. A bahcsiszeráji szökőkútból Ernestus úr kék kórházi kaftánjára könny helyett vér hull. Girej, a szerelmes krími tatár kán pedig mint sír karimáján, ül a szökőkút-medence szélén és sír.

Háy János

Boldog boldogtalan

Milyen kár, hogy ők nem látják meg az unokájukat, vagy a gyerekeik boldogulását, de hát mindig lesz az a világ, amit, aki korábban hal meg, már nem lát, ahogyan az sem látja, aki később hal meg, csak valahonnan máshonnan nem látja, de a véghetetlen időhöz képest, alapvetően ez a máshonnan nem rendelkezik jelentőséggel. Ő nincs, s ahogy ezerévek óta, a létező világ szempontjából a nemléteének rövid ideig van csak jelentősége. Egy darabig még hiányzik, aztán más érzelmi erők töltik be a helyét, és csak néha ugrik be, akárcsak a gyerekek számára is, hogy milyen jó volna, ha élne még az apu vagy az anyu, hogy látná, ami most történik velünk, netán még tanácsot is adna egy lakásvásárlásnál, vagy átjönne vigyázni a gyerekekre (gyerekre, ha csak egy van). De ahogy jött a gondolat és a szomorúság, úgy el is illant, mert valaki odaszólt, hogy anyu, nem megyünk játszótérre? És mennek, miként mindenki, akinek kisgyereke van, igyekeznek olyan dolgot csinálni, amit a gyerek szeret.

Ez az anya is megy, valamely néni és/vagy bácsi gyereke. Mindenki gyereke valakinek, azok is, akik intézetben nőnek fel, épp ez a teher nehezedik rájuk, hogy gyerekei valakiknek, mégis intézetben nőnek fel. Mindannyian cipeljük a létező és nemlétező apák és anyák terhét, akkor is, amikor már azt hittük, ledobtuk a vállunkról. Jön egy pillanat, amikor előjönnek a tanult, de legfőképpen a genetikai minták, de ennek most itt nincs szerepe, ezért nem is bontjuk ki, hanem visszatérünk az anyához, hogy megy a játszótérre, mondjuk a Városligetbe, arra az új játszótérre, ahol őrző-védők ügyelnek a rendre, s ha valamit helytelenül teszel, rögvést figyelmeztetnek. Ez egy értékes játszótér, tele különleges mászóakkal és csúzdákkal. Az apa is ott van, vasárnap van, elkíséri a családot, vagy épp nincs ott, mert úgy gondolja, hogy neki jár a pihenés, menjen csak az anya, neki életcél egy gyerek, neki, mármint az apának, csak úgy van, hogy kell, hogy legyen, de jól megvan nélkülük, a gyerekek gondolatával a fejében. Vagy nincs apa, mert nem vállalta az apaságot, és meglépett még a születés előtt. Azt se tudni, hogy most hol van éppen, talán Londonba költözött, és ott dolgozik szarért-húgyért mint pizzafutár egyetemi végzettséggel, de az angolszak ebben az országban nehezen értelmezhető diplomaként, mert angol szakra járt, vagy amerikanisztikára. Ott ismerkedett meg az elhagyott anyával, aki akkor még csak potenciális anya volt, amely potencialításra a férfi nem gondolt, csak arra, hogy jól néz ki, meg jó vele dugni, meg nem kell egyedül elmenni egy bulira, meg ő volt neki az első vagy az igazi

▼

Regényrészlet

vagy az első igazi. Mindenesetre valamiképpen kiválasztottnak hitte magát, és neki ez is számított, mert a legkorszerűbb szakokon is épp olyan mindenki, mint a legkonzervatívabbakon, hogy első akar lenni annak a másik embernek az életében.

Majd lesz jobb is, gondolta ez a férfi Londonban, épp pizzával a csomagartón loholva egy forgalmas londoni utcán. De mitől lenne jobb? Esetleg lesz olyan gyereke is, akit felvállal, mert szereti annyira azt a nőt, akitől lesz, hogy gyerekekkel együtt is kell? Mitől lenne jobb? Hogy megismerkedik valakivel, aki elhívja egy másik munkára valahová, bevándorlókat tanítani angolra? És ott megismerkedik egy Szíriából szökött lánnyal, és ő lesz az, akitől vállal gyerekeket, mert annak tényleg ő lesz az első, mert addig úgy élt, mint egy bontatlan karácsonyi csomag, és boldogan élnek, míg meg nem hálnak? Mitől lesz jobb? Rájön, hogy hibát követett el, és visszajön Magyarországra azzal a felismeréssel, hogy ez az ő hazája, s ha nehezen is, de itt akar majd érvényesülni, mégiscsak itt laknak a rokonai, a barátai, és hiába perfekt angolból, mégiscsak jobb magyarul beszélni? Mitől lesz jobb? Mintha mi sem történt volna az elmúlt három év során, az a nő, akitől gyereke született, örömmel visszafogadja, és együtt nevelik a gyereküket, sőt lesz egy újabb gyerek is, akit már közös akarattal és közösen tervezve szül meg a nő, s most együtt mennek játszótérre? Mitől lesz jobb? Megmásítható bármi is, amit korábban tettünk, azzal, hogy ráismerünk arra, hogy hibáztunk? Szóval, hogy akkor megmásítható-e az, amit tettünk, s elmúlik-e a hiba vagy a fájdalom és bántás, amit okoztunk? Ha mi változunk, akkor úgy léphetünk vissza a múltba, mintha mi sem történt volna, mintha csupán a mi változásunktól függene, hogy milyenek a dolgok? Mitől lenne jobb? Egyáltalán mi az, hogy jó vagy rossz? Honnét nézve jó vagy rossz valami? Egyáltalán ezek a minősítések benne vannak a dolgokban, vagy csak mi helyezük beléjük a jót, ha éppen úgy látszik, jól jártunk egy döntés következtében, a rosszat meg ha rosszul? Aztán fordul a kocka néhány év múlva, amikor épp úgy tűnik, ami korábban jónak mutatkozik, épp rossz, vagy a rossz épp jó? Mindegy, inkább menjünk a játszótérre.

A lány, nem tudni a fentebb említettek közül melyik apai attitűd miatt, de egyedül van a játszótéren, nem tudja senkivel megbeszélni, hogy neki ez a játszótér egyáltalán nem tetszik. Mert fejben ettől tovább nem lehet jutni, nem tetszik, mert nem tetszik. Nincs olyan, hogy a másik mond olyat, hogy nekem ez a lélektelenség nem tetszik. Ja, ennek a játszótérnek tényleg nincs lelke, csak az látszik, hogy piszok sok pénz volt rá. Ja, meg, mért nincsenek egyszerű csúzdák, mért kell öt percet mászni ahhoz, hogy lecsússz, amikor a csúzdában az a lényeg, hogy csúszhass. Nem, ez a párbeszéd nem zajlik le benne, csak annyi, hogy nem szeretem, s hogy rá kéne venni a gyereket, hogy menjenek át a Benczúr-játszótérre, a Benczúr közbe, vagy a Margarétára, a 12. kerületi önkormányzat mögé.

A gyerek nem tágít, mert számára ez most az újdonság. Arra gondol ez a lány, hogy itt kezdődik el a vágyképzés a gyerekekben, hogy mindig valami újat akarja-

nak, és ne azt szeressék, hogy bekuckóznak valami régibe. Eszébe jutott a Hollósy-játszótér (itt várakozott egy korábbi jelenetben a biopiacos férfi, az elképzelt szerelemre), amikor gyerek volt, még nem volt felújítva, ott nőtt föl, és hogy milyen jó volt a bokrok alatt kis lakhelyet kialakítani, ahol lehetett főzőcskézni, meg onnan játékból elmenni dolgozni, a munkahely a homokozó volt. Az tényleg milyen jó volt, és mennyire lehetett azt érezni, mit jelent otthon lenni valahol. S most, ezt már az író teszi hozzá, vagy a sátoraljaújhelyi könyvtárosnő, aki megint korábban ébredt, mint a férfi, hogy most mégis itt vagy, gyermekét egyedül nevelő anyaként. Mire volt jó az a nagy otthonosság? Hát csak erre, hogy jól elcseszd az életedet, persze más is elcseszte, nem csak te, de neked elég, ha azzal szembesülsz, hogy a tiéd milyen. Pont az nem valósult meg benne, amit a játszóterén eltöltött idő ígért. Minden kudarc ellenére azért azt a budai gögöt, aminek legfőbb jellegzetessége, hogy a saját életet más életek fölé értelmezi, valamint az örökös elégedetlenség, képtelen volt levetkezni, holott az egész élete arra figyelmeztette, hogy térj már észhez. De nem tért, mert aki Budán nő fel, az egész életében budai lesz, akivel csak más budaiak tudnak szót érteni. Olyan helyeket és elfoglaltságokat emlegetnek fel, ahol és amiben csak budaiak vesznek részt, a nyelvük nem a megszokott magyar, mert tele van titkos üzenetekkel, amit csak azok tudnak megfejteni, akikben mondhatni a születésüktől benne van a megfejtési kód. A világon mindenütt felismerik egymást, akár egy ismeretlen amerikai városban is, és onnantól megalakítják, mondjuk, a pittsburghi budaiak szövetségét, ha épp Pittsburgh ez a város, amit persze nem jegyeztetnek be hivatalosan, mert ez egy titkos szervezet, ez a valódi szabadkőművesség, mert a szabadkőművességet is csak azért hozták létre, hogy elterelje a figyelmet a budaiak törzsszövetségéről.

Ezt biztos, hogy a könyvtárosnő írta, ráadásul az író egy korábbi könyvét felhasználva, amiben hosszan értekezik a társadalmakban rejtetten megbújó törzsszövetségekről. Biztos nem jutott akkor (mármost a másik könyv ide vonatkozó részének írásakor) az írónak semmi az eszébe. Olyankor szoktak az írók esszészzerű részeket beleírni a könyvekbe, amikor semmi sorsszerű nem jut eszükbe, de szeretnék, ha aznap is kicsit haladnának a könyvvvel, hogy átélhessék, ma sem voltak haszontalanok. Ezek a részek persze minden veszteség nélkül kihagyhatók minden regényből, még a *Háború és békéből* is, mert semmit nem tesznek hozzá a történethez, gondolatilag meg nincsenek azon a szinten, hogy külön is megjelentethetők lennének, írta a korábban felébredő könyvtárosnő, s közben azon gondolkodott, hány évet lehet úgy kibírni egy férfi mellett, hogy az a férfi nem vállalja fel. Homályban élni, titokban, nincs ennél megalázóbb. És minden férfi épp olyan, mint ez a mostani is, hogy őt senki nem választja, senki nem mondja azt, hogy pont téged kerestelek, legfeljebb hazugságból részegen, aztán másnapra az egészet elfelejti. És mi fog történni, ha ezt elmondja, ha a férfi nem vállalja be, akkor ő küld egy esemest a feleségnek (már jó ideje megszerezte a számát)? Akkor sem fogja őt

választani, kimagyarázza otthon, legfeljebb akkor nem, ha épp ő a fentebb megírt matematikus, de nem ő az, és így könnyedén kimagyarázza, hogy ez egy félreértés, ő csak kedves az emberekkel, s vannak nők, akik ezt félreértik, beszöknek a híres színészek öltözőjébe is, naplót vezetnek a rajongott férfival el nem töltött légyotokról. Ha megírja, akkor mi lesz? Megszűnik a titokban lét is, és helyette marad a nagy semmi. A feleség meg büszkén és biztonságban növesztheti tovább otthon a seggét, csak azért, mert ő szülte azokat a hülyegyerekeket, akik már nem is velük élnek. Ennyi? Csak azért, mert a gyerekek? Én is szülök neki a kurva anyját, aztán majd gondolkodhat, hogy akkor hol van az, hogy otthon. Ebből, amit fentebb olvashattunk, aztán az is következik, ha nem a néni mosogatott el, hanem a férfi, aki a könyvet írja, akkor még tele van mosatlannal a mosogató, a mosogató csak később fog megtörténni.

Felkelt, nem a szöveg felelőse, a szöveg felelőse még nem kelt fel. A nő már elment, kár hogy nem emlékszem semmire, ami volt. Megnézte a telefonját, hogy kereste-e valaki, vagy küldött-e esemest, vagy netán ő küldött-e előző este, mert megesett, hogy attól függetlenül, hogy nem volt egyedül, más nőknek is küldözgetett érzelmi ajánlatokat. Több vasat kell a tűzben tartani ahhoz, hogy mindig legyen egy feltüzesített vas, gondolta, utalva ezzel egy vaskori tapasztalatra. A lényeg, hogy minden vas (itt most kort váltunk), értette ezalatt a nőket, úgy tudja, hogy ő az egyedüli példány, csupán ezt a hitet kell életben tartani, akkor minden működik. Ezért kedvelik az emberek például temetéseken Kosztolányi versét, a *Halotti beszédet*, mert bármennyire is semmilyenek vagyunk, abban, amik vagyunk, egyediek vagyunk, mert a mi életünket kizárólag csak mi élhetjük, mindenki más egy másik életet él. Abban, hogy ez az élet bizalmi közelségben van velünk, megelőz minden más életet, amely más életek szintén tucatéletek, de ebben a bizalmi szerződésben mégis egyediek. Ezt a gondolatot, az egyedüli példány gondolatát kell a nők kapcsán is alkalmazni, nem kell kivárni a temetést.

Volt benne vágy, hogy egyszerre legyen több nővel is, és már elég öreg volt ahhoz, hogy úgy érezze, ezt sürgősen ki kell próbálnia, de félt, hogy ez szemben áll az egyedüliség gondolatával, és akkor esetleg egy ilyen alkalom vagy próbálkozás miatt két nőt is elveszíthet, és be kell vallania, már nem olyan könnyű pótolni a hiányzó láncszemeket. A korhatárt már évekkkel ezelőtt fel kellett emelnie, mert a huszonévesekről már lemaradt, maradtak a harmincasok, és annyi engedményt, mármint kényszerű engedményt tett magának, hogy a negyvenesekre is kiterjesztette a lehetséges életkort, akiket nem is olyan régen még öregnek tekintett. Érdekes, a negyvenes nők is jól néznek ki, gondolta, lehet, hogy az ötvenesek is? Nem, az ötveneseket még hagyjuk, talán arra is ráfanyalodik az ember, de egyelőre nem kell. Milyen megalázó már ez a mondat, nézzünk csak utána, ki mondhatta ezt?

Aki mondta, nem dolgozott már vagy tíz éve. Tudod, kiről van szó? Persze hogy nem. Ezért kell tovább olvasni, hogy kiderüljön.

Előtte, mármint a korábbi mondatban megosztott információ előtt, olyan állása volt, hogy degeszre kereste magát, vezető informatikus volt egy multinál (ebből most már tényleg egyértelmű, hogy ez a nőügyi előadó, mármint, aki korábban a nőkről fantáziált, nem az író volt, lehet, hogy ő is így gondolkodott, csak szégyellte, s most inkább átpasszolta egy informatikusnak a gondolatokat, megalázva ezzel az informatikusok, helyesebben, a meggazdagodott informatikusok párkapcsolatokról vallott nézeteit). Annyi pénzt kapott, amennyit akart, minden tőle függött, és a felesége is jól keresett, hol volt, hol nem volt volt az életük, amíg el nem váltak.

Megosztották a vagyont, volt mit, meg aztán a válás után megnyitotta a titkos bankszámlákat, vett néhány lakást a felhalmozott titkos megtakarításokból. Olyan sokszor kerül szóba ez a titkosság, hogy most én is megosztok egy titkot, minden regény tele van kódolt üzenettel, a pont és a nagybetű közötti kicsi résben ott vannak azok a mondatok, amelyek csak egyvalakinek szólnak és csak ő tudja kiolvasni, hogy szeretlek, a következő helyen meg hogy hiányzol, arrébb, hogy minden gondolatban csak rád gondolok, vagy hogy ugye örökké. Aki ezt ki tudja olvasni, az az elbeszélő szerelme.

De térjünk vissza az ingatlanvásárlásokra. Ez épp akkor volt, amikor a béka segge alatt voltak az ingatlanárak (ez azt jelenti, hogy nagyon alacsonyak voltak, csak azért jelzem, mert nem szeretném, hogy száz év múlva, ha megjelenik újra ez a könyv, lábjegyzetet kelljen tenni ide, mert ez a kifejezés már akkorra kimegy a divatból, mert a klímaváltozás miatt nem lesznek békák, vagy olyan békák lesznek, akik fenn hordják a feneküket, vagy csak kihal a nyelvből ez a metonimikus megfogalmazás). Felújította őket (lakásokat), most kiadja, és tényleg nem kell a munkával szarzkodni, netán bejárni ellenszenves kollégák és főnökök közé, hülyeségekről beszélgetni, elkapni az asztalszomszédjától az épp aktuális fertőzéseket. Kidolgozta magát, innétől élvezni fogja az életét nullahuszonnégyben.

Volt ideje a nőket szervezni, nincs is más dolga, a gyerekeivel megromlott a viszonya. Nem a válás miatt. A válás tulajdonképpen még egy kicsit javított is, mert ezek a gyerekek most legalább tudtak semlegesen gondolni rá, nem úgy, mint amikor nap mint nap látták és hallgatták, hogy milyen gyerekeket szeretett volna helyettük, helyesebben, milyet szeretett volna belőlük faragni, milyen intellektuális és erkölcsi elvárásai vannak, amely elvárásoknak egy tőle való gyereknek meg kell felelnie, és mit ad isten, ezek a gyerekek annak pont nem feleltek meg, ezt a szakirodalom amúgy Gepetto-szindrómának nevezi az ismert mese (*Pinokkió*) kapcsán.

Gondolta, ha elválnak, ő sem látja őket, ezt a romlottságot, amivel eltérnek az általa elvártaktól. Talán a felesége miatt van, erre is gondolt, hogy ezért lettek ilyenek, mert különben ő volt az, aki egy korábbi oldalon, inkább fürdőkádban heverészett hétvégén, minthogy elment volna a játszótérre vagy kirándulni a feleséggel, mert ő fáradt volt. Ez nagyon hasonló helyzet, így folytatja az elbeszélő,

mert elfelejtette, hogy az előző mondatban egyértelművé tette, hogy ugyanarról a férfiről van szó, következésképp ugyanarról a nőről, csak egy későbbi élethelyzetben. A felejtés miatt most úgy tesz, mintha most fedezné fel a hasonlóságot. A buta író jobban jár, ha verseket ír. A versekben nem látszik, hogy milyen ostoba, ott tényleg elég az érzelem, akár egy jelentős életművet is össze lehet dobni egy nélkül, pusztán érzelemből. Talán ugyanarról a férfiről van szó, vagy egy ugyanolyanról, esetleg más évtizedből. Egyébként ez a megoldás. A korábbi oldalon nem ez a férfi volt említve, csak egy ugyanolyan, de aki ugyanolyan, az valójában csak ugyanaz lehet, mert csak önmagunkkal lehetünk azonosak. Semmi nem változik, csak a technikai háttér különbözik. Analóg vagy digitális, tök mindegy, a szereplők ugyanazok. Az ugyanolyanok ugyanazok? Nehéz rendet vágni a szereplők között, ha nem a halál a kaszás.

Azt gondolta, mármint az imént említett, lényegét tekintve ugyanolyan férfi, hogy a rafinált anya ezeket az alkalmakat, amikor ő nem volt velük, ragadta meg, hogy tőle idegenné nevelje a közös gyerekeket. Rájött, hogy azokat az elveket, amelyeket ő képvisel, ez az anya nem képviselte, holott kötelessége lett volna az apa elvárásait is képviselnie, ahogyan ő sem csak önmagára keresett, hanem a családra is. De nem, ez az anya hanyaggá, nemtörődömmé, mondhatnánk úgy, szabadossá nevelte ezeket a gyerekeket, akik nem fogják betartani azokat az életvezetési elveket, amelyek szerint, illetve egyedül ezek szerint élhető le az élet. Meg se fognak házasodni, nem lesz gyerekük, ha igen, el fognak válni, és kiszolgáltatják a gyerekeik felnövekedését egy válás traumájának. Jó, végül ő is elvált, de ezt a válást az tette kötelezővé, hogy még tudjon hatni a gyerekekre, hogy ők majd ne váljanak el. A rossz példával, szándéka szerint, el akarta riasztani őket az ilyesféle megoldásoktól, a rossz példa követésétől.

A saját életmód senkit nem akadályoz abban, hogy ennek az életmódnak ellentmondó elveket hangoztasson, vagy netán megköveteljen másoktól, a munkatársaitól, a gyerekektől, vagy ha pap, akkor a hívektől. Most ellenőrizte, hogy tegnap kivel volt az ott lévő nőn kívül még kapcsolatban virtuálisan. A telefont mindig kijelzővel lefelé tette le, nehogy az aktuális vendég észrevegye, mi zajlik ott suttymban. Mindig volt benne félelem, hogy majd valaki megnyitja a készüléket, míg ő kénytelenségből ki kell menjen a vécére, és elfedezi a háttértörténeteket, és akkor küld egy körlevelet, hogy kedves nőtársaim, eddig én is azt hittem, hogy csak egyedül vagyok ebben a buliban, egyedüli példány, de látom, hogy tizen (hivatalosan tizen) vagyunk, s csak az boldogít, hogy ti sem vagytok egyedül. Ezért kerül rátok is olyan ritkán a sor, ezért vannak olyan napok, amikor láthatóan a férfi nem úgy működik, ahogyan elvárnánk tőle. Nem amiatt, mert stresszes napja volt, meg felhúzta a volt felesége, ezek mind csak fedősztorik. Ennek a férfinak soha nincs stresszes napja, a feleségével meg ezer éve nem állt szóba. Csak azért nem működött, mert már aznap mással is dugott, vagy mert túlárzta a férfiasságát, és nem bír mindennap elélvezni.

Ez szemétség, gondolta a férfi, mikor tudomására jutott a körlevél híre (meg-történtnek tekintjük az iménti feltételezést, hogy elmondhassa a férfi a véleményét a dologról). Szemétség ilyet csinálni, mert ezzel egy csomó embernek megke-seríti az életét. Most mit számít az a kis hazugság, hogy ő az egyetlen, meg így még nem szeretett senki, azért is van, nevezzük úgy, tűzijáték (mármint amikor tényleg olyasmi van) az ágyban, satöbbi. Most ezek a magányos nők már azt sem kapják meg, amit eddig megkaptak, maradnak egyedül vagy búskomoran egy házasságban. Az ilyen nő, aki sunyin belenéz más ember telefonjába, s ráadásul még körlevelet is ír az ott megszerzett információk alapján, rendkívül ártalmas, és bármire képes. Csak azért, hogy az egyéni sérelmét el tudja viselni, mások életébe is belebarmol, holott ez önzőség, senkinek nincs joga mások életét elrontani. Ki kérte rá, hogy ő legyen az igazság bajnoka? És mi az, hogy igazság? Meg őszinteség? Az a fontos, hogy az életünk jobb legyen, és a férfi képes több embernek is biztosítani ezt a jót, s közben persze magának is, de azért a szolgálati részét soha ne feledjük el ennek a tevékenységnek. Az ilyen nőre tényleg táblát kéne akasztani egy halálfejjel, hogy mindenki messze elkerülje.

Azért van ennek a férfinak egy igazsága, gondolta az író, aki nem ment el a magyartanárnő temetésére. Egy írónak minden sors igazságát meg kell értenie, és képviselnie is kell, mert minden sorsnak van igazsága, ezt nagyon szerette hangoz-tatni, mert eredeti és igaz gondolatnak tartotta, s tekinthető ez afféle hitvallásnak. Hallotta, hogy csukódik az ajtó, a nő elment. Felkelek, gondolta, s hogy el kell mosogatni. (Szeretlek) Most épp, amikor ránézek, mosogat, kevés mosogatóval, mert ő így védi a környezetet, hogy nem vegyszerezi szarrá a világot, meg persze ezzel takarékoskodik is. (Hiányzol) Ha mindenki ezt csinálná, akkor rengeteg tehertől szabadulna meg a bolygó, igaz, kevesebb mosogatószert kéne gyártani, így aztán jó néhányan elveszítenék az állásukat, s könnyen lehet, hogy az állástal-anokat valami olyan haszontalanság gyártására alkalmaznák, amely gyártmány a mosogatószernél sokkal látványosabban rombolná a bolygó ökológiai rendjét. (Minden gondolatban csak rád gondolok) Jó, hagyjuk az okoskodást, most vagy zöldek vagyunk vagy gazdasági szakemberek, a kettő együtt nem megy. Ez olyan, mint korábbi éveiben, mikor még főleg verseket írt, s azok között elszaporodtak a szerelmi líra kategóriájába tartozó darabok, és akkor az egyik, véleménye szerint remekül sikerült darabot elküldte a szerkesztőnek, aki amúgy barátja, mondh-atni atyai barátja volt, merthogy idősebb volt nála. Akkor ez a szerkesztő felhívta telefonon, és azt mondta, figyelj, most már dönts el, magyar költő akarsz lenni vagy szerelmes. (Ugye örökké?) Hősnek érezte magát, amikor a döntést meghozta, és lemészárolta azt az érzelmi kapcsolatot, amelyből az elküldött vers fakadt, hogy kellőképpen boldogtalan maradjon, és ebből a boldogtalanból tudjon megszólalni, olyan költeményekkel, amely költemények beváltották a szerkesztő hozzá fűzött reményeit. Rögtön le is közölt egy ilyen újdonsült darabot. Na, látod, tudsz

te, ha akarsz, s csak úgy mellékesen még hozzáfűzte, válasra meg még véletlenül se gondolj, az új nőtől is régi lesz. (Szeretlek) Ezt biztos azért mondta, mert ő nem vált el. Egészen haláláig azzal az egy nővel élt, akit folytonosan megcsalt testi indítatásból, mert a szerelmet divatjamúlt és végzetesen veszélyes dolognak tartotta, valamint egy életkor felett olyannak, ami már nem illik az emberhez, egy nő sem járhat élete végéig miniben, de ez nem azt jelenti, hogy ne volna rajta ruha, ezalatt a ruha alatt, a szó szoros, és persze átvitt értelmében, a testi közösülést értette. Nem volt tökéletes a hasonlat, de akinek volt füle a hallásra, az értette. No woman no cry, ha nincs szerelem, nincs sírás.

Minden ember azt az életmodellt látja követendőnek, amit ő követ (máskor épp az ellenkezőjét állítottuk), akkor is, ha megbánta a választását, de szeretné, ha mások is megszívnák, ahogyan ő, ezért mindent elkövet, hogy a környezetében mindenkit rávegyen arra az életmodellre, ha meg nem sikerült, akkor örökösen arról beszél, hogy az ettől a modelltől eltérő barát vagy családtag milyen végzetes hibát követett el. És persze biztosan hibát követett el, de mutass egy olyan életmodellt, amely nem értelmezhető hibaként!

Juhász Tibor

Fáradásos törés

Nyírkalászbba valósi vagyok, de hat hónapos korom óta itt lakom Miskolcon. Akkor költöztek be a szüleim. Anyám hazajött Miskolcra, mert ő itt született. Apám Kisvárdán nőtt fel. A Győri kapuban laktunk a beköltözésünk után, egy nagy udvarban. Hirtelen nem tudom pontosan, mi volt a neve, de valamilyen udvar volt, az biztos. Nem minthogyha számítana, nincsenek már meg azok az épületek, amelyek rajta állottak, lebontották őket. Most üzletek vannak ott. Úgy emlékszem, tényleg hatalmas udvar volt, és a pékségnek voltak ilyen rossz autójai benne. Mielőtt befejezhettem volna az iskolát, elkerültünk onnan. Jó volna tudni, milyen utcába, csak már nem jut eszembe annak se a neve. Hatvanöt éves vagyok, ezeken a régi dolgokon én már nem gondolkozom. Nem is jutna rá idő. Annyi csináltnivaló van a ház körül, hogy nem győzöm a lábam miatt. Nagyrészt fát vágok. Nincs másom, csak ez a kézfűrész, ennek is rossz az éle. Úgy fűrészlelem vele a fát, hogy beférjen a kiskályhába, amellyel fűtünk. Egész napos munka. Ott lenne még a vízfordás is, de az túl nagy feladat nekem, abban nem bírok segíteni a családnak. Magamat is alig tartom meg, remegek fűrészelés közben, rugózok, mintha maguktól ugornának össze és egyenesednének ki a térdeim. A kohászatba se volt ennyi tennivaló, pedig ott komolyabb dolgokkal foglalkoztunk.

Első munkahelyem az Északmagyarországi Tervező Vállalat volt, hetvenötben kerültem oda, azt hiszem. Figuráns voltam, segédkeztem a méréseknél. Nyolcvantól húztam le a kohászatban húsz évet, és utána mentem a Városgazdához fűnyíró embernek. Ez volt a munkaköröm megnevezése, mert fűvet nyírtam, még egy tanfolyamot is el kellett végeznem hozzá. A kohászatban konverteres acélgártás volt a szakmám. Megfizették, egy-két túlórával nem kis pénzt kerestem abban az időben. A feleségem egyébként még többet lehúzott a kohászatban, ő már ott dolgozott akkor is, amikor én még a Tervező Vállalatnál voltam. Ő takarító volt. Néha együtt mentünk haza az autóbusszon. Szólóbusz volt, vagy minek hívják azt, amelyikben nincsen csukló, és amerre laktunk, olyan út volt, hogy hepehupás. Gyorsan vezetett a sofőr, és fel-feldobott minket a hátulja a busznak, ő meg belém kapaszkodott, úgy ugráltunk ketten! Leszálltunk, kérdeztem, merre megy. Mondta, hogy arra, és az ellenkező irányba mutatott. Én meg, mondom, emerre megyek, szia. Másnap is találkoztunk, harmadnap és negyednap is. Összejöttünk, hat hónapra rá pedig összeházasodtunk. Rengetegen voltak a lagziban, meg is

▼

A szerző Miskolc egyik zárt kertes külterületén, a lyukóvölgyi szegregátumban végez önkéntes írói terepmunkát. Írása egy helyi lakossal készített interjúj alapján.

loptak bennünket. Valaki kivette a farzsebemből a pénztárcát. Egy héttel később találtam meg a bokorban, az összes pénz hiányzott, de legalább benne hagyta az illető az igazolványaimat. Meg is bántuk a feleségemmel, hogy elhamarkodtuk az összeházasodást. Most már mindenért kiabál, nem lehet vele meglenni, tiszta szenilis lett.

Négy gyerekünk született, két lány és két fiú. Ketten Kanadába mentek közülük, az egyik fiam hét évvel, a másik lányom másfél évvel ezelőtt ment ki. Mert nem boldogultak, eldöntötték, hogy ott dolgoznak inkább. Gondolkoztunk, hogy utánuk megyünk, de nem tudtuk összeszedni az útra a pénzt. Az interneten tartjuk velük néha a kapcsolatot, csak hát az áramszámlát is alig tudjuk fizetni. Örülünk neki, hogy egyáltalán konnektor van a házban, víz is kéne, de azt nem olyan egyszerű bevezetni. Két éve a másik fiam, a legkisebb gyerekem, a Józsi, meghalt. Agyonnyomta a pincekő Miskolctapolcán a vejemmel, Dia unokám férjével, Dáviddal együtt. Ügy van belőle, de hogy hol tart, nem tudni. Állítólag már átadták az ügyészségnek a papírokat. Az ügyvéddel telefonáltunk a múlt héten, aki arról tájékoztatott, hogy keresik a szemtanúkat. De milyen szemtanúkat? Senki nem beszél. A vállalkozót, aki rábízta a fiamra és a vejemre, hogy ássanak tovább, mélyebbre, hogy bővítsék ki a pincét, mert borozót akar nyitni, nem találják. Elmenekült, mert két évtől nyolc évig tartó büntetést kaphat gondatlanság elkövetése miatt. Nem adott a fiaméknak rendes felszerelést, nem adott a munkához anyagot. Ki kellett volna támasztani a földemet, de azt sem csinálta meg, sietni akart. Kézi vésőkkel és légkalapáccsal kellett dolgozniuk, tizennyolc méterre voltak a bejárattól, ott kellett volna kialakítaniuk egy termet. Már majdnem kész voltak, amikor rájuk szakadt a pince. Ők voltak a fő keresőemberek a családban, nélkülük nagyon nehéz.

Szabadság, na, az volt az az utca, ahol felnőttem! Onnan aztán, amikor elkezdték bontani a házakat, egyenesen idekerültünk, Lyukóba, és ennek tíz éve is megvan már. Nem volt nekem új Lyukó, sokat jártam ide annak idején gombászni. Kiismertem az egészet, tudtam, hol van a legtöbb kirántani való őzláb. A csiperkét is nagyon szerettem, meg így, október vége felé a csuporgombát is, amely a tuskókon nő. Azt nagyon sokat szedtem, levesbe és nokedlihez is jó. Ha az ember felfűzi cérnára, aztán kiakasztja valahová száradni, egész télen csipegethet belőle. Apámtól meg anyámtól ismertem meg a gombákat, de vannak könyvek is, amelyekben benne van ez a tudás, nem olyan bonyolult elsajátítani. Volt, amikor csapatostul jöttünk Lyukóba, a bányán túlra, ahol akkoriban egy fiatal fenyeserdőt találtunk. Ahogy vágták ki a fákat az erdészek, rengeteg tuskó maradt utánuk, jól érezték magukat körülöttük a gombák. Ha bírnék, most is mennék. Két-három éve még próbálkoztam, de messze van már nekem az a hely. Egy meredek parton kell felmenni hozzá, amit ebben az állapotban, ilyen lábbal nem tudnék megmászni. Ráadásul, ha kimentem, nem jöttem haza, amíg vagy negyven kilót össze nem

szedtem! Megjelentek akkor aztán a szomszédok, hogy adjak el nekik. Mondtam, hogy nem. És mivel nekik is kellett, legközelebb velem tartottak. Csatárláncba álltunk, úgy mentünk felfele a parton öten-hatan. Sőt, néha az egész utca jött, mert kedvet csináltam a gombászáshoz. Mondogatták nekem, hogy vigyem be a piacra, amit szedek, és adjam el legalább egy kis részét, de annyiban hagytam a dolgot, nem mentem utána, nem érdekelt.

Fáért is jártunk Lyukóba, kiskocsival hordtuk haza. Így találtuk meg ezt a házat is. Akkor már bontani akarták a Szabadság utcában a tanácsi lakásokat, előbb-utóbb mennünk kellett onnan. Egyszerűen csak kitették az embereket, nem segítettek nekik abban, hogy helyet találjanak maguknak. Láttuk akkor, ki van téve a kapura, hogy eladó. Megérdeklődtük, aztán megvettük, részletfizetéssel. Nem ilyen volt az udvar, akkor még képes voltam odafigyelni rá. Nem így néztek ki a szomszéd telkek se. Gondozott volt mindegyik, szőlővel beültetve, gyümölcsfákkal. Csak már nem törődnek velük úgy a gazdáik. Azért látszik ilyen nagynak a mi udvarunk is, mert van mellettünk három porta, amelyek el vannak hanyagolva, és a gaz benőtte a telekhatárokat. A tulajdonosokról sem lehet tudni semmit, csak az egyikről, aki egy fiatal gyerek. Megörökölhette a földet. Érdeklődtem nála pár éve, amikor láttam, hogy itt van, mennyiért adná el nekem. Húzta a száját, hogy hát ezt az elvadult telket ki venné már meg. Mondtam, hogy én. Ha nagyon akarom, mondta, ötvenezerért odaadja. Szóltam a lányomnak másnap, hívja fel, mert megadta a gyerek a számát, hogy gondolkodjak a dolgon. Hívjuk, hívjuk, nem veszi fel a telefont azóta se. Ki lehetne irtani a gázt, meg lehetne csinálni rendesen, csak hát nem a mienk, nem érdemes. Mikor idejöttünk, ez a ház még csak egy szoba volt, abba költöztünk, azt fejlesztettük fel ilyenné. Hozzáépítettünk, a kis tetőteret is mi húztuk rá öt vagy hat évvel ezelőtt. Kéne még terjeszkedni, mert tizenhatan élünk négy szobában, ötven négyzetméteren, de hát nem lehet, pénz nélkül egyszerűen nem lehet meglenni, és lassan már pénzzel se, olyan drága minden.

Hét gyerek maradt a fiamék után, Józsi után öt, Dávid után kettő. Dia itt él a két gyerekkel, plusz itt élek én az asszonnyal, és a lányom, Mari is itt van, aki Dia anyja. Hogy tudnánk mi elmenni Kanadába? Itt vannak aztán Mari többi gyerekei is, Fédra, Mariann és Csilla. És még nekik is vannak gyerekeik. Fédra már többször elköltözött innen albérletbe, vitte a gyerekeit és a férjét, Ferit, de a pinceomlás után visszajött, mert tudta, hogy szükség van a segítségére. Azóta ő sem tudott elmenni ebből a nyomorból, amelybe a fiamék halála taszított bennünket. Ahhoz képest, hogy Lyukó mennyire kint van, ötven- vagy hatvanezer egy albérlet, sőt hetvenezret is elkérnek egyesek. Mert tudják, hogy aki rászorul, úgyis kifizeti. Én nem tudok pénzt keresni, de ők sem, mert jelenleg senkinek sincs állandó munkája. Feri rendesen dolgozik, az igaz, de feketén, és nem mindig fizetik ki. Ráadásul neki sem kell mindennap mennie. A lányok járnak vért adni, vérplazmát, abból is jön valamennyi, de nem mindig, mert alacsony vérnyomással például

nem fogadnak. Mariann-nak meg néha alacsony, és ez mindig ott derül ki, amikor megvizsgálják. Többször hazaküldték már, ami nehéz helyzetbe hoz minket, mert a buszjegyre valót is alig kaparjuk össze. Ilyenkor olyan, mintha dobálnánk ki a pénzt az ablakon. Így szedünk össze havonta százhusz-százötvenezer forintot.

Én emlékszem azokra az időkre, amikor száz forint nagyon sokat ért! Emlékszem a kohászatra. Megsérülhettem volna ott is könnyen, ha nem figyelünk oda, mert súlyosan balesetveszélyes volt a munka. Azért azt mégsem mondhatom, hogy nem hülyéskedtünk. Egyszer bevizeztük a próbakanalat, mert be kellett mindig vizezni az előírás szerint. Utána mészbe belemártani, utána megint a víz, és megint a mész, aztán pedig kiborítani belőle a vizet. De mi benne hagytuk, így a kanál nem száradt ki. Ezért amikor benyúlt vele valaki a folyékony acélba, hatalmasat durrant. Kibasztunk egymással úgy is, hogy a nyers vasat a másikra spriceltük, de csak egy kicsit, mert égett tőle a munkaruha, mint a fáklya. Egyszer kiborult a konverter, és nyolevan tonna acél ömlött ki. A forró, folyékony fém szétterjedt, beborított mindent, az egész padlót, a gépeket, a szekrények és a székek lábait, sőt megégett tőle súlyosan vagy három ember! Vártuk, hogy kihűljön, amikor pedig megszilárdult, szóltunk a hegesztőknek és a lángvágóknak. Azok vagdalták fel kisebb darabokra az acélt, hogy felszedhessük, hogy újra beolvaszthassuk. Beszéltek erről a tévében és az újságokban, nagy dolog volt, komoly baleset. Ami Józsiékkal történt, azt is bemondták.

Kemény volt a világ régen is, de jobban éreztem magamat. Igaz, sok mindent akkor sem lehetett elérni. Nyaralni például nem mentünk. Nekem nem is hiányzott, mert figuránsként én bejártam a fél országot. Heteket, hónapokat töltötünk szállodákban. Csavargómunka volt, azért is hagytam ott. Meg az asszony is szerette volna, ha átmegegyek az ő munkahelyére, hogy együtt járhassunk dolgozni. Egy hónap múlva már a kohászat alkalmazásában álltam. Arra is emlékszem, hogy milyen zűrös volt a felvétel. Szokatlannak gondoltam, mert a Tervező Vállalathoz nem kellett semmi. Itt meg a tüdőszűrést, a szemvizsgálatot, mindent bekértek. Sőt, tanítottak is bennünket. Én például elvégeztem egy acélgyártói tanfolyamot. Ezért tudtak aztán feltenni az acélművekhez, addig csak helyezgettek ide-oda a részlegek között. A tanfolyam után a pénz miatt jobb volt, az igaz, de idősebb emberekkel dolgoztam együtt, akik csicskázattak. Ha a lapát nem állt jól a szekrény mellett, azt mondták, tegyem a csaphoz. Amikor odatettem, visszavitték velem. Ide szaladj, oda szaladj, ezt hozd el, azt vidd fel. Utáltam ezt a kiszolgáltatott helyzetet.

Ha nem sérülök le, tovább is léphettem volna a Városgazdától. Egészségesen több munkáltatót is felkereshettem volna. A nyugdíjhoz nincsenek meg az éveim, a rokkantságit pedig nem adták meg, mert nem jártam végig a vizsgálatokat. Megigényeltem az előnyugdíjat, persze, de eddig azt sem sikerült elnyerni. A rokkantsággal talán még lehetne mit kezdeni, de ennyi idő elteltével minek menjek

utána. Lassan húsz éve, hogy így vagyok, mozgáskorlátozottan, most már hiába lenne az egész, úgy érzem. Pedig tudom, megadhatták volna a rokkantságit, a százszázalékosat! Beadtam a papírokat, azt mondták, menjek ide meg oda, ekkor meg ekkor, csak hát egy idő után inkább abbahagytam. Elég fájdalmat okozott már az is, hogy elmenjek a boltba, nem hogy még szaladgáljak a városban ilyen-olyan vizsgálatokra! Hát alig bírok menni! Legyalogolni a Marx térre, ami ma az Újgyőri főtér, onnan menni villamossal tovább, mekkora erő kell már ahhoz! Sokszor jegyre sem volt pénzem. Gyalogoltam a kórházba, megálltam vagy hússzor-harmincszor, mire odaértem. Úgy történt, hogy hazafelé tartottam, megcsúsztam a latyakban, a lábam meg eltört, és rosszul forrt össze. Meg akarták műteni, de nem vállaltam. Ismertem egy embert, aki úgy járt, hogy beletették neki az acélcsavart, ami elfertőződött, és amputálni kellett a lábát. Akkor, mondtam magamban, én inkább bicegni fogok. Van olyan vélemény is, amely azt mondja ki, hogy ez trombózis. Egy vérrög megakadt, és amiatt ilyen gyenge a tartásom. Eltömíti az eret, elállja a vér útját, jó nagy, nem tudok tőle normálisan mozogni. Meg lehetne csinálni itt mindent, csak, talán tényleg a vérrög miatt, képtelen vagyok rendesen állni. Van még esély, hogy megkapom az előnyugdíjat, igen, van bizony! Időpontom is van, mikor kell felülvizsgálatra mennem! De a dátumot már elfelejtettem. Azt hiszem, januárra írtak ki. Vagy valamikor télire. Hiába, mert nem lehet átérni úgy az udvaron, hogy el ne csússzál, hogy sáros ne legyél. Ilyen időkben, mint amik mostanában vannak, nem fogok tudni elmenni.

Fried István

„Csatázok verseimmel...”¹

*Nézném a nap jöttét és lementét
(Petőfi, Szeretném itt hagyni)*

*Haloványul a gyáva szavamra, dalom
Viharodnak előjele, forradalom.
(Petőfi, Forradalom)²*

A címbeli állítás nemigen szorul megerősítésre. Petőfi Sándor valóban csatázott verseivel. Legfeljebb a grammatikai szerkezet minéműségére tehetünk megjegyzéseket. Arra ugyanis, hogy a *verseimmel* eszközhatározói szerepet tölt be, vagy az amúgy is, teljes verselői fegyverzetben önmagát megjelenítő költő *harcostársait* kell-e üdvözlőnk (társhatározó). Ennél bizonyosabban lényegesebb kérdés, hogy megelégedhetünk-e a (közkeletű) magyarázattal, amely egyébként szűkebbre vonja e kijelentés működési területét, miszerint egy, forradalmat váró, sürgető, egy igazságosabb társadalmi rend megvalósíthatóságában reménykedő költő versbe fogalmazott üzenetét olvassuk. Ebben igen kevésbé kételkedve, arra a messze nem mellékes, bár olykor nem eléggé hangsúlyosan emlegetett tényre hívnám föl a figyelmet, hogy *versekről* van szó, méghozzá az 1840-es esztendőkből a magyar irodalom rendjét átírni, újjászervezni/tervezni akaró, esztétikai „produktumokról”. Ennek során a forradalmi költészet és a költészet forradalma³ legalábbis egyensúlyhelyzetben látható. A forradalmi költészet azért működhetett nagy határfokkal (beleértve az ellene felköltött indulatokat), mert elsődlegesen a költészet forradalma volt. Nem toldozásra-foldozásra vállalkozott, az 1840-es esztendők nemcsak Magyarországon visszhangzó irodalmi polémiaiak tanúságtétele szerint, hanem egy újraszótt textúrával kívánta igazolni a maga lírájának, verses és prózai epikájának (említendő regénye, útleírása, levelezése) „igazát”. Leegyszerűsítve írhatnám: részint új időszámítást kívánt bevezetni a magyar irodalomba, részint az irodalom tereit kísérte meg jelentős mértékben átalakítani. Még ott is, akkor is, sőt, ott és akkor igazán, amikor és ahol látványosan (mai szóval élve) „dekonstruálta” közvetlen és távolabbi elődei idevonatkozatható és a köztudatban, a kortársi olvasmányok között (el)ismert műveket. Nem Petőfi volt az első, aki jellegzetes honi tájként fölfedezte

▼

¹ E dolgozat közvetlen előzménye: Fried István, „Rongyos vitézek”. Tiszatáj 72, 2023, 3, 31–46.

² A Petőfi-verseket a kritikai kiadás új folyamának kötetéből idézem, valamint az alábbi kötetből: Petőfi Sándor, Összes versei, s. a. r. Kerényi Ferenc. Osiris, Budapest, 2004, továbbiakban az innen származó idézeteket külön nem hivatkozom.

³ Sötér István, A költészet forradalmától a forradalom költészetéig. Irodalomtörténeti Közlemények 77, 1973, 1, 3–10.

az Alföldet. „Tisza-verset” már Bessenyei György írt, Kölcseynek az 1840-es évekre széles körökben ismert *Hymnus*ában nemzetkarakterológiai tényezőként, ezáltal különös értéként ott leljük: „Értünk Kunság mezején / Ért kalászt lengettel.” Ám Petőfi – ugyancsak versben – bontotta ki, részleteiben világította át, majd az általa elgondolt költészeti hierarchia legmagasabb fokára tette: Alföld-verseinek illetén olvasása nem pusztán határozott világszemléleti megnyilatkozás, hanem a természeti szép újszerű felmutatása. Hogy aztán a mívesen kimunkált irodalom földrajzi terét legalább egy (mellőzhetetlen) lépéssel továbbhaladva görbe tükörben, önmagából kiforgatva láttassa, mint tette a *Kutyakaparóban*. Illetőleg: humorral elegyített regionalitásával egy tájnyelv verses teherbíró képességére hozzon példát, az 1844-es *Hírös város az alföldön Kecskemét* (melynek játékosságát *Az alföldből* ismerőssé váló egyes szám elsőszemélyű megszólalás fokozza).

Visszatérve a korábbiakhoz: Petőfi Sándor pályája el/befogadásokkal és olykor tagadásokkal, kiutasításokkal, kevesebb értéssel, több félreértéssel teljes. Ez utókoráról nem kevésbé mondható el.⁴ Nemcsak mindenféle (efemer) politikai irány kisajátító-manipuláló igyekezetét konstatálhatjuk, melyből rendszerint a költészet kerül ki vesztesen, hanem az értelmezők sem mindig tudnak megszabadulni történetietlen előítéleteiktől, például a romantika értelmezése körül tapogatózva, nem is szólva népiesség és romantika kölcsönösségét félremagyarázva. Egyfelől a régről ismert kritikusi elfogultságok kételkednek a Petőfi hozta-kezdeményezte/folytatta költői megszólalás „igaz”-ában, egy – többnyire – avulóban lévő, vagy csupán divatos poétikát számon kérve az éppen ennek nem engedelmeskedő költőn, másfelől a Petőfi-életművet már távlatból szemlélő utókor sem tudott megegyezni az életrajz és költői életmű együttgondolhatóságában, a kettő arányainak érvényesítésében, költészet és szűkebb-tágabb kontextus alkotta viszonyrendszerben. Részint szerencse, hogy ezek az időnként zajos viták mára sem oldódtak meg, ezáltal új meg új szempontok merülhetnek föl, összhangban az irodalomtörténeti tudományos módszerek kényszerű és szorgalmazott változásaival. A „szerző”-nek oly mértékű kiiktatása, mint az egy időben történt, mint várható volt, meghozta a maga reakcióját, még a „szerző-funkció” tetszetős és megfontolandó tézise ellenében is. Auctor ante portas – hirdette Mekis D. János szellemes címadása, ám ennél beszédesebb, hogy a stuttgarti Reclam-könyvek között már

4 E téren Margócsy István dolgozatai és szöveggyűjteményei gazdag anyagot tartalmaznak, érzékeltetve a kultusz alakulásának eseményeit.

2000-ben megjelenik egy *Texte zur Theorie der Autorschaft* c. gyűjteményes kötet,⁵ mely a kérdést megvilágító bőszes szakirodalomra hivatkozó előszót követően Sigmund Freudtól és Boris Tomasevskijtól egészen Umberto Ecoig, Martha Woodmansee-ig, a különféle „iskolák” képviselőitől hoz szemelvényeket. A kötet egészét úgy lehetne summázni: a szerző kiiktathatatlan, de nem azért, amit sokáig, a pozitivistáktól indulva állítottak, hanem a maga helyére konstruálva és nem utolsósorban szociokulturális, mentalitástörténeti etc. impulzusoktól vezetettve, résztvevője annak az irodalmi folyamatnak, mely költészetek (melyek Benn szerint sosem teremnek, hanem megalkotják) egymásutánjában/mellettiségében, egymást átható/tagadó/tudatosan, kevésbé tudatosan félreértő voltában alkalmassá válik, hogy irodalomtörténetté (ne olvasódjék, hanem) olvassák össze. Nemigen igényel hosszabb töprengést annak magyarázata, hogy miért éppen Petőfi Sándor életrajza lett az egyik érv egy kritikai életrajz megalkothatósága mellett. Ehhez persze hozzájárult, hogy Ferenczi Zoltán ma sem elvetendő műve mellett Illyés Gyula joggal népszerűvé vált munkája régebbi korok, (régebbi) szemlélet(ek) szerint valósult meg, a Petőfi-kutatás, melynek nem utolsósorban az életrajzot érintő kutatása tekintélyes mennyiségű új anyagot bányászott elő, a Petőfi-adattár, a *Petőfi napjai a magyar irodalomban* új kiadása mellett a legfontosabb a több lépcsőben létrejött kritikai kiadás sorozata. Mindez, ideértve a tetemesre nőtt szakirodalmat, kiemelten Horváth János ma sem avult Petőfi-könyvét, immár halaszthatatlanná tette az újragondolást – az életműről és az életrajzról általában, ezen belül a világirodalmi kontextusba helyezett költői életműről. Jóllehet Lukácsy Sándor, Fekete Sándor és náluk jóval érzékenyebben a költő és a prózaíró teljesítményét új megvilágításba helyező Martinkó András⁶ szerencsésebb körülmények között jóval messzebb juthattak volna, mint ahová jutottak. Aligha felejtethető, milyen ellenszélben kellett munkálkodniok, persze egymás között is vitatkoztak, amely vitákból azonban kevés hasznosítható származott. Kerényi Ferenc Petőfi-kutatásai egy korszerű, bár messze nem vitathatatlan életrajzot eredményeztek, számos részletkérdést tisztázó

▼

5 *Texte zur Theorie der Autorschaft*, hg. kommentiert Fotis Janidis, Gerhard Lauer, Matias Martinez, Simone Winko, Philipp Reclam jr., Stuttgart, 2000. E kötetben olvasható hivatkozás egy 1999-ben megjelentetett Rückkehr des Autors kiadványra, mely az irodalmi szerzőség mellett a művészet, a zene, a film és az új médiumok problémáira is kitér. Vö. még: Mekis D. János, Auctor ante portas. Szerző-fogalmak a kortárs irodalmi, kulturális diskurzusban. *Helikon* 56, 2010, 4. 556–576. Távlabbi példa: Valentina Gabdulina, Avtorszkij diszkursz F.M. Dosztojevszkogo kak literaturovedesceszkaja problema, in *Text within Text–Tekst v tekste*, eds. Katalin Kroó, Peeter Torop. L:Harmattan, Budapest–Tartu, 2014.

6 Martinkó András, A prózaíró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése. Akadémiai, Budapest, 1965, Uő (összeáll, kommentálta), Petőfi életútja, Kossuth, Budapest, 1972. Uő, Költő, mű, környezet. Akadémiai, Budapest, 1973. Uő. A világirodalom Petőfije. *Nagyvilág* 9, 1973, 2. 261–267. A nagyon szépen megírt összegző tanulmány egyik summázatát érdemes idézni, hogy láthassuk, miért sorolja be Martinkó Petőfit a világirodalom ama száz alkotója közé, akik a világirodalom (divatos szóval élve) magkánonát alkotják: „Petőfi (...) amikor elismeri az anyagi természet autonómiáját, azon nyomban ki is sajátítja: a természeti szépet a művészi (egyéni, szubjektív s jelentést hordó) szép fokára emeli, – de nem allegorikus, jelképes, hanem objektív mivoltában s az objektív összetartozás, megfelelés szubjektív átélésével. (270–271.) Nem térek ki Pándi Pál túlmárxizált monográfiáira, miközben néhány igen jó versértelmezése nem hagyható figyelmen kívül. Horváth János Petőfi-könyvével lehet, sőt kell vitatkozni, de nem úgy és nem azért, ahogy és amiért Pándi teszi.

tanulmányt, és nem utolsósorban a versek elakadt kritikai kiadásának folytatását. Kerényi nyomában, de másfelé tájékozódott Szilágyi Márton, Csokonai-életrajztól jutván el Petőfi társadalmi státusának vizsgálatáig,⁷ illetőleg viszonylag kevesebbet elemzett regényének és színművének újraolvasásáig. Ugyancsak ő a letéteményese a versek kritikai kiadása zárókötet sajtó alá rendezésének, kiegészítésének. Annyi hozzáteendő, hogy Kerényi Petőfi-életrajza⁸ nem kapta meg azt a kritikai méltatást, amire sokszorosan rászolgált, viszont eredményeit jól használta (akár hivatkozott rá, akár nem), aki Petőfi egyes műveinek értelmezésére vállalkozott. Magam a kritikai kiadás lektoraként ugyancsak hasznosítottam Kerényi nem csekély eredményeit, a versek kronológiája tekintetében maradt bennem bizonytalanság, de nem lévén „ellen”-adatom, belenyugodtam abba, amit a kritikai kiadás javasolt, és ami ellen eddig még senki nem szólalt föl. Kerényi művében nyilván az életrajz, a „pálya” megrajzolása tetszik a vállalkozás céljának, ehhez bőségesen és helyesen él a helytörténeti kutatások nem csekély hozadékával, elutasítván, ami csupán anekdotikus vagy legendákba vesző, de nem rendelkezik azzal az igazolható adatmennyiséggel, amennyiből tény alakítható ki. Természetesen egy Petőfi-életrajzban is lehet megfelelő helye a feltételezéseknek (hipotéziseknek, ha így jobban hangzik),⁹ de közzétévőjének félreérthetetlenül tudatosítania kell, hogy amit közread, mindössze hipotézis, olykor szellemes, rendelkezhet a valószínűség sugalló erejével, talán egy kevéssel több is lehet, mint merő valószínűség, esetleg valószínűsíthetőség, de nem bizonyítéka még oly tetszetős, rokonszenves, okos állításoknak. Hatvany Lajos eredetileg öt vaskos kötetben gyűjtötte össze a Petőfire emlékezők írásos hagyatékát, ezt utóbb új kiadása filológiai „rendbe szedte”, de ez a roppant mennyiségű anyag, mely Petőfi utókorára jellemző, arra, hogyan látták közvetlen, még inkább közvetett ismerősök a költőt, vajmi kevéssel járulhat hozzá egy kritikai életrajzhoz. A kultuszhoz jelentékeny mértékben, mint ahogy a Petőfi-kultusznak is szép számú tanulmány hódolt (Kerényi, Margócsy). Más kérdés, hogy az ellenkultusz problémája nemigen vetődött föl. A magam részéről Márai Sándor esetét hoznám föl: akadémiai székfoglalójában még Petőfi két versével példálózott a költői természet megértetése ügyében, emigrációjában azonban változtatott nézetein, szinte ellenségesen szól a költőről. Feltételezésem szerint Illyés Gyula alakját látja rá Petőfire, Petőfiét meg Illyés Gyuláéra, nem bocsájt meg egyiküknek sem, mert úgy írtak, éltek, tettek, ahogy megtették. Visszatérve az életrajziség kérdésére: Petőfinél, aki 1844/45-öt követően valóban ország-világ előtt élte életét (versben és útirajzban), kézenfekvőnek tetszik a két,

7 Szilágyi Márton, *A magyar romantika ikercsillagai. Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Osiris, Budapest, 2021.

8 Kerényi Ferenc, *Petőfi Sándor életrajza és költészete*, Osiris, Budapest, 2008.

9 Martinkó, *Költő, mű, környezet* könyve kitérő kérdéseket tesz föl, hipotéziseket állít föl. Érdekes módon a sokféle tájékozódó/tájékoztató könyv nem foglalkozik a költő „klasszika-filológiai” érdeklődésével.

valójában egymással ellentétes tényező együttláltatása. Az életrajz apró és jelentékeny reáliákból áll össze, a versekből ugyan sokan vállalkoznak az életrajzra való visszaolvasásra (megteszi azt adott alkalommal Kerényi is, bár óvatosan és differenciáltan). Ilyenkor messze nem vetődik föl a kérdés: miért nem ezt, hanem azt az (életrajzi) mozzanatot verselte meg a költő: *hogyan* közeledett az életvilágához, és *hogyan* távolodott tőle; mi a helyi értéke a megnevezett életrajzi epizódnak a versben. Vajon nem csupán kiindulópont? Persze elképzelhető, hogy a költő egész úton hazafelé azon gondolkodott, miképpen fogja édesanyját megszólítani, az úgyszintén, hogy olyan jelenetek zajlottak le, amiket közöl versében, ti. a költő megnevezteti apját azzal, hogy elszavalja neki egy bordalát, mégsem visz közelebb bármely elképzelés, adat, tény ahhoz, hogy mitől lesz verssé mindez. Az életrajzi tudás nem hagy cserben, csupán alkalmatlan arra (amire egyébként Kerényi sem vállalkozik), hogy a számára teljesen idegen területen, a poétikáén, helyhez jusson.

Éppen ezért teljes félreértés volna Kerényi Petőfi-életrajzán számon kérni egy Horváth János típusú költészeti monográfiát. Kerényi a versek keletkezését rekonstruálja, mondjuk így, életrajzi adatok segítségével igénybe véve, több vers tágabb kontextusát felkutatva-kimutatva, szemben Horváth Jánossal, aki kötete függelékében röviden a versek egyes motívumainak előzményeire utal. Az egyes „címszavak” jellegüknél fogva nem tartalmaznak bizonyító anyagot, egy részük odavetett feltételezés, olykor általánosságok is szerepelnek, amelyekhez nem kellett sem magyar, sem idegen nyelvű előzményhez fordulnia Petőfinek. Kerényi minden alkalommal mérlegre teszi állításait, amit nem tud igazolni, inkább elhagyja, még ha hipotézisre telne is. Nyilván ennek a filológiai jellegű hozzáállásának is megvannak hátrányai, annyi azonban bizonyos, hogy jó alapot teremtett a további kutatáshoz. Nemegyszer arra gyanakszom, hogy mikrotörténeti folyamato(ka)t kísér nyomon a Kerényi-monográfia. Jóllehet a mikrotörténet (mely a 20. század utolsó harmadától kezdve Olaszországból indult el, másutt aztán másképpen formálódott) egy meghatározott területre összpontosít, oda koncentrál, hogy annak a lehetőségesséig *minden* apró részletét feltárja, s e részletek összeillesztéséből, logikai rendbe állításából konstruálja meg végül azt a *folyamatot*, mely a tárgy sokfelől szemlélhetőségét lehetővé teszi.¹⁰ A rekonstrukció nem ellentétes az interpretációval, a mozaikok ennek révén szituálódnak.

A Petőfi-év tematikus folyóiratszámái keretében Hász Fehér Katalin¹¹ jelentett be, ha nem is óvást, mindenesetre olyan véleményt, amely éppen az életrajziség és a „poeticitás” egymásra olvashatósága tekintetében bizonyulhat kezdeményezőnek.

▼

¹⁰ Hans Medick, *Mikrohistorie*, in *Lexikon Geschichtswissenschaft, Hundert Grundbegriffe*. Philipp Reclam jr, Stuttgart, 2003, 215–218.

¹¹ Hász Fehér Katalin, *A »szabad ég gyermeke«* (A vándorlás mint metafikciós narratíva Petőfi költészetében 1846-ig). *Tiszatáj* 77, 2003. 3, 62–94.

Nem itt a helye megfontolandó javaslatai megvitatásának, éppen azért nem, mert a leginkább hasznosnak bizonyuló fejezete dolgozatának egy (költői) motívum végigkísérése a kezdetektől 1846 végéig, melynek verses változatai elemzésekor mellőzhetetlen az életrajzi tények bevonása (melyik versét hol, mikor írta Petőfi, de még az is, milyen körülmények között). Természetesen adatai a kritikai kiadásból származnak (máshonnan egyelőre? nem is származhatnának), s bár félreérthetlenné teszi elmozdulását a Kerényi-monográfiától, jócskán él azokkal a megállapításokkal, amelyek Kerényi feltáró-összegző munkájával lettek hozzáférhetőek. Korábban jeleztem, hogy Kerényi Petőfi-monográfiája a költői életmű kutatásának, szerintem, meghatározóan fontos, kivételes jelentőségű állomása, amely az irodalomtörténeti művek sorsát fogja osztani, akár bárki máséi, még ha nem avulnak is el teljesen, előbb-utóbb felváltja egy korszerűbb, az újabb trendeket kritikailag feldolgozó és újabb irányok felé orientálódó monográfia. Viszonylag sok idő telt el azóta, hogy Ferenczi Zoltán köteteit a Kerényié felváltotta (anélkül, hogy Ferenczi érdemei csökkentek volna), és feltehetőleg sok időre van szükségünk ahhoz, hogy Kerényi könyve helyébe hasonlóan gazdag, sokrétű és legalább annyira megbízható kötet kerüljön. S csak mellékesen jegyzem meg, hogy Hász Fehér Katalin állítása, miszerint Kerényi Ferenc *neopozitivist*a könyvet adott volna közre, tévedés. Először is azért, mert a neopozitívizmus fogalma már foglalt.¹² Egészen Ernst Machig kell visszamennünk az időben, hogy keletkezését megfigyelhessük. Mach bölcselete gyümölcsözött a bécsi kör tagjainál (akár logikai empirizmust is mondhattam volna), a többi ismérvet és jelleget tekintve bármely filozófiai lexikon forgatását ajánlhatom. Aztán az a bajom, hogy nem tarthatom (neo)pozitivistának Kerényi módszerét, nem azért, mert a pozitívizmus a magyarhoz talán a legközelebb látható német irodalomban 1880–1910 közt érte el a fénykorát, így a 2000-es évekre gondolása kimondatlanul az avittság, konzervatívizmus vádját vonná maga után. A pozitívizmusnak, Auguste Comte kezdeményezésének az irodalomtörténetre alkalmazva Hyppolite Taine szerzett polgárjogot, de az önmagát lassan túlélő pozitívizmust Nietzsche és Dilthey lényegében megsemmisítő bírálatban részesítette. Igaz, újabban Tverdota György egy írásában fontosnak gondolta, hogy védje a pozitívizmust, feltehetőleg nem annak 19. századi változatát (mondjuk Heinrich Gusztávét). Kerényi filologizálása, úgynevezett ténytisztelete szociokulturális kontextusba ágyazódott, olyan társadalomtörténeti vonatkozásokkal van telítve, amelyek messze túllendítik a faktográfián, amellyel időnként a pozitívizmust össze szokták téveszteni. A pozitívizmus a 19. században betöltötte „hivatását”, hozzájárult az irodalomtörténet emancipációjához a természettudományok-

▼

12 Michael Heidelberg, Positivismus, in Lexikon Philosophie. Hundert Grendbegriffe. Hg. Stefan Jordan, Christine Ninitz. Philipp Reclam jr, Stuttgart, 2009, 212–214.

kal szemben, de sem Kerényi Petőfi-könyvének, sem Ferencz Győző Radnóti-monográfiájának, sem Tverdota József Attilájának nincs köze ahhoz, amit tudománytörténetileg pozitívizmusnak nevezünk. Ugyanakkor Hász Fehér Katalin vitathatatlan érdeme, hogy tanulmányában érzékenyen nyúl egy nem eléggé megtárgyalt problémához. Mert egyrésztől igaz, hogy elsősorban a francia (ön)életrajzkutatás jó néhány értekezése magyarul olvasható, az önéletrajzi paktumról jó magyar tanulmányok állnak rendelkezésünkre, de a problémakörben elmélyülők elsősorban a modern önéletrajz kérdéseit igyekeztek feldolgozni (Szávai János, Dobos István), jóval kevésbé az írói életrajzok rendkívül időszerűvé lett lehetőségein gondolkodtak el. Másrésztől – mint volt róla szó – Hász Fehér Katalin talált egy olyan motívumot a Petőfi-életműben, amely fölfejtve még az elméleti kérdések pontosabb kifejtéséhez is vezethet. Ez a *vándoré/vándorlásé*. Petőfi életrajzából nem csak a nyughatatlan költő portréját igyekeztek (mások is) megrajzolni, egyesek üstököst láttak a költő pályáját figyelve. Hász Fehér Katalin végigkíséri Petőfi (azért valljuk be: korántsem minden esetben nyugtalanságtól vezetett, sokszor a kényszertől hajtott) iskola-, hely-, foglalkozás-változásait. Talán nevezhetjük így, országjáró körútjai és mindezekre reagáló, mindezeket értelmező, átpoétizáló, a fikcióba emelő versei az említett motívumra vezethetők vissza (legalábbis tárgy- és motívumtörténetileg). Annyi hozzátenni valóm volna, hogy e vándor/vándorlás-motívumnak (természetesen) európai irodalmi megfelelői (is) vannak, hozzátéve, Petőfi nem ismételt, nincs szüksége máshonnan vett mozzanatokra, epizódokra. Életútja és annak versben megjelenítése egyszerre illeszkedik az európai romantika „hősalkotás”-ának, biofikciós törekvéseinek tág kontextusába, és mutat föl egyediséget, mellyel továbbfűzi azt is, amit az idegen nyelvű irodalomból olvasott. Mickiewicz nevezetes *Farysa* éppen úgy egy úzótt, szenvedélyes, pusztán (itt sivatagon) keresztül vágatás „poéma”-ja, mint Puskin *Cigányokja* alakjainak „örökös” vándorlása, amelyet egyben szabadságtudatuk vezérel. Hász Fehér Katalin érdeme, hogy a Petőfi-életrajz és Petőfi-költészet egymásra lát(tat)ása során deríti föl ennek az (ismétlem) európai motívumnak 1840-es évekbeli magyar változatát, miközben nem esik a motívumtörténeti vizsgálatok csapdájába: nem leltárkönyvet nyit ki, hanem egy végső soron poétikait. A magam részéről ehhez csak annyi hozzátenni valóm van, hogy bármily fontos e kettős irányból (biofikcióból és poétikaiból) nyomon kísérhető vállalkozás, nem felejtendő, hogy az életműben más „vezérmotívum”-ok hasonlóképpen, esetleg a poétikai tényezőkhöz közelebb lépve tárhatók föl. A „vezérmotívum”-ot ezúttal nem zenei, wagneri értelemben használom, hanem úgy értem, hogy az évezredek során formálódott mitológiai, mesei (ugyanúgy népmesei, mint műmesei), valamint a költészetben formálódó (ezúttal) irodalmi alapelem a Petőfi-lírának nem pusztán egyik vagy másik kisperiódusában van jelen, hanem az életmű egészében (Petőfinél csak kisperiódusokkal számolhatunk az életmű túlságosan gyors lefutása miatt). Ő maga határozta el, hogy költőileg kell

végigszáguldania a neki kiszabott időn. Mindegyik periódusban föltetszenek ezek a motívumok, egyetlen periódusban sem következetesen vagy egyetlen húrra hangszerelve, hanem részint dinamikájukban, más szempontból változatosságukban, részben egymással szembeállítva, különféle hangnemekre hangszerelve, szinte végigjátszva az összes lehetséges változatot. Ezzel összefüggésben újra elővehetjük a „költészet forradalmá”-ról elgondolt tézisünket, amelyekre a mottóban idézett vers két sorával igyekeztem beszédes példát hozni. A 48-as versek közül való *Forradalom* első és záró két soráról van szó, egy vers keretéről, amely önmagában figyelmeztet a szellemi és a „valóságos” tényezők belső összefüggéseire: a dal szellemissége és az a realitás, amelyet március 15-én az utcai események írtak be a történelembe, egymásból következnek, a vers anagrammája többszörösen figyelmeztet, hogy ez a dal meg a többi hasonló a forradalom nem külön-külön történtek. Ennek szinte minden vitát kizáró dokumentuma a rím minéműsége, miszerint a *forradalom*¹³ magába zárja a *dalom*-at, viszont a *dalom* nélkül a *forradalom* legfeljebb olyan ige, melynek folytatása, befejezése nem feltétlenül a *dalom* irányába vezet. Ez a rímpár önmagában összekapcsol, egymástól függővé tesz külön-némű tényezőket, jóllehet 1789 óta lehet tudni, hogy a forradalom igényli a dalokat, népszerűsíti egyiket-másikat. Ha mármint a két teljes sorra terjesztjük ki figyelmünket, akkor megerősíthet, hogy az indítás: Haloványul a gyáva szavamra,... (az írásjel lényeges, nyomatékos kölcsönöz az indulattal teli versbeszédnek), „kifelé” szól, táborot és ellentáborot feltételez, vagy különféle mentalitások eltéréseire céloz. A második egység áthajlással kezdődik: dalom/viharodnak előjele: aligha felejthető, hogy 1848-ban, és nem csak akkor Petőfi némely verse szelet vetett és vihart aratott, különféle indulatú befogadásokban volt része, ahogy nem sokkal költőként jelentkezése után osztotta meg a befogadókat; a folklorizálódástól teljes elutasításig ívelnek a „reagálások”, melyek hol egy „kéregkritika”, hol egyszerűen egy másik költészettan képviselőinek értetlenségeit igazolják. Ezt csupán felkészületlenségük menti: amennyiben váratlanul érte őket a Vörösmarty védőszárnyai alatt, de egyre távolodóban Vörösmartytól alakuló líra és verses epika fokozatos kiteljesedése. Ha a *Forradalom* című vers ekkora jelentőséget tulajdonít a *dalommal* jelzett költészetnek (hogy ti. viharának előjele, forradalom), ez azért lehetséges, mert még hangsúlyosabbá–erőteljesebbé teszi a programot, amelyet a „Csatázok verseimmel” magatartása és költészettana hitelesít. Petőfi a maga formálta retorikával helyettesíti nemcsak a genera dicendi-ben megszabott fel/megszólalási módokat, hanem verstárgyaihoz maga választja meg, mindenféle szabálytól eltérően, a hangnemet, a verselést (a *Forradalomban* a sebesen előgördülő

▼

13. A forradalom első előfordulása erjedés, forrongás jelentésben Kazinczy Ferencnél 1815-ben. Vajda Péternél forradalmas 1838-ban, a forradalmár 1845-ből való. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, főszerk. Benkő Loránd, Akadémiai, Budapest, 1967, I. 955–956.

anapaestusokat), és mindezt akként szerkeszti meg, hogy a költészetével megalapozott dinamika (és dialektika) szabadon érvényesülhessen. Az idézett két sor végén a forradalom magában áll, vesszővel elválasztva őrzi külön létét, sugallja, hogy megszólítottként fogadjuk el, miért lehet a vers záróakkordja...

Ide kapcsolható az az évfordulós értekezés, amely az 1973-as tudományos feltáró munkának volt hivatva alaphangját megadni. Sötér István címbe foglalt khiazmusa (*A költészet forradalmától a forradalom költészetéig*)¹⁴ a kötelezővé tett, elvárt világszemlélet jegyében építi meg a hierarchiát, az utóbbi tényezőt mintegy magasabb rendűnek tüntetve föl, ahová Petőfi Sándor eljutott. A dolgozatnak vitathatatlan érdeme, hogy nem hanyagolja el a világirodalmi előzményeket, a regionális irodalmi párhuzamokat. Két megállapítását idézem: „Az újítás magára találást jelent – a költői forradalom: a nemzeti költészet végső kialakítását jelenti.” „...a költészet forradalmát a forradalom költészetének szolgálatába állítja.” Az elsőhöz az a megjegyzésem, hogy még a világirodalmi kánonban a legmagasabbra helyezett költők (Dante, Shakespeare, Goethe) munkássága sem a „végső kialakítás”-sal méltatható; aligha igazolható, hogy, mert kronológiailag követik egymást, Vörösmarty és Petőfi között efféle „vonal” volna húzható, s amennyiben egy pontosabban megfogható „nemzeti költészet” -fogalommal lenne dolgunk, akkor (például) Berzsenyi vagy Csokonai „hozzájárulása” legalább ily mértékben volna értékelhető. Petőfi „nem haladta meg” a romantikát, sem Vörösmartyét, sem másokét, hanem költészetével a romantikus líra/epika és részben dráma olyan lehetőségeit célozta meg, amelyek nem érvénytelenítették az elődök munkáit, hanem saját ajánlataival új területek meghódítását kísérelték meg. A második esetben a mit? És hogyan? választódik el egymástól, a hogyan lesz előzmény, a mit a beteljesülés. A magam részéről ebben kételkedésemet igyekeztem megfogalmazni, és teszem ezt a továbbiakban is. Ugyanebben a folyóirat-számban jelent meg egy kevesebbet hivatkozott írás, a „fő” tanulmányokhoz képest szerényebben húzódik meg, jóllehet fontos problémát feszeget, mely műfaji, nyelvi, hagyományválasztási nézőpontból mutatkozik kezdeményező jellegűnek: Wachá Imre dolgozata „Petőfi jelképrendszeréről”,¹⁵ nevesítve a kard, bilincs, (csata)sík, végítélet, (szél)vihar, lant „stb.”, előfordulásairól, szövegkörnyezetéről, utóbb részletezve: gálya, hajó, csónak, sajka... Persze egy viszonylag rövidebb terjedelmű írás nemigen vállalhatja a „szimbólumelméleti” megalapozást, a szimbólum elválasztását az allegóriától. Pusztán néhány, Wachától „szimbólum”-ként láttatott jelenség példakön történő átvilágítására, a jelentésváltások/módosulások logikájára derülhet fény. Ekképpen a gálya stb. típusú „jelképek” nem kaphatják meg a még oly kézen-

▼
14 A 3. sz. jegyzetben i. m.

15 Wachá Imre, Petőfi jelképrendszeréről. Irodalomtörténeti Közlemények, 77, 1973, 1, 72–84.

fekvőnek tetsző távlatokat (az antikvitástól, Horatiustól a magyar irodalom közvetlen múltjáig, Kazinczyig, Berzsenyiig, különös tekintettel a sajka, sajkás színre állítására). Mindenesetre a dolgozat figyelemfelhívó funkciója máig időszerű maradt, olyannyira, hogy a német nyelvű magyar irodalomtörténetben a Petőfi-fejezet szerzője, S. Varga Pál a Nappal (égitesttel) összefüggésben a „toposzok szemantikai variabilitás”-áról emlékezik meg, jelentős számú példával érvelve.¹⁶ Azonkívül, hogy a magam részéről nem a toposzt használnám, hanem a motívumot (elfogadom jól indokolva az allegóriát és a szimbólumot is.¹⁷ S. Varga Pállal összhangban majd megkísérlem, nem csak állításának igazolását, reagálva Hász Fehér Katalin dolgozatára, az egyik vezérmotívum alakváltozásainak demonstrálásával, nem teljesen kizárva a „biofikcionális szempont”-ot a költészeti „forradalom”, az újszerű képpalkotás, a „variabilitás” igazolását. Ennek révén jócskán szélesedik a poétai mező. Olyképpen, hogy a Nap „vonzásköré”-ben megalkotott versek, versrészletek „tartalmi” és „kifejezésbeli” szintjére tekintek ki. Azt szeretném tanúsítani, hogy az általam vezérmotívumnak minősített tényezők meghatározott rendben, következetesen és sokféleképpen lelhetőek föl, nemcsak váratlanul felbukkannak, hanem különböző jelenetekben, helyzetben vissza-visszatérnek, a legritkább esetben ismétlődnek, túlnyomó többségben valamit hozzátesznek a már ismerthez, vagy valamit elvesznek belőle, hogy valami mással pótolják. Egyszerűen a találó kifejezéssel „szemantikai variabilitás”-nak nevezett poétikai jellemző a Petőfi-líra (és részint verses epika) olyan tulajdonsága, amely egy rendkívül rétegzett, időről időre változó, gazdagodó, a poétika alapkérdéseit szem előtt tartó költői magatartásnak éppen e változékonyságban lesz az állandója, és ez menti meg a rutintól, az önismétléstől, a „modor”-tól. S ez az, amit a látszólagos nyelvi egyszerűséggel a „petőfieskedők” utánozhatónak, el/kisajátíthatónak vélnék. Jóllehet ez az, ami utánozhatatlan (legfeljebb néhány külsősége), hiszen igen látványosan már a verselés, a strofaalkotás, az időmérték és az ütemhangsúly olykor meglepő alkalmazása, a rímelés megannyi változata jelzi, hogy rendkívül tág az a költői tartomány, amelynek bejárására értelmezőjének vállalkoznia kell. Nyilván a Nap-motívum valamennyi előfordulásának regisztrálásáról e dolgozat szabott keretei miatt le kell mondanom, nem térek ki a Nappal párhuzamos/ellentétes Hold-motívumra, illetve kettőjük egymást váltó, egymás másikjának felfogható együttesének bemutatására. Ellenben néhány, általam igen fontosnak

16 S. Varga Pál, *Expansion und Multiplikation des lyrischen Ich im Zeichen einer dichterischen Umgangssprache*; Sándor Petőfi (1823-1849), in *Geschichte der ungarischen Literatur. Eine historisch-poetologische Darstellung*, hg. Ernő Kulcsár Szabó, Walter de Gruyter, Berlin, Boston, 2013, 289.

17 Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Francke Verlag, Bern, München, 1984¹⁰. A toposzról (Quintilianus nyomán): 89–115, a könyvben tárgyalt toposzokról a tárgymutató igazít el. Curtius számos példával illusztrálja az allegória, a szimbólum, a metaforika antik, középkori és részben újkori értelmezését és szerepét a retorikában és a költészetben.

gondolt vershelyre igyekszem valamivel részletesebben kitérni. Ezúttal a kronológiáról is lemondok: míg a vándorlás/vándor motívumba egy életrend nehézség nélkül odaérhető (esetleg: odaértendő), bármily személyes a szituáltság, a Nap esetében ez jóval nehezkesebben tehető csak meg. A vándor/vándorlás pozicionáltsága alapvetően ellentétes: egyfelől a kispolgári/polgári szalon-líra (és festészet) megállapodottság, életélvezet és hasonlók megjelenítettségével, az üzött, vagy csupán önmaga és a világ felfedezésére induló, nemegyszer a száműzött helyzetébe kényszerülő figura sem az aurea mediocritas, sem az Ithakájába hazatérő érzelmvilágával nem akar, de nem is tud azonosulni, másfelől nem lehet részese egy statikus világfelfogásnak, inkább a már Vörösmartynál (az európai irodalmakban sokaknál) üldözöttként, törvényen kívüliként láttatott figurával rokonítható alak jelenik meg, természetesen végigjátszván a motívumnak számos lehetőségét. Ilyen módon Petőfi verseinek NAP-ja részese lesz egy, az ősidőkben körvonalazódó mítosznak, a Nap-istenség attribútumait örökölve, valamint újabkori Nap-Éj, más alakban Fény-Sötétség szembeállításnak.¹⁸ Míg az előbbi sok áttétellel ér el költőnkhez, az utóbbi, időben közelebbi elképzelést továbbformálja, az 1840-es évek második felének gondolati költészetéhez igazítja. Ha közelebről kívánom megnevezni, akkor a felvilágosodás (ezúttal így, általánosságban) fényszimbolikájára utalok, amellyel szemben szerveződtek/nek a sötétség erői. Ha innen indulok ki, nem tehetem meg, hogy ne idézzem Vörösmarty ódává nemesülő bölcséleti epigrammáját, az 1839-re keltezett *A Guttenberg-albumba* című (valójában felkérésre írt alkalmi) költeményét, amely az évfordulós ünnepség tiszteletére antik metrumban ad hangot a korszerű gondolatnak, amelynek felvilágosodott átszíneződését nem tagadhatjuk: „Majd ha kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek. S a kitörő napfény nem terem áltudományt(...) Majd ha világosság terjed ki keletre nyugattól...”¹⁹ A könyvnyomtatás „feltalálójának” ünnepére szóló kívánság (leegyszerűsítve) a felvilágosodás eszméinek győzelme, mely 1839 Magyarországon (és másutt) legfeljebb remény lehet. A vers érvényességét nem csökkentette, hogy a *Gondolatok a könyvtárban* eleinte mintha visszavonni látszana a könyvbe vetett hitet, ám utóbb kérdés formájában módosította, miszerint eldönthetetlen, vajon a reményből csupán kínzó kérdések lehetnek-e? Vagy beteljesül-e a remény? „De hát hol a könyv, mely célhoz vezet? / Hol a nagyobb rész boldogsága? – Ment-e / A könyvek által a világ előbb?” Ebbe a körbe

▼

¹⁸ Szimbólumtár, Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából, szerk. Pál József, Újvári Edit. Balassi, Budapest, 348–350. 20012. Hans Biedermann, Szimbólumlexikon, ford. Havas Lujza, Körber Ágnes. Corvina, Budapest, 1996, 277–279. Magyar előzményül a felvilágosodás eszméinek és szimbolikájának a 18. századi változatait jelölhetjük meg, nem állítva, hogy a szóba jöhető szövegek közvetlenül eljutottak Petőfihez. Eckhardt Sándor, A francia forradalom eszméi Magyarországon (1924), szöveggond, utószó Soós István. Lucidus, Budapest, 2001, 11, 15–16. Idézet Nagyváthy János Fridrikájából: „Oh! Ég! A mely látod a szívet vérzeni, / Siess a Kód után NAP-FÉNYT deríteni.

¹⁹ Vörösmarty Mihály, Költői művei, szöveggond. Martinkó András. Szépirodalmi, Budapest, 1987, 332, 408–411.

tartozónak vélem Petőfi reagálását, az 1847-re datált *Világosságot!* című verset. Az ifjú költő (24 éves) rapszodikus előadásával túllép a (klasszikus) óda megszabta kereteken, fokozatosan, francia nyelvtudása erősödésével párhuzamosan mélyült el a francia művelődésben, irodalomban, így a felvilágosodás képviselőitől fölvetett kulturális-civilizációs, emberjogi, társadalmi problémák napirenden tartásakor mélyült el bölcséleti válasza: „Nyomorú ész, / Ki fénynek hirdeted magad, / Vezess, ha fény vagy (...) Ez mind egyes sugára csak / Egy új napnak, mely még a láthatáron/túl van, de egykor eljövend.” Akár Vörösmarty, Petőfi is a jelenél szembeállított jövőbe vetíti, ami reményként szóba jöhet. Vörösmartyhoz hasonlóan, Petőfi is radikálisan fogalmaz. A jövőhöz fordul a fény esetleges diadalát remélve. A jelen képe nála sem ad okot a derűre, még mindig a felvilágosodott szerzőktől kell kölcsönöznie szókincsét: ész, fény, a verscím: világosságot. Viszont Vörösmartyval ellentétben kevésbé tűri a kötött formát, annyi engedményt tesz, hogy a változó szótagszámú sorokat (drámai) jambusokban gördíti előre, nem vévén igénybe a rímek kínálta segítséget.

A Nap egészen másképp jelenik két, egymással szembesíthető versben, mindkettőnek egy-egy strófájában. Mindkét vers a szeretett táj más-más megjelenítése, s mindkettő a leíró költészet (iskolai) kötöttségektől mentes olyan változata, amelyben a személyesség az egyetemességre tekint, illetőleg az egyetemesség horizontjában értékelődik föl az a személyesség, amely az individuális-egyszerit önmagán túlemeli. Előbb *A gólya* ötödik strófáját írom ide:

Ah, úgy irigyeltem
Sorsáért a napot.
A föld fejére ő tesz világosságból
Szótt arany kalapot.
De fájt, hogy esténként megszúrják... mert hiszen
Foly keblébül a vér,
Gondolám: hát így van? Aki világít,
Ilyen jutalmat nyér? –

Ezek után nézzük, miként fejeződik be *A puszta, télen*, amely 1848 januárjában más történelmi-politikai konstellációkban áll:

Mint kiüzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér aszeme a tulsó határra,
Leesik fejről véres koronája.

Annyiban a két vers összeolvasható, hogy alkonyi hangulatot fest, napnyugtát, egyik sem elégszik meg a felezős tizenkettessel, hosszabb és rövidebb sorokat váltogat, persze másképpen. Első idézetünk elégikus kérdéseivel szemben a másodikban tárgyyszerű kijelentést olvasunk, az elsőben a személyes viszonyból bomlik ki a Nap kettős jelentése, a másodikban a gondolatmenet egységesebb, a kezdősor meghatározza a továbbiakat. Az első idézet az „apostolok” sorsát vetíti előre, a második a királyság enyészésének ábrándját fonja be versbe. Pozitívitas–negatívitas, egyszerűsíthetjük le, ugyanakkor nagyon erőteljes metaforizáltság, mely rendkívüliségeivel teremt meg a rendkívüli szituáltságot.

A *gólya* ötödik strófájában ismétlődik és magasabb értelemhez jut a 19. század negyvenes éveiben nemcsak a magyar irodalomban elterjedt azonosítása a költőnek és a nép előtt járó, a népet felvilágosító–vezető személyiségnek „tragédiája”. Azé, aki áldozatul veti magát ideái megvalósítása érdekében. A korán érkezett forradalmárnak, „apostol”-nak sorsa itt allegorikus formában, éppen azért (!) aligha félreérthetően egy gondolatmenetet a „csúcs”-ra járattva megszólal az elkötelezettség hite, egyszersmind a kétely, ami fogadtatását illeti. Ehhez illeszkedik a verssorok váltása, amely egyben a mondandó hangsúlyviszonyait jelzi. A tiszta rímek nem pusztán a jó hangzás kedvéért kölcsönöznek nyomatékot a töprengő személyiség utalásszerű gondolatainak. A belső okok sem lényegtelenek, ellensúlyozzák a rímtelen sorok látszólagos kopárságát. A páratlan számú sorok közvetítik az egyes szám első személyű megszólalást, míg a páros számúak a szemlélet tárgyát. Így e téren is a szimmetria fenntartására törekszik a vers beszélője. A saját fájdalom („De fájt”...) nem a privatizálás jegyében kér nyilvánosságot, a világosságot terjesztő, a mások előtt világító sorsa visszhangzik a fájdalom szavában. Ezáltal a Nap, ha úgy tetszik, mítosza, megszemélyesedése, allegóriává emelése jelentős mértékben kiszélesül, olyan költői helyzet realizálódik, mely ugyan közvetíti a múltból örökölt alakzatot, mégis képes az újdonság erejével hatni. Ezáltal abba a körbe kerül, amely rokonítja a sötétséget elűző fény szimbolikájával. (A korban még mindig a legnépszerűbb színpadi darabok közé sorolódó *Varázsfuvola* diadalmas fináléját idézhetjük, csak hogy ott a felvilágosodásba vetett hit maradéktalan diadalát ünnepelheti az egymásra talált szerelmespár, a bölcs főpap Sarastro és a kórus, mely zengi, hogy a Szépség és bölcsesség koronáztatik meg.)

A *puszta, télen* záróstrófája – amennyiben a vers gondolatmenetét tekintjük át – nem kevésbé vált át gazdag tartalmú leírásból olyan világszemléleti/nézeti költőiségbe, amely majd az 1848-as esztendő egyik fontos motívumául szolgál: a királyellenes versekébe. Petőfi versének akár Európa-történeti kontextusáról emlékezhetnénk meg: Franciaországban két ízben kényszerítették Napóleont száműzetésbe az ellene szövetségelt hatalmak. Petőfi gondolatvilágához közelebb kerülve, előbb az 1830-as, majd az 1848-as eseményekre utalok, amikor is X. Károly, illetőleg Lajos Fülöp kényszerült odahagyni amúgy már ingatag

trónját. Majd tanúja lehetett V. Ferdinánd lemondatásának. A strófának ez inkább „világtörténeti” vonatkozása, amely pusztán azt segít érteni, hogy valós szituációval köthető össze az a képi forma, amely a Nap „mitológiájával” hozható összefüggésbe (a Stuartok sorsa nem lehetett teljesen ismeretlen Petőfi és kortársai előtt). A rövid és hosszú sorok váltakozásának itt másfajta változatába ütközünk, a két-két hosszú sor öleli magába a két rövid sort, a rímek jórészt átadják helyüket az asszonáncnak kötetlenebb gondolatfűzést érzékeltetve. Az állásfoglalás félreérthetlenségét két jelző (mérges, véres) szavatolja, a sorokban lépésről lépésre készül elő a csattanó, melynek korábbi sejtetése belerejtődött a versbe. A véres korona említése ellehetetleníti, hogy a legcsekélyebb rokonszenvedés kísérje a jelentést. S ha a korábbi Alföld-versekben egy általánosabban érthető szabadság-fogalommal teremtődik meg a korszak európai romantikus terminológiájának magyar változata, *A puszta, télen* „forradalmisága” (antirojalizmusa) az akkori európai „avantgárd”-nak is az élén láttatják költőnket. Külön említeném, hogy itt nem az ún. képviseleti líra „irányzatos” célszerűsége érvényesül, hanem egy olyan retorikáé, amely még saját előző Nap-értelmezésétől is határozottan elütő hangvétellel szól, megjelenítve a groteszk közelébe érő alakot (a Nap mérges tekintete mintegy a kicsinyítés és nevetségessé tételt hívja elő), a drámát megcélözva a fenségesből vett kifejezéssel él (a véres korona a királyság bűnlajstromának tömör megnevezése, a végső érv a részvétlen hangvétel mellett). E két, egymással nem harmonizáló megjelenítés, a kevésbé és a nagyon is jelentékennyé, akár egymással alig-alig összeférő elemek groteszkké szerveződésével kap formát (bár teljesen más alakrajzokkal, formával majd a király és a hóhér együttes színre hozása mutat hasonló elképzelést).

A Petőfi-líra sokszínűségére utal, hogy 1848 decemberében egészen más Nap-képzetet illeszt évbúcsúztatójába. A Nap itt nem több és nem kevesebb, mint a költészettel párhuzamban érzékelhető jelenség. Ami elvárást kielégít a líra, annak analógiája a Nap működésében szintén tetten érhető:

Adj ki minden hangot, lantom,
Ami benned még maradt...
A nap is, midőn lemégyen,
Pazarolva földön égen
Szétszór minden sugarat.

Ezt valamivel megelőzve a vers meghitté varázsolja, nem egyszerűen domesztikálja, hanem köznapí életének részesévé avatja (*Itt van az ősz, itt van újra*)

Mosolyogva néz a földre
A szelíd nap sugara,

Mint elalvó gyermekére
Néz a szerető anyja.

Innen lépek vissza a *Felhők*-ciklus egy darabjához, amely erős gondolatiságával a *Világosságot* típusú, mardosó kételyt közvetítő versekhez volna csatolható, ám elvlasztja a byroni eredetűnek feltételezett spleen, mely némely kutató szerint egy válságkorszak jelzője, mások szerint (újabbán hajlok erre én is) egy perióduszárás és -nyitás között, személyes sorsa és sokat támadott költőisége küzdelmes „lereagálása” problémakörében gondolatja végig részint lírájának gonddal kialakított motívumrendszerét, részint a rendelkezésére álló, már birtokba vett, illetőleg a magáévá birtokló eszközrendszer összefoghatósága terén tett/teendő fáradozásait. Ezért aligha meglepő, hogy a Nap is különféleképpen bukkan elő a *Felhők* versei között (A *Nap*):

Mi az a Nap? Mi az a nap?
Nem is nap az tulajdonkép.
Ugyan mi hát? ... hát semmi más,
Mint egy nagy szappanbuborék.
Valami óriásfiú
Kifújja reggel keleten,
S szét pattan este nyugaton. –
És ez minden nap így megyen.

E lírai epigramma (gnóma?) részben ama ellentétre épül, amelyet az első és az utolsó sor tartogat az olvasó számára, a nagy és a kis kezdőbetűvel írt nap jelentésváltására, amely kizárólag írásban (szóban nem) érzékelhető. Az égitest és az időnyi egysége ekképpen nem választódik el, a minden nap megszokottsága, állandó visszatérése a Napot is jellemzi, amelynek „kisszerűsége” egyáltalában nem magától értetődő. Ehhez a torzító képzelet erőfeszítése szükséges. A címbeli nagy kezdőbetű és a versbeli kis kezdőbetű a relativizálás, a magasból a lentre hozás eszköze. Ami lehetővé teszi, a szándékosan kissé nehézkes előadással előadott furcsa képzelgés, mivel az állandó – tűnő – állandó „dialektikája” helyébe olyan játékosságot ajánl, amely nem rendelkezik annak (felhőtlen?) örömeivel. A semmi bizonyosban, tartósban immár nem hívő beszélő a maga módján logikus (valójában illogikus) előadása a meglepőt hozza helyzetbe, a váratlan közlést, s ezt a vers felépítésével teszi szemléletessé. Már az önmagában érdekes, hogy későbbi megoldásokat előlegez, rövid és hosszú verssorok váltását, teszi ezt rímes és rímtelen sorokkal. A rímek eloszlása: a b c b d e f e. A sok írásjel (kérdőjelek, három pont, vesszők, gondolatjel) nemigen engedik a nyugodt előadást, ugyanakkor a választott szókinés mentes mindenféle pátosztól, a „hát semmi más” tetszhetne fölösleges betoldásnak, a szereplő „óriásfiú”

akár a *János vitéz*re emlékeztethetne, megfosztva mesei-mítoszi vonásaitól, cselekvése nélkülöz nemcsak minden fenségest, de komolyabb jellemzőt is. A teljes tagadás ekképpen nem szenvedélyes elhatárolódás révén, hanem a jelentéktelenítéssel érzékelteti a szűkebb és a tágabb világ megragadását immár nem vállaló, a vállalkozástól elforduló költő kétségeit, melyekbe legfeljebb odaérthető a világfájdalom, de a felszínen nem látszik. Miközben a megszerkesztettségéből, a lírai epigramma (gnóma?) alakzatából semmit nem ad föl. Ha ez a fajta „bölcselet” nem ostromolja is a „lét végső kérdései”-t, olyan mértékben mégis, hogy a negativitás számára keres és lel egy nem tragizáló, mégis azzal igen távolról érintkező formát.

A ciklusban a Nap nemcsak hétköznapivá degradált bölcselkedés címszereplője, hanem „komolyabb” megfontolásra okot adó töprengés elhanyagolhatatlan tényezője is. Részese egy olyan válaszkísérletnek, amely hasonlatformába öltöztetett metaforával lényegében tisztázatlanul hagyja a megnyugtató megnevezést. Maga a kérdés epigrammatikus tömörségű: a dicsőség nem elérendő célként magasodik a kérdező(k) elé, hanem valami olyasmiként, amely megérdemelt vagy kevésbé megérdemelt jutalomként alkot valami olyasmit, ami megoldásszámba mehet:

Mi a dicsőség?... tündöklő szivárvány,
A napnak könnyekben megtört sugára.

A két sorban csupán a kérdés „egyértelmű”. Az összevont hasonlat nem, noha a jobb értés érdekében beleérthetővé gondolható az olyan, mint. A második sor egyenlítően ki az első sor „adósságát”. Meg is teszi, a fél tucatnál kevesebb szó azonban bizonytalanságban hagy: a könnyek az érzelmi tényezőt állítanak az előtérbe, a megtört sugár ennél visszafogottabb helyzetre látszik utalni, és mindez a Naphoz fűzve fentebb stílusban szólaltatja meg a feltehetőleg önmagát kérdező és önmagának válaszolni szándékozó kétségeit afelől, egyáltalában adható-e pontos meghatározás a dicsőség minéműségének jobb értése érdekében. A későbbi előfordulás: „Bárkié is a dicsőség” nem feltétlenül ennek a gondolatnak (egyenes) folytatása, inkább a dicsőség megragadhatóvá-kézzelfoghatóvá lett-tett leírása. E (remekmű) kétsoros (ne restelljük kimondani) a maga egyszerűségével, rímtelen jambusaival úgy kínálja a leglényegit, hogy képességével kinyitja a lehetőséget a többfelől értelmezhetőség előtt. A válságperiódusnak minősített ciklusidő az efféle töprenkedő sorokkal gazdag, innen nyilván lehet következtetni az „átmenetiség”-re, a romantikus versformálás lehetőségeinek próbájára, egy a költő szerep újjáformálásának kísérletére, nem utolsósorban egy kötetlenebb-gondolatibb líra határainak kijelölésére, mely határokon belül a Naphoz fűződő képzetek is a maguk sokszerűségében formálódnak. A „népies” zsáner alakzatait kitapogató, kezdő költő az „elvárás”-oknak megfelelően nem bonyolítja az egyszerűt, hanem igyekszik színvonalasan az egyszerűség poézisével jeleskedni:

Járnak, kelnek sokan zöld mezőben,
Vagyon a nap vígan lemenőben,
Rózsákat fest utolsó sugára
Dombtetőre, lombok oldalára.

Még ahol összetettebb érzelmi világról kíván számot adni, ott sem lép nagyon távolra a megszokott, természetessé vált, a lentebb stílt sem feltétlenül mellőző modortól. 1845-ből két versrészlet. *Én és a Nap, Változás:*

Megtestesülése te érzelmeimnek,
Magas, fényes, hő napsugár (...)
Ki mondja meg: én melegülök-e tőle?
Vagy szívemből melegszik ő?

A hazaszeretet napom volt,
Mely melegítené lelkemet;
S mi mostan? holdvilág, mely sárga
Hideg sugárt arcomra vet.

Az *Én Naphoz* fűződő közvetlen viszonya átlelkesül, akár tagadó, akár önmagára vonatkoztató helyzetet vázol föl. 1846-ból önmaga meghatározását végzi karácsonyi versében:

Nem nap vagyok én, föld és hold körében,
Mint vészt jelentő üstökös az égen,
Magányos pályán búsan bujdosom.

(Részben a vándormotívummal érintkezik, részint elér jóval később Jókai változó Petőfi-képének egyikéhez, ezúttal *A kőszívű ember fiaiban* lobban föl névtelenül, de jól felismerhetően az üstökös-Petőfi képe.)

Ennél szerényebb azonosulást – együtt láttatást fogalmaz meg a *Falun*:

Király vagyok most minden alkonyon,
A nap pirosuló fényt lövel reám,
A nap pirosuló búcsúsugára
Bíborra festi egyszerű ruhám.

(Mely sorok korántsem az önfeledt boldogságot sugározzák, a kesernyés elégtétel a sors viszontagságáért legalább oly mértékben hangzik föl, a királyi helyzet nem kevés iróniával teszi lehetővé az azonosulást egy nem kívánt pozícionáltsággal.)

Az egyszerű ruha ekképpen fontosabb: ez a „valóság”, a látszat (mely szintén nem teljesen mellékes) a bíbor. Önmagához az egyszerű, a király(i)hoz a bíbor van párosítva anélkül, hogy a már ekkor ébredő szociális indulatok belecsempésződnének. Az *Itt a nyilam! Mibe löjjem?* a királyi szék bársonyát, a piros bársonyköponnyeggel, negatív konnotációval látja el. Igaz, a *Nap* más viszonylatban olyan azonosulást ajánl, amely a sorsváltás személyességét helyezi az előtérbe. Itt nem több a Nap meg a Hold, mint érzelmek, fordulatok „illusztrációja”:

Sírba tették első szeretőmet,
Búm e síréj holdvilága volt,
Uj szerelmem, mint a nap, jött az égre,
Fölkelt a nap... halványul a hold.

Nem törekedvén teljességre, mely legfeljebb árnyalatokkal gazdagítaná a leírtakat, néhány egyedi megoldással jelezném, Petőfi mily biztonsággal váltogatja a Nap-motívumra alapozott tónusait a dévaj és a megfontoltabb hangnemek között. A *Cipruslombok*-ciklus egyik sokat idézett, időmértéket rejtő versében a Nap–föld szembeállításakor saját hogyanjával képes újat hozni: „Játszik öreg földünk / Fialat sugarával a napnak; / Pajkos enyelgés közt / egymásnak csókokat adnak”. Nem sejtethető, hogy a strófa része lesz annak a gyász munkának, mivel a zárószakaszból tetszik csak ki, hogy Etelke sírjának megjelenítésére fut ki a vers. Majd a színszimbolika sokféleképpen értelmezhető mozzanatait emeli be a *Tündérialom* poétikus strófájába:

De másfelől már pirosan kelének
Mint a közelgő nap szeméből
Kilőtt sugárok, a vágyak s remények (...)

Arany felhőkön szállott
A nap violaszín hegyek mögé (...)

A szikla, melyen állottunk, piroslott
A vérsugártól, miként bíbor párna
A trónon. De hisz trón volt ez, mi rajta
A boldogság ifjú királyi párja.

(Csak emlékeztetnék egy korábbi versrészletre, a királyi nem a „hatalmi” fogalmak közül emelkedett ide, hanem bizonyos attribútumok az önnön megnevezések, az önmagaság színre állítását, képekbe foglalását szolgálják.)

A *Tündérialom*ban meglelt színválasztás nem egyszeri lelemény, a színek kontrasztja téri konstrukciókat segít szemléletesebbé tenni (*Ha én kedvesemről gondolkodom...*).

Foly a lemenő nap vére,
Violaszín hegyek tetejére (...)

Mért jár a nap keletről nyugatra?
Ha nap volnék, nem járnék én arra,
Nyugatról járnék én kelet felé,
Mert a legszebb lyány ott keleten él.

(A fenséges körébe sorolható sorok a népies tónusba csapnak át, így kétféle hangnem komponálódik, míg végérvényessé válik, hogy a véres/vörös–violaszín ellentét pusztán hangulati előkészület ahhoz, hogy a lírai én érzésvilágát egy akár túlzásnak nevezhető, de az előadásba jól illesztett feltételezéssel teljesítse ki,²⁰ a fenségesből az egyszerűbe jutva el.

Az 1848-as versektől e téren nemigen várhatunk meglepetéseket. A versek egy része kommentálja, minősíti, értékeli az eseményeket. Olyan költői formát keres és talál a forradalmat kísérő megszólalásnak, amely részint egyeztethető egy közösségnek hirdetett nézőponttal, részint meghatározni kívánja, miként tekintsék, ami történt (vagy azt, aminek történnie kellett volna). A versek egy másik csoportja a harcra hívás, a lelkesítés feladatát vállalja, nemegyszer harci indulónak szánt alakzatban. Minek következtében egyfelől épít a saját költészetből már ismertként feltételezett szókincsre, képekre, a színszimbolika általános elfogadott köznyelvi fordítására, másfelől olyan szituációt vázol föl, mely kevésbé összetettségével, inkább az eseményekből következő érveléssel alapozza meg a versek felhívási struktúráját. Az *Ismét magyar lett a magyar* jól példázza a költői célkitűzést, olyan helyzetrajzzal szolgálva, mely úgy teszi félreérthetlenné a (költői) beszédet, hogy ehhez egy kézenfekvőnek elgondolt párhuzam segítségével nyilvánít ki érzelmet és gondolatot.

Ismét magyar lett a magyar,
Kardot ragad kezébe.
Kardján a napsugár ragyog
S a bátorság szemébe.

A személyiség és a szabadság jelképévé emelt tárgy (másutt: Fényesebb a láncnál a kard), valamint a kéz-szem (cselekvés-látás) parallelizmusát erősíti. A megidézett Nap fénye vetül rá, ahogy a személyiséget az egyetlen, de annál beszédesebb attribútum, a bátorság karakterizálja. Mindkettő a korábbi fény/világosság szimbolika

▼

20 A kelet felé – keleten él anagrammatikus játéka már a virtuóz nyelvhasználat költőjét engedi láttatni.

jegyével ékeskedik. Ennél bonyolultabbnak tetsző, mert a fény/hajnal/szín összeállításával jeles 1848: a vers kibontja a közkeletű jelképet (a hajnalcsillagét), a Nap attribútumaival látja el, és mindezt a meghatározott történelmi időponthoz köti. A megszólításos vers emelkedett szólama többféle (korábban kifejtett) nézetből merítkezik: ilyen a nemzeti/népi ébredés, a hajnal–éj küzdelem, nem utolsósorban az odaértendő forradalom, mely így, kimondatlanul az idézendő strófa hangsúlyos zárását eredményezi. Felhívnám a figyelmet, hogy a hosszú és rövid verssorok váltakozása gondolati egységekre osztja a mondandót, amely fokozatosan tárul föl, halad meglehetősen sietséggel a kifejtlet felé:

Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag,
Te népek hajnalcsillaga...
Megvirradt, felébredt a föld, fut
A hajnaltól a nagy éjszaka.
Piros arccal
Jött a hajnal,
Piros arca vad sugára
Komor fényt vet a világra:
E pirulás: vér, harag és szégyen,
A fölébredt nemzetek szívében.

Nincs szükség az azonosításokra, amint oly közlés sincs, amire bővebben ki kell térni, hiszen a Petőfi-költészet részleteiben az ébredést, a haragot, a szégyent, a komor fényt különféle szövegösszefüggésekben már tartalmazta, csupán efféle összegződésben még nem, mivel ezúttal a jelen történelmi esemény ilyenfajta reagálást igényelt. Az írásjelek, az áthajlás, a rímtelenséget felváltó lazább, de azért funkcióhoz jutó rímelés a meggyőzés retorikáját állítja előtérbe, mely indokolja és elfogadhatja a *pirulás* jelentésváltását. A Nap piros színe itt a hajnalra van időzítve, melynek éjt űző potenciálja az antikvitásig visszavezethető képességben fogalmazódik meg. Amely magyarázat egyben a jelképi attribútumok sorának fokozataiban történő közlése: a vér a megszokott módon hívja elő a napkeltét, a harag és a szégyen egymástól függően és függetlenül a kortársi történéseknek szól. A vizualitás erőteljessége összefügg a történésekre ismerő népek fölébredt tudatával, hiszen a maguk szemével mernek már nézni, s a maguk érzelmeivel (szívében) reagálni.

Még egy versrészlet kívánczik ide, az 1849-es *Csatában*: „A földön is harag! / az égen is harag! / Kifolyt piros vér és / Piros napsugarak (...) Komoly felhők közül / Bámul reánk nap...” Az 1848/49-es versek állandósuló, de változataiban használt szókinését találjuk itt. Felismerhető a Petőfi-líra párhuzamosító stratégiája, mely az emberi és a nememberi tényezőkben az egymást „átvilágító” közössel sugallja az egyszeri felnyitását, az általános felé törését. Ám olyképpen általános, hogy magá-

hoz vonja a köznapi-kortársit. Ekképpen helyzetjelentés, de híradás is az egyszerűn, az adott helyzeten túl – emelt líráiról, nem felejtethetően, hogy a harci dal, a harcra buzdító ének talán Tyrtaios óta szerves darabja a lírai műfajoknak.

Ahogy a magam számára levonandó „tanulságok”-hoz érkezem, óhatatlanul fölmerül bennem, hogy a Vörösmarty Mihály segítségével induló pálya, melynek alakulását az egymást követő verseskötetek tagolja, miképpen teljesít ki egy fokozatosan markánssá váló költészet-projektumot, egy élettervet, nem utolsósorban mint törekszik arra, hogy átírja az éppen uralkodó (irodalmi) kánont, amely az 1840-es esztendőkből elég sűrűn módosult (Vörösmartytól Arany Jánosig, a prózában Jósika Miklóstól Eötvös Józsefíg és az első, Petőfi-közelségben írt Jókai-regényig).²¹ Innen oda következtetek, hogy Petőfi nemcsak önmaga el/befogadtatását készítette elő, szervezte meg, olykor a szükségesnél talán valamivel erőteljesebb határozottsággal, de eredményesen,²² hanem a magyar irodalom (különös tekintettel a magyar verses műfajok) tematikai, retorikai, verselési, világszemléleti szempontú újratervzésének feladatát is abszolválta. Az a tény, hogy költészettani megfontolású verseinek messze nem jelentéktelen hányada polémiák (provokációk és joggal értetlennek gondolt kritikákra adott válaszok) során keletkezett, nemcsak a lírai műfajok tematikájára hatott ki, hanem alternatív kánont szerkesztő igényére is. Az Alföld-versek a tájszemlélet újszerűségének jelentőségére világítanak rá, a bordalok a társasági ének változatainak gazdagságát tanúsítják, a lírai epigrammákban az én és a világ állítódik különféle, bölcséleti jellegű viszonyrendszerbe etc.: pusztán a tematika módosítása nem gerjesztett volna akkora vitákat, amelyek jórészt kihívták a költő önértelmező verseit. Az ún. „kifejezési” szinten érvényesülő és a vers poétikai megalkotottságának nem kevésbé provokatív célzatú módja (hadd ismételjem) fölértékelte, amit a magam részéről a költészet forradalmának gondolok. Hogy további magyarázattal szolgáljak: leegyszerűsítve állíthatnám, hogy Petőfi belakta mindazokat a területeket, amelyek inkább érintőlegesen, mint alaposabban megfontolva, már Vörösmartynál, jórészt Lenaunál is megvannak, ebből és a romantika főleg német (Heine) és részben angol (Byron, Shelley), távolabbról francia (Béranger, Victor Hugo) jelenségeit kreatívan integrálva, a magyar romantikus költészet nyelvének második fázisába léptette az 1840-es évek

▼
21. Az Irodalomtörténet folyóirat körkérdéssel szólította meg hazai és külföldi költők, irodalomtörténészek, fordítók sorát. A feleleteket, melyekben Petőfi helye, jelentősége, mai olvashatósága kerül szóba, a folyóirat évfordulós, 1973. 1. száma közölte. Két különféle érdeklődésű, eltérő költészettanokat hirdető, műveltségű költőtől idézek. Képes Géza: „Petőfi áthangszerelelte költészetünk zenéjét.” Csorba Győző: „Minden igazán nagy líra – mint minden igazán nagy más művészet – forradalom. Robbanóanyag statikusan és robbantás dinamikusan. De olyan robbantás, amelyik a régi romjait újabb rendbe szerkeszti.”

22. Erről Martinkó, Költő, mű, környezet már futó megjegyzések formájában írt. Petőfi költészeti energiája egy időben a „szembenállás és az azonosulás” költői magatartásából táplálkozik, új, romantikus „ars poetica”-jával teszi félreérthetetlenül különállását, evvel válaszol is az őt ért támadásokra, a nem feltétlenül magas színvonalú bírálatokra. (10, 31. vö. még: a könyv első fejezetében foglaltakkal, ahol a vándorlás, a csavargó motívuma is előkerül.) Az önépítés egzisztenciális és költői sikeréről Margócsy István dolgozatai számolnak be.

líráját. Költészettani igényű vagy jellegű versei nem tagadják, hanem kiegészítik egymást. A líra (és a verses epika) meghódított szegmenseit kívánja kidolgozva az előtérbe állítani, és egy romantizált népiesség poétikai gesztusaival továbbgondolni. Életrendje úgy alakult, úgy alakította, hogy az irodalom nem merőben „szabadidős foglalatosság”-a volt, hanem „művelése”, benne/általa léte, részvétele párhuzamaiban formálódott. Létezésének határait irodalmi vállalkozásai jelölték ki. Eltekintek a szorosabb értelemben vett (ön)életrajzi vonatkozásoktól, amelyek a versekben nem mellőzik sem az alul-, sem a felülretorizáltságot. Inkább az újszerű költői pálya létesítésére tett erőfeszítéseket emelném ki: Petőfi polémiái a költői magatartással adekvát költészetet céloztak meg: hogy uralkodóvá tegyék a „népet”, ahol lehet és kell. Ehhez, ismétlem, kezdeménynek esetleg, lényegi megvalósulásnak feltétlen szükséges volt, majd mellőzhetetlen lett a romantizált népiesség diadalra juttatása. Ettől nem idegen a *Felhők*-ciklus beiktatása a költészettörténetbe, akár (többek között) a közköltészeti elemek, műfajok, tónusok szembesítése a (nevezük így) „gondolati” lírával, hogy aztán a forradalom költészetének tematikája merészen rétegzett költői nyelvet közvetítsen, akár *használati* célra. Eötvös József Victor Hugótól kölcsönzött jelentéséhez csatlakozva. A fentiekben egy hagyományosabb motívumtörténeti elemzést poétikai megfontolásokkal feldúsítani, egyben az ismert s a kevésbé ismert motívumok, jelképek, allegóriák újrahasznosításának technikáját feltárni: a költészetfelfogás egészével rokonítható szemlélet és magatartás leírása volt a cél. Megismétlem feltételezésem: A Petőfi-líra „vezérmotívum”-ainak nyomon kísérése összekapcsolható a kortárs romantika felől érkező impulzusok vizsgálatával. E líra korszakfordító, hatástörténetileg páratlan (nem csak a magyar irodalmat érintő) jelentőségét e kettős „vonalvezetés”-sel tanúsíthatjuk. Innen vonható le a következtetés: az a költészeti forradalom, mely 1846 végétől teljes színpompájában, szélességében, mélységében kibontakozott, egyszerre volt műfaji, verselési, tónusbeli, tematikai, a költői magatartásra vonatkoztatható. Mindezek áthatották egymást. Nem csak „remekművek”-re hivatkoztam: az önmagukban talán kevésbé jelentékeny verseknek, részleteknek megvan a helye a Petőfi-líra tágabb kontextusában. Az „Összes versek” részesei annak a folyamatnak, mely túláradt évtizedén, a magyar irodalmon, és amely mainapság számos és összetett feladat elé állítja lelkes és kevésbé lelkes értelmezőit.²³

▼

23 Az e dolgozatban fölmerült néhány kérdéssel az 1980-as években kezdtem el foglalkozni, azóta folyamatosan tettem közzé, elsősorban Vörösmartyról és Petőfiről rövidebb-terjedelmesebb tanulmányokat. Az alábbiakra utalok elsősorban: A Petőfi-Vörösmarty-váltáshoz, Petőfi Sándor modernsége, in *Magyar irodalom(történet)*. Fejezetek a magyar irodalmi modernség történetéből. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2010, 97–105., 106–116.

Schiller Róbert

Mary Shelley, az alkimista

A könyvről, Mary Shelley *Frankenstein*jéről azt szoktuk gondolni, hogy ez az első tudományos-fantasztikus irodalmi alkotás, az őssci-fi. Jó régen, 1818-ban jelent meg először, már akkor sikere lett, azóta se, ma se kevésbé népszerű, mint a tizenkilencedik század elején volt. Kora tehát tisztos, elődei persze csak-csak voltak. Legutóbb Koroknai Gergely emlékeztetett arra, hogy a késői antik görög szerző, Lukianosz is írt már, még hozzá igen szórakoztatóan, a műfajban. Ezen semmi se múlik, az irodalmi alkotás nem földrajzi fölfedezés, nem is ipari szabadalom.

A most megjelent új fordítás, Péter Ágnes munkája, a szöveg eddigi legteljesebb magyar kiadása. Nagyon fontos, hogy lapalji megjegyzései, idézetei feltárják a regény irodalmi utalásait, kapcsolatait a korábbi idők irodalmával. Legtöbbször az Ótestamentumra és Miltonra, az *Elveszett paradicsom*ra hivatkozik. Ezen lehet kicsit csodálkozni. Hiszen mert maga a cselekmény a legpogányabb vállalkozásról szól, arról, hogy ember megismétli Isten munkáját: embert teremt.

Abban már sokan reménykedtek korábban, hogy ez megvalósítható. A nagy alkimista álom nem pusztán az aranycsinálás, hanem a homunculus, a lombikban születő ember létrehozása volt. A szakkifejezés, úgy olvasom, Paracelsustól származik, maga a törekvés sokkal régebbi. A regény főszereplője, a rendkívül tehetséges ifjú kémikus, Frankenstein megvalósítja ezt az álmot – laboratóriumában embert állít elő. A maga és többek vesztére.

A fiatalember korai természettudományos érdeklődését alkimista művek, Albertus Magnus, Cornelius Agrippa, Paracelsus olvasásával igyekszik kielégíteni. Míg aztán Ingolstadtba, az ottani egyetemre nem kerül, ahol felvilágosítják, a kor kémiaja már másról szól. Új könyveket adnak neki, nem tudjuk, mi kerülhetett a kezébe. Azt azonban megtudhatjuk Péter Ágnesnek Mary Shelleyről és édesanyjáról, Mary Wollstonecrafttról szóló könyvéből, hogy regénye írása idején a szerző a jelentékeny kémikus, Davy könyvét olvasta. Davy rendkívül népszerű volt ebben a korban, részben fontos, új tudományos eredményei okán, részben pedig mert igen megnyerő társasági ember volt, nagyszerű előadó és sikeres ismeretterjesztő. Jó és korszerű forráshoz folyamodott Mary.

Frankensteinről azt olvassuk, hogy lelkesen tanulja az új eredményeket. Azt tapasztaljuk viszont, hogy gondolkodásán nemigen fog az új. A regény egy későbbi kiadásának előszavában Mary megírja, hogy tudott ő Galvani kísérleteiről – a békatáncmesternek gúnyolt olasz tudós azt vette észre, hogy az erkély fémkorlátjára akasztott békacombok meg-megrándulnak minden látható, külső hatás nélkül. Az elektrokémiának és az idegek elektromos ingerelhetőségének ez az első

észlelete ugyancsak jól megágyazhatott volna egy olyan fantazmagóriának, amely élettelenből élet, holttestből élő embert akar létrehozni. A regény szövegében még sincsen erre utalás.

Frankenstein nem a legnehezebb utat választja, nem olyan anyagokból indul ki, amelyek soha nem álltak kapcsolatban az élettel. Sürgetőnek érzi a feladatot, ezért olyan anyagdarabokkal kezdi a munkáját, amelyek már megtapasztalták az életet: holttestek részeit válogatja össze. Többször megvallja a könyvben, hogy a hullák babrálását undorítósnak tartja, de a nagy feladat kihívása és sürgetése erősebb az undoránál. Megfeszített munkája eredményre vezet, a hulladarabokból összerótt lény, a Szörny, egy éjszaka életre kel. Az olvasó előtt azonban titok marad az a végső és mindent elhatározó módszer, amely életet ad a lénynek. Keringést? Tudatot? Szellemet? Lelket?

Mitől lesz egy test, egy ember élő, erre nem tér ki a szöveg. Vajon a késői francia felvilágosodás materialistáinak, Holbachnak, La Mettriének a gondolkodásmódja csengett vissza az író felfogásában? La Mettrie azt írja, a lélek a fejben lakik, már akár tudatot, akár valami mást értett a szón. Frankenstein kétségtelenül gondoskodott a Szörny fejről. Azt, hogy mi lakik a fejben, nem tudjuk meg. A mai olvasó, ha eltávolodik a szövegtől, esetleg eltűnődik a dolgon. Felületes műveltségében hajlandó azt gondolni, hogy a felvilágosodás racionális gondolkodást jelent, és ezen a ponton mintha elhagyta volna a magát felvilágosodottnak tekintő szerző a ráció talaját. A mai olvasó téved, így tanultam mostanában Péter Ágnes egy tanulmányából – volt a felvilágosodott angol gondolkodásnak egy késői vonulata, ahol a kormányt nem a ráció, hanem a képzelet és az intézményesült vallásokkal szembeni kritikus hit tartja a kezében. Legalábbis ez volt a teológus Price, a vegyész-politikus-teológus Priestley és a feminista regényíró-esszéista Mary Wollstonecraft felfogása. Ennek a szemléletnek a jegyében született a regény. Látszatra legalábbis az erős képzelet vezérli Mary Shelley tollát.

A szerző, nagyon fiatal asszony a regény írása idején, beszámol azokról a szinte játékos körülményekről, amelyek között a mű ötlete fölvetődött. „Írjunk mindannyian egy-egy rémregényt!” – ajánlotta két lángeszű utitársa, Lord Byron és Percy Shelley, egy esős délután. A férfiak hamar elfelejtkeztek a dologról, jobb és fontosabb feladataik lévén, de a jókislány természetű Mary komolyan vette a feladatot. Küszködött mindenféle ötlettel és témával, ami csak megfelelhett a példaképül szolgáló német rémregényeknek és kísértethistóriáknak, de csak nem jutott dülőre. Egy éjszaka azonban, félálmban megjelent előtte egy emberre hasonlító, de embernél nagyobb, rútságában félelmetesen taszító Szörny képe. A tudata mélyéből felbukkanó, rémisztő látomástól szabadulni akar, le akarja küzdeni félelmét és iszonyát. Ehhez fel kell tárnia a Látomás születésének a körülményeit, racionalizálnia kell a borzalmat. Meg kellett írnia a történetet, amely a Szörny pusztulásával ér véget.

Ez szinte tankönyvi szabotosságu megjelenítése egy pszichoanalitikus helyzetnek. Mert meglehet, az ifjú és magát korszerűnek hívő Frankenstein Davyt olvasott, de a regény írója, bizonyára anélkül, hogy tudott volna róla, az alkímisták módján küszködik a történettel. Abban az értelemben, ahogy a huszadik század lélektana tekint az alkímiára.

Jung, aki eretnek módon eltért Freud kánonjától, abban természetesen egyetértett a mesterrel, hogy az álmok megismerése és elemzése útján lehet a legbővebb felvilágosítást nyerni a lélek tartalma felől. Nagyon alaposan és türelmesen tekintette át az alkímista iratok áttekinthetetlen korpuszát. A szövegek szándékolt és véletlen homályosságából, a nomenklatúra önmagának ellentmondó gazdagságából, a kísérletek zavaros leírásából, a spirituális tartalmak és laboratóriumi megfigyelések egybemosásából arra a következtetésre jutott, hogy az alkímista saját tudattalanjának a tartalmával kerül szembe műveletei során, azt szeretné feltárni, és attól ódzkodik makacsul. Éppúgy, ahogyan az analitikus orvos díványán fekvő beteg. A lankadatlanul végzett műveletek szükségszerű kudarca, a szövegek homályossága és ugyanakkor a valódi világban ellenőrizhető cél – a tégely alján felcsillanó arany, az életre kelő homunculus – kiváló eszköz erre. A nemtelen fém nem nemesedett meg, a holt anyag nem éledt meg, tehát mindent el lehet vetni, és mindent újra kell kezdeni. Kell!

Mary Shelley nagy készséggel tárja fel előttünk egy fontos álmát. Aztán megírja a regényt, amelyet az álom köré komponál, és amelyben a cél látszólag elérhetővé válik, hiszen a homunculus életre kel. De ez maga az iszonyat, ettől kell megszabadulni! A történet a kudarcok szakadatlan láncolata. Háromszoros keretes elbeszélés formájában adja elő az író a történetet.

Egy angol hajóskaptány, Walton expedíciót szervez, hogy feltárja az Északi-sark vidékén elterülő, meleg éghajlatúnak gondolt vidéket. Ez az elképzelés, amely még a görög antikvitásból származott, a regény írásának idején nem is számított teljesen fantasztikusnak. Meg gyakorlati célokat is szolgálhatott volna, új hajózási útvonalat, az északkeleti átjárót nyitva meg a világoceánok között. Walton levelekben számol be útja eseményeiről Angliában élő hűgának, egyebek mellett arról, hogy egy holtra fáradt svájci férfit mentenek meg, Frankenstein, aki a Szörnyet üldözi. Frankenstein elmondja iszonyatos kísérletét, az életre kelt és gonosz gyilkossá lett Szörny történetét. Ennek a beszámolónak a középpontjában a Szörny elbeszélése áll, amelyből megtudjuk, hogyan tett az szert a maga erejéből előbb emberi tudatra, majd emberi tudásra (csodás Bildungsroman!), és az iszonyatot keltő külseje miatt ért elutasítások és megpróbáltatások hogyan tették elkeseredett és bosszúálló gyilkossá, a saját teremtőjének, Frankensteinnek engesztelhetetlen ellenségévé.

Mennyi szorongással, sérüléssel, magába fojtott kudarcokkal számolhatott le ebben a háromszoros elbeszélésben az író! Hogyan oldotta és oldotta-e mindent az elbeszélés, a regény megírására kényszerítő álmot, az álom megjelenését

a regényben, vak gyűlölet és szelíd szeretet állandó szembeállítását, és végezetül a mégiscsak megbocsátásra vágyó és megbocsátást nyújtó végső beszélgetést a Szörny és Frankenstein között? Megnyugodott-e Mary ezután az alkímista módra végrehajtott lélekelemzés után?

A válasz maga a regény, amely a történet szerint háromszoros kudarccal zárul. Walton nem jut el a keresett földrészre, mert a legénysége nem hajlandó őt tovább követni. Frankenstein nem tud leszámolni a Szörnnyel, mert a teste felmondja a szolgálatot, meghal a hajón. A Szörny nem talál társra, elkeseredésében és magától megiszonyodva, a maga rakta máglyára veti magát. A Szörny is, a megteremtője is elpusztul az utolsó lapokon.

Az alkímista elemzés azonban nem az anyagoké, hanem a léleké, sikerre jut, ahogyan azt kétszáz évnyi olvasó tanúsítja. Mary Shelley nem vall kudarcot.

IRODALOM

Mary Shelley: *Frankenstein* (ford. Péter Ágnes), Jelenkor Kiadó, Budapest 2022

Koroknai Gergely: Az ókori sci-fi, amiben már holdutazás és csillagközi háború is volt, *Telex*, 2023. 06. 30.

Péter Ágnes: *A függetlenség ára*, Jelenkor Kiadó, Budapest 2022

Természettudomány a francia felvilágosodásban (összeállította Benedek István), Gondolat, Budapest 1965

Ágnes Péter: Who is at the helm? Mary Wollstonecraft's contribution to the romantic construct of the imagination, *Neohelicon* 2023 Neohelicon | Home (springer.com)

Péter Ágnes: Ki ül a kormánynál? *Liget* 2023 | Liget (ligetmuhely.com)

C.G. Jung, *Psychologie und Alchemie*, Gesammelte Werke XII., Olten, Walter 1972

Villányi László

Zöld villám

Kormos István emlékének

1974 tavaszán, pár héttel azután, hogy megszabadultam a két évnyi katonaság kínjaitól, népművelő lettem a győri Petőfi Sándor Ifjúsági Házban. Az induló olvasótábori mozgalom országos összejövételén találkoztam Nagy Gáspárral, aki akkor már nagy tehetségű, kötet előtt álló költőnek számított. Hamar kölcsönös rokonszenv alakult ki közöttünk, megmutattam neki verseimet, és beszéltem a Kassák Kollégiumról, amely afféle önképzőkörként működött. Elmondtam tervemet, hogy szeretném nyitottá tenni a „Kassákat”, ne saját levünkben főjünk, dicsérgessük vagy bírálgassuk egymást, hanem mérettessünk meg, olvassák és véleményezzék írásainkat az idősebb költők. Nagy Gáspár biztatott, hívjam meg Kormos Istvánt, mert ő kíváncsi a fiatalokra, segít azoknak, akiket ígéretesnek gondol.

1974. október 17-e életem egyik legfontosabb dátuma, akkor vártam Kormos Istvánt a győri állomáson, táskámban lapult a magyar irodalom egyik gyöngyszeme, a Szegény Yorick. A haláláig megadatott három év alatt megtapasztalhattam derűjét, életörömét, finom humorát, a női nem iránti hódolatát. Meglátogathattam az Üllői úton, ahol felesége, Márta szüleinél laktak, parányi szobája falán legkedvesebb költője, József Attila versének kéziratával. („Lassan, tünődve”). Jártam a Menyecske utcában, ahol végre saját otthona lett, munkahelyén, a Móra Kiadóban, ahol megismerhettem például Kalász Mártont. Elvitt a Fészek Klubba, Nagy László köszöntésére, Latinovits Zoltán mondta az ötvenéves költő verseit. Ahogyan a liftben bemutatott Kálnoky Lászlónak, úgy vezetett be a magyar irodalomba, halála után is az ő neve volt az egyik hívószó Ágh István, Bertók László, Deák László, Parancs János, Tandori Dezső és Tolnai Ottó barátságához.

A háború után óriási változás volt Kormos István életében, hogy a nyomorúság világból érkezve, fiatalon Sárközi Márta – akit versében „fánkujjú asszonyrak” nevezett – szellemi közegében lubickolhatott, hallgathatta Bibó István, Fülep Lajos vagy éppen Pilinszky János gondolatait, életre szóló barátságot kötött Lator Lászlóval, Domokos Mátyással és Fodor Andrással. Sárközi Mártától tanulhatta el a nagyvonalúságot is, szeretett adakozni. Játékos természet volt, ezt versei is bizonyítják, és játékos barátok vették körül, ha nem volt kártya vagy sakk, akkor gyufázott velük. Mesélte, volt egy visszatérő verses játékuk, megadták a versformát, mondjuk ötödfelés jambus, és mindenki csak az utolsó sort olvashatta, folytathatta, a többit letakarták. El lehet képzelni, mennyi-mennyi humor keletkezett így. És hát a nagy átverések. Még a megjelenése előtt lefordították franciára a *Fehér virág* című versét, és odaadták Jékelynek, hogy egy kortárs francia költő műve, le kéne fordítani magyarra. Amikor

Jékely előállt produkciójával, odaadták neki az eredeti verset, mint Kormos fordítását. Jékely olvasta, olvasta, aztán dühösen dűnnyögte, „ezé a gazfickóé sokkal jobb”.

Furdal a lelkiismeret, mert vétkeztem ellene, amikor Vasy Géza kérésére, miközben a monográfián dolgoztam, a levéltárban megkerestem a Kormos Annára vonatkozó bejegyzést, amelyből kiderült, a második fiúgyermek szülésekor halt meg, férje neve pedig, s így Kormos Istváné is, Kops volt. A bencés gimnázium évkönyveit hiába lapoztam át, Kormos István nem volt bencés diák, pedig a Dunakapu téren megmutatta, melyik sarokerkély mögött lakott albérletben. Vétkeztem kutakodásommal, mert a költői igazság fontosabb, hitelesebb a szigorú életrajzi adatoknál, ha a versében megírta, az ő születésébe halt bele édesanyja, akkor az úgy is volt, mint ahogyan az is, hogy a bencés atyáknak köszönhette műveltségét, és hiába mondta szarkasztikus éllel Fifre úr, hogy Cécile nem volt egy szépség, én a versek által mégis gyönyörűnek képzelem a legendás múzsát.

Az Erzsébet körúton, a Móra Kiadóhoz közeli könyvesboltban megvette nekem Ottlik Géza nevezetes regényét, olvashattam, Medve Gábor savanyúcukrot vesz a győri állomáson, és szétosztogatja, s ezt az epizódot szimbolikusnak éreztem, mint ami áttételesen ugyan, de egész életemre kijelöli feladatomat. Kormos István előítéletek nélküli gondolkodása, az *Iskola a határon* világa, majd Ottlik *A másik Magyarország* című esszéje segítette döntésemet, hogy a szellemi ország tevékeny részese akarok lenni, távolságot tartva mindenféle ideológiától, elvakító fanatizmustól, makacsul ragaszkodva a szellemi szabadsághoz. Milyen szerencsés voltam, amikor Kormos István egyszer csak megjelent az Ifjúsági Házban, hívott, menjek velük Mosonszentmiklósrá, Móser Zoltán vár bennünket a kocsiban. Így aztán látam, hol töltögette a port a fém hőmérőtokba, később pedig Héderváron tanúja lehettem találkozásuknak gyerekkori szerelmével, a már ősz hajú Mézes Annussal. És milyen szerencsés voltam, amikor mosolyogva újságolta, hogy Juhász Ferenc úgy gratulált neki a verseimhez, mintha a fia lennék, s felszólított: „jó formában vagy, állítsd össze a kötetedet”, mire én tiltakoztam, hiszen nincs is annyi versem, de ő biztatott, ne féljek, írok még bőven. Jókora önbizalomnövelő injekciót adott, valószínűleg a későbbi munkák esélyét láthatta. Az *Alázat*, *Az alma íze* és a többi könyveim megjelenésekor reménykedve gondoltam arra, hogy talán igazolva látná bizalmát. Harminc éven át szerkesztve a győri *Műhely* folyóiratot, ő volt számomra a példa, figyelme a fiatalok iránt, nem szűnő kíváncsisága, nyitottsága minden irodalmi irányzat befogadására. Többek között Várady Szabolcs, Rakovszky Zsuzsa, Nagy Gáspár, Kemsei István, Kántor Péter, Pintér Lajos első kötetét szerkesztette, érdemes belegondolni, milyen sokféle költészet született általuk. Nemes Nagy Ágneset éppúgy becsülte, mint ahogyan szerette szívbeli barátját, Nagy Lászlót, dicsérte Tandori Dezső első kötetét, és háborgott, mert méltatlan kritikát írtak Utassy József könyvéről.

A párizsi éjszakában, zsebemben Gauloises-zal, Fifre úr vezetett el Cormieux törzshelyéhez. A francia étlapon nem szerepelt kedvenc étele, a káposztás cvekedli,

de ott sem maradhatott el jellegzetes mozdulatsora, az asztalterítõn kezével összegyûjtötte és tenyerébe söpötte a kenyérmorzszákat, ahogyan tette azt a Hungária – a korábbi és a mai New York – Kávéház „mélyvizében”, miközben Vas István lépdelt el mellettünk, s odaszólt: „Kormost már megint körülrajongják a fiatal költõk.” 1976-ban, a Kassák Kollégiumban, Borbély Jánossal és Pátkai Tivadarral kigondoltuk, mi bizony „odaítéljük” neki a Kossuth-díjat. Szüleimtõl elkértem egy régi, díszes keretet, abba illesztettük a százforintost, Kossuth Lajos képével. Utóbb nyilvánvaló, ifjúi bohóság volt ez részünkrõl, de Kormos megõrizte, és õrzi Luca lánya. Az utolsó találkozásunk Sopronban történt, ahova elkísértük költõi estjére. Kérdezte tõlünk, felolvassa-e a *Pásztorok* címû versét, nem lesz-e baj belõle. Mi persze biztattuk. Kerék Imrééknél éjszakáztunk, fergeteges jókedv kerekedett, Kormos alig bírta abbahagyni a nevetést.

Mióta a Szigetközben élek, gyakran biciklizem a verseiben szereplõ falvakban – bizonyára tetszene neki az ásványrári Titán Csárda –, messzirõl érkező barátainak büszkén mutatom a lébényi templomot, a mecséri hídon átkelve felidézõdik a történet, Huszárik Zoltán a Csepel-szigetnél akarta elmeséltetni Kormos Istvánnal, hogyan is volt, amikor majdnem belefulladt a Mosoni-Dunába, mire õ tiltakozott, ezt csak Mecséernél lehet elmondani, különben hamis lenne a portréfilm. Ajándékul hetvenedik születésnapomra a fiaim elvittek Milánóba. Az Ambrosiana könyvtár udvarán fölfedezhettem Ferenczy Béni Petõfi-szobrát, Goethe és Shakespeare között. Kormos István Petõfi II.-nek nevezi magát az *Úttalan út* címû versében: „Petõfi II-tõ, nem érsz haza, / ha málén málédon mélázol”. Rengeteget gyalogolt õ is, Zámoly, Ladamér, Ásványráró, Hédervár, Lickó, Öttevény, Lébény, sorolhatom a megverselt állomásokat, és Károlymajor, ahova „egy zöld vilám lecsattant”. Idõsebb korában bizonyára ezért szerethetett taxiba szállni, Luca lányáért se ment másként az óvodába. A Vittorio de Sica rendezte „*Csoda Milánóban*” volt a kedvenc filmje, bizonyosan közösséget érzett a film elesettjeivel, közékük gondolhatta a Saroltapusztán, Rigópusztán cseléd édesanyját, a gyerekkorában megélt szegénységet. Kivételes költészetet teremtett, ahogyan Nagy László mondta koporsójánál: „Páratlan versbeszéd az övé a hazában.” Nem lehet elégyszer olvasni, újraolvasni, az õ hangján hallom:

„Szegény hazánk nagy rühes legelõ.
Bárányunkat eszik a farkasok.
A királydinnyés homok vérnyelõ.
Utat mutatni csillag nem ragyog.”*

▼

* Kormos István: *Pásztorok* – Korniss Dezsõ festményére (részlet)

Pintér Lajos

tört/én/elem

1.

1976 kora őszén kerültem Kecskemétre, a *Forrás* szerkesztőségébe, tehát amit itt elmondok, az egyik első élmény, az 1977 forró nyarán történhetett.

Megyejárásunkon a *Forrás* szerkesztői egy személyautóval Kiskunhalas főutcáján mentünk keresztül. – Nézzétek, Diószegi Balázs! – kiáltott fel hirtelen a főszerkesztő.

Szégyen, nem szégyen, lehet, hogy akkor hallottam ezt a nevet először.

Az autóból kinézvén láttam, hogy ott áll, mi több, valami ócska szatyorral megy, hatalmas klottgatyában, fehér atlétatrikóban, hatalmas szalmakalappal a fején egy görnyedt, öregnek tűnő ember.

A hatalmas szalmakalaptól az arcát nem láttam, csak különös, látomásszerű mediterrán alakja ragadt meg bennem.

Később tudtam meg, hogy ő ottani rajztanár, és inkognitóban a korszak egyik legjelentősebb festőművésze.

Rajztudása és emberszeretete káprázatos volt, erre mi sem jellemzőbb, mint-hogy módszeresen a város szinte összes lakójának portréját megrajzolta vázlatfüzetébe. Talán ezt tartotta egyik kötelességének, hogy mint egy fényképész a tablóképeket, ő rajzi eszközével elkészítse korabeli városa tablóját.

Skiccek ezek, kis remekművek. Gyorsan rajzolt és óriás tehetséggel, úgy, mint később megismert atyai barátom, Schéner Mihály.

De életművének nem ez a lényege, hanem az a festői életmű, amelyet létrehozott.

Halála után városa azzal tisztelgett előtte, hogy képeinek új galériát épített, és a galériát, micsoda paradoxon, elnevezte Berki Violáról. Későbbi ottjártunkkor furcsállásomat is fejeztem ki az igazgatónak, akinek tekintetén láttam, furcsállta, hogy mit furcsállok.

Életem egyik legszebb Forrás-estje volt, amikor később egy Forrás-esten városa közönsége előtt bámulatos festményei kiállítótermében léptünk fel.

Mondtuk a verseket, és körben a falakon nagy fekete csizmában ott táncoltak kun legényei.

Életében személyesen is felkerestem, gondolom, a rá következő évben, 1978-ban történhetett mindez.

Busszal mentem, és mintha rémlenék még emlékezetemben lakcíme is: Kiskunhalas, Vasút utca 1. szám.

Könnyű volt odatalánnom, az utca nevéhez illően a vasútállomás melletti kis lakótelep első épülete lehetett ez.

Kis, másfél szobás lakás, de talán még nem panelekből, mint az enyém, hanem téglából megépítve. Egyik szobában lakott – illetőleg laktak, erre még visszatérek –, a másik szobában pedig volt szabályosan felhúzott polcokon festményeinek sora.

Mindezt figyelembe véve, vagyis hogy műtermet nem láttam – azt nem tudom, hogy képeit hol festette, és ezt el is felejtettem megkérdezni tőle.

Sok mindenről beszélgettünk, s időközben előkerült élettársa is, kedves, de zárt viselkedésű, a mesternél jóval fiatalabb lány. Már háta mögött Balázs bácsi annyit mondott csak: – Viselkedési zavarokkal küzd szegény, de szexuálszichológiai módszerrel ápolom.

Megjegyzésén kicsit eltűnődtem, magamban lehet, hogy el is mosolyodtam, vagy talán nem, de a részletekről nem faggattam.

Később nem tudom, hogy találkoztunk-e még, élete alkonyán volt egy nagy életmű-kiállítása a kecskeméti Cifrapalotában.

Ennek tervezésében én is részt vettem, ő viszont betegsége miatt már nem lehetett itt a megnyitón.

Az idő tájt sokat beszélünk telefonon, és ő rendre érdeklődött a dolgok állásáról. Szerencsére a kiállításmegnyitó után sem kellett füllentenem neki, szép számú közönség volt, reprezentatív a képanyag, és általában is nagy siker.

A mai kiállításban azonban nincs falon képe.

Aztán néhány éve újra találkoztam Diószegi Balázs művészetével, hiszen pesti, Üllői úti galériánkban a halasiakkal összefogva emlékkiállítást rendeztünk számára.

A kiállítást jobb híján, de róla alkotott képzetemnek egyáltalán nem ellentmondóan én konferáltam.

A kiállítás rendben lezajlott, nem is volt semmi probléma, csak miután félreálltam, nagy lendülettel odasietett hozzám egy középkorú férfi.

Láttam rajta, hogy a kiállításon megjelent halasi bandériumból való, és elegáns megjelenésén, határozott fellépésén azt is látni véltem, hogy bizonyára valami közép- vagy főhivatalnok.

Köszönés nélkül a következőkkel rontott rám: – A minap voltam Kecskeméten a Cifrapalotában, és megdöbbenve láttam, hogy a falon egyetlen Diószegi-kép sincsen. Főlháborodásomban meg is kerestem az intézmény művészettörténészét, és mondtam neki, hogy micsoda gyalázat, itt egyetlen Diószegi Balázs-kép sincsen. Tóth Menyhért-kép bezzeg van, vágta az arcába. Tudja, mit válaszolt? – nézett rám a hivatalnok. Azt válaszolta, de olyan festő, mint Tóth Menyhért, csak százévente egyszer születik.

Ennek a kedves, kissé indulatos hivatalnoknak akkor én nem válaszoltam egyetlenegy szót sem, szép csendben eloldalogtam tőle, és eltűnődtem a művészettörténész hirtelen mondott válaszának súlyos igazságán.

Azt a hirtelen magamban támadt gondolatomat sem osztottam meg vele, hogy ezzel együtt a legtöbb Tóth Menyhért-kép is, szinte a teljes életmű, csak a múzeum raktárában vár eljövendő jobb sorsára.

2.

Amit itt elmondok, az viszont nem saját élményem, Heltai Nándortól, Kecskemét helytörténészétől hallottam egyszer elmesélni.

Talán nem hiábavaló, ha lejegyzem ide, hogy megmaradjon az idők emlékezetében.

Valamikor a 60-as évek végén vagy a 70-es évek elején történhetett mindez, amikor még én Kecskemét városától távol, pesti egyetemistaként éltem életemet.

Heltai, aki nemcsak helytörténész, hanem művelődésszervező is volt, meghívta vendégségbe Weöres Sándort és feleségét, Károlyi Amyt.

Gondolom, túl voltak a városnézésen és az iskolai irodalmi délutánon is, és vendéglátójával a két költő ballagott a vasútállomás felé. A vonat érkezéséig még sok idejük volt, így a Rákóczi úton szép lassacskán ballagtak.

Bizonyára elhaladtak az utca főtéri sarkán ott álló Tanácsköztársaság-emlékmű előtt is, amit a köznép csak úgy nevezett, hogy Vasmarcsa.

Akkor még volt, és a Rákóczi úton volt, jobboldalt a szakszervezeti művelődési ház. És éppen akkor volt a megyei képzőművészeti tárlat ebben a művelődési házban.

Idejükből tellett, hát Nándi invitálta őket, hogy nézzék még meg a kiállítást.

Bementek, körbejártak, de mindkét költő lába földbe gyökerezett egy, a kiállítás falán függő Diószegi Balázs-kép előtt.

Álltak, és csak nézték, nézték.

Egyszerre Weöres Sándor odafordult a házigazdához, és azt mondta neki:

– Ezt megvesszük! Majd tanácstalanul, hogy mi is a teendő ebben az esetben, vendéglátójára nézett.

Vendéglátója sűrögni-forogni kezdett, szaladt ide, szaladt oda, megtalálta még a kiállítás zsűrizésének jegyzőkönyvét is, rajta az árral, hogy (ha jól emlékszem) tízezer forint.

De addig sürgött-forgott, míg ki nem penderült az utcára, és legnagyobb meglepetésére és isteni csodára, ott találta az ajtóban álldogálván magát a festőt, Diószegi Balázst.

Azonnal karon fogta, és a kiállítótérbe invitálta, örömmel bemutatva őket egymásnak: a festőt és a költőházaspárt.

Immár megismerkedhettek, és személyesen is megbeszélhették a képvásárlás dolgát.

– Mennyiért adod? – kérdezte a festőt Weöres Sándor. (A házigazda eközben azon morfondírozott, hogy két zseniális ember oly nagyszerű találkozása ez, hogy még az lesz a vége, Diószegi Weöres Sándornak ajándékozva a képet.)

Diószegi Balázs azonban elgondolkodván így válaszolt: – Tízezer forint az ára, de látom, ti is afféle művészemberek vagytok, és így jobban meg is tudjátok ezt becsülni. Nektek hát húszezer forint.

Weöres Sándor nem bánta volna, Amy viszont egyre jobban szorította magához táskáját, benne a pénztárcájukkal, és nemet jelezvén ingatta a fejét.

Ez a története, így maradt el a kecskeméti képvasárlás.

3.

1969 márciusában jelent meg a *Forrás* első száma. Éppen 55 esztendeje.

Középiszolás diák voltam Csongrádon, talán másodikos, és afféle sokat olvasó diák.

Mikor a *Forrás* első száma megjelent a város újságáruházában, tetszetős külsejével rögtön feltűnt nekem, és rögtön meg is vásároltam. Azután megnéztem a tartalmát is, és láttam, hogy ízlésem szerint való ez, kívül is, belül is.

Rég volt ez, bizony több évtizede, és akkor még volt újságos üzlet egy ilyen kisvárosban, és az újságüzlet előkelő helyén, szem előtt az irodalmi folyóiratok. Ma már ezt nem is hinnétek.

Megnéztem az impresszumot (csak mai fejemmel tudom már persze, hogy így nevezik ezt), és láttam, hogy kecskeméti folyóirat, láttam, ki a főszerkesztője, és mi a szerkesztőség címe.

Már akkortájt is írtam, persze zseni verseket, és iskolai diáktársam édesanyja szokta volt legépelni őket.

Fogtam hát verseimből egy paksamétát, és bemutatkozó levéllel elküldtem a szerkesztőség címére.

Őszintén mondván, arra már nem emlékszem, hogy válaszoltak-e vagy sem.

Az viszont biztos, hogy mivel afféle izgő-mozgó fiatalember voltam, már az első adandó alkalommal, gondolom 1969 nyarán, az iskolai szünetben elutaztam Kecskemétre.

Sosem jártam előtte a városban, de elég bonyolult utazással odajutottam.

Csak vonat járt a két város között, főleg Kiskunfélegyházáig elég ócska suhogó, és mi több, még ott át is kellett szállni.

Megérkeztem Kecskemétre, mely város a maihoz képest talán még kisváros volt, de az én szememben maga a csodás nagyváros.

Nagy pályaudvar, nagy sugárutak, az én szememnek minden idegen.

A főtér felé vezető hosszú sugárúton indultam el, és a főtérre érvén szemembe ötlött egy könyvesbolt. A Katona József könyvesbolt lehetett ez, valószínűleg akkor is ez lehetett a neve, és évtizedekig ott is állt.

Elcsodálkoztam számomra hatalmas kirakatán és a kirakatán keresztül látható nagy belső terein.

Ma már ez a könyvesbolt sincs meg, pedig későbből is emlékezetes számomra. Ott szoktam vásárolni, sőt pályakezdő íróként már dedikálni könyveimet.

És bátor könyvesbolt volt, mert az 1980-as években valamikor, amikor még március 15-én szinte az apró kokárda viselése is tiltva volt, hatalmas, nemzetiszín szalagot tettek ablaküvegére, és valahonnan hatalmas plakátként a könyvek mellé odatették a kirakatba a korabeli 12 pont hasonmását.

Álltam a kirakatnál, és olvastam első pontját, amely hivalkodóan hirdette, hogy kívánjuk a sajtó szabadságát. És persze végigolvastam mind a 12 pontot, a legutolsót is.

De ez már évekkel később volt.

Térjünk vissza 1969-hez. A könyvesbolt táján bizonyára a járókelőktől érdek-
lődtem is, mutatván az ismert címet, hogy hol találok ezt az utcát, ezt az épületet.

Egy nem messze lévő gyönyörű, több emeletes épületre mutattak.

Gyerekszemem ámulattal nézte. Azt hiszem, nem volt ráírva, ma már a város történetébe jól beidegződött a neve, hogy Ókollégium.

Még nagyobb volt a meglepetésem és megilletődésem, amikor az épület falán a következő emléktáblát pillantotta meg a szemem. (Kis városomban az ilyen emléktáblákhoz nem voltam én hozzászokva.)

Így szólt tehát a felirat: Jókai Mór (és a név csupa nagybetűvel írván) mint a Református Jogakadémia hallgatója ez iskola falai között töltötte két legszebb diák-esztendejét 1842–1844.

Megilletődötten álltam ott, és még mennyire megilletődötten álltam volna, ha azt is tudom, hogy épp ezeken a négyzetméternyi tereken szokott annak idején találkozni Jókai Mór itteni ifjú társával, Petőfi Sándorral.

Előtte még bementem a könyvesboltba, melynek kirakata tele volt olyan könyvvel, amelyről én már hallottam, többről a magyarórán, tanáromtól is, de látni sohasem láttam ezeket.

Nézegettem a gazdag kínálatot, és akkori tájékozatlanságomra jellemzően sajnós vettem egy nagyon rossz könyvet, az volt a hónom alatt, vállamon kis táskám, így érkeztem.

Aztán kinyitottam a nagy tölgyfa ajtót, és beléptem az épületbe.

Mentem föl, föl a korhadt, fényesre taposott falépcsőn. Oly ódon volt ez a lépcsősor, hogy úgy éreztem, biztosan ezen járt már egykoron maga Jókai Mór is. Mondhatni, gyerek voltam, de emlékszem, hogy akkor is átéreztem már mindennek méltóságát és súlyát.

De a korhadt lépcsősor csak nem akart elfogyni, mentem egyre feljebb, feljebb, már elértem a legfelső szinti aprócska padlásszobáig. Annak ajtaján volt kifüggesztve, hogy Forrás szerkesztősége.

Bekopogtattam, és ott találtam egyedül az alapító főszerkesztőt, sok évvel későbbi barátságunk okán mondom így, Varga Miskát.

Az a legenda járta róla, és ez azt hiszem, nem is legenda, hogy a szerkesztőség első „helyisége” az ő hatalmas kezításkája volt.

De '69 nyarán már megvolt ez a kis szerkesztőségi padlásszoba, volt hova letenni hatalmas kezításkáját a szerkesztőnek.

Itt állok, ma már megvénülvén, az Ókollégium kapuja előtt, szinte minden olyan, mint régen. Csak jobb kézről a főtéren már nem robog át az autóbusz, bal kéz felől pedig a posta új épülete csillog a napfényben.

Állok a kapuban, és arra gondolok, hogy ezen Ókollégium falára lenne illendő csak kitenni most – ha véletlenség úgy adódna, egy hasonló emléktáblát, rajta a felirattal: 55 évvel ezelőtt, 1969 márciusában ezen épület falai között alakult meg a Forrás szépirodalmi folyóirat.

„Jó, hát akkor itt fogunk élni”

A Megáll az idő történelmi kontextusáról

A Gothár Péter és Bereményi Géza által jegyzett *Megáll az idő* napjainkra a magyar filmgyártás egyik ikonikus darabjává vált. A filmben 1956 traumája csapódik le: a megtorlás, a Nyugatra menekvés, a fiatalok elveszettségérzése, a mindennapokban megbújó rendszerellenesség. Mindezek mellett pedig coming of age jellegű, azaz a felnőtté válás folyamatait bemutató műként is interpretálható ez a mű, mivel a felnövekedést tematizáló alkotások velejárója az a változás, amelyik a *Megáll az idő*ben hangsúlyosan szerepet kap, igaz, negatív előjellel, hiszen a felnőttlét a kádári érában egyet jelentett a kompromisszumok meghozatalának időszakával.¹

A film történeti-kulturális értelmezések a filmmel kapcsolatban leggyakrabban azt hangsúlyozzák, hogy benne a hatvanas évek kádári Magyarországnak illúziómentes, illetve az értelmiségi perspektíváról leváló bemutatása elevenedik meg. Azaz a *Megáll az időt* nem a cselekménye, hanem a bemutatott korszak hangulatának hiteles visszaadása és bátor szókimondása teszi felejthetlenné. A nosztalgia érzését a Port.hu filmes oldal hozzászólásai is alátámasztják; Gothár filmje sok néző számára a Kádár-éra különös atmoszféráját hitelesen megjelenítő műként artikulálódik: „[N]em igazán tudok hozzászólni úgy, ahogy azt elvárná az ember, mert az érzéseket, amelyeket a film váltott ki belőlem, nem tudom leírni...”²

A filmmel a *Népszabadság*ban megjelent kritika a rezsim akkori elvárásainak megfelelően foglalkozott. A lap a hatvanas években elkezdődő reformokat hangsúlyozta, amelyeknek köszönhetően az 1956 után felnövő generáció „megtanulta, mert meg kellett tanulnia, hogy nem egy válasz van, amit mások diktálnak, hanem – a maga munkahelyén, a maga kisszerű körülményei közepette – neki kell válaszolnia a kihívásra, és választania a lehetséges feltételek közül.”³

1 VIGH Martin, *Az idő visszafordul – Megáll az idő (film)*, <https://apokrifonline.com/2022/08/04/az-ido-visszafordul-megall-az-ido-film/>

2 Az alábbi linken elérhetők a hozzászólások: <https://bit.ly/3uLOrOP>

3 ZÖLDI László, „A hét filmjei: Megáll az idő”, *Népszabadság*, 1982. szeptember 16., 7.

Kultúrpolitika a Kádár-korszakban

A Kádár-korszakban a hatalom a művészeti alkotásokat három csoportra osztotta fel: tiltott, tűrt és támogatott.⁴ A támogatandó és a tiltandó művek között hatalmas rés volt, ez volt az igazán nagy rész, a tűrt, a tolerált kategóriája. Ugyanakkor az is látszik, hogy amit támogattak, tehát az, ami támogatandónak ítéltetett, azt mélyen megvetették a hatalom emberei is, a tiltottaktól félték, és a tűrteteket akarták megnyerni maguknak.⁵

A tárgyalt korszak kulturális politikájának fő irányvonaláért Aczél György KB-tag (1956–1989), művelődésügyi miniszterhelyettes (1957–1967), PB-tag (1970–1988), 1967-től 1974-ig, majd 1981-től 1985-ig a KB kulturális ügyekért felelős titkár felelt, aki valójában kegygazdálkodást folytatott a művészekkel: az „engedni és tiltani”, továbbá az „ostor és mézesmadzag” politikájával.⁶ Fontos azonban itt megjegyezni, hogy a Kádár-korszakban a hatalom a maga céljának megfelelően használta és uralta a tömegkultúrát, mégpedig éppen saját kollektív eredetmítoszának megképzése érdekében, aminek kezdőpillanatát, az időszámítás kezdetét, „mitikus alapját” a forradalom leverése jelentette.

A társadalom bírálata nyíltabban fogalmazódhatott meg 1980 után, mert ekkortól „az MSZMP egyre kevésbé volt képes fenntartani az állami kultúra kizárólagosságának gyakorlatát, egyre nagyobb mértékben sodródott az átalakuló kánonnal, s volt kénytelen túrni a kulturális és politikai pluralizmus lassan formálódó hálózatát; miközben azokban az években még senki sem tudhatta, hogy a vulkán alatt élünk. A rendszer nem pusztán a folyamatos jelen idő állapotában vesztegelt, nem egyszerűen a mindennapi élet rendjét megszabó politikai esztétika jelentésvesztésének korát írtuk, hanem a rendszer végőráit – mit sem sejtve.”⁷ De az 1980-as évszám más szempontból is fontos határnak tekinthető; a lengyelországi forradalmi események Jacques Rupnik szerint a harmadik láncszemét (’56, ’68) jelentették annak a kumulatív hatásnak, amely aztán az 1989-es „dicsőséges

▼

4 Ugyanakkor az sohasem volt leírva, hogy mi számított támogatottnak, tűrtnek, vagy éppen tiltottnak – a politikai bürokrácia jól működő gépezete „írásos szabályok” nélkül dolgozott. Ez ellen fel is szólalt (igaz, csak 1981-ben) az Írószövetség közgyűlésén Eörsi István, hogy állítsanak fel egy cenzúrahivatalt, amelynek segítségével mindenki elgizogdhatott volna a tiltalmak szövevényes útvesztőjében. Vö. EÖRSI László, „Ideológiai pragmatizmus és (Ön)cenzúra: A három „T” kultúrpolitikája”, *Világosság* 49, 11–12. sz. (2008): 73–96.

5 Uo.

6 A „cenzúra hivatala” azonban máshogy is kifejtette hatását: a magyar klasszikusok írásait, kezdve Bessenyei Györgyötől egészen József Attiláig, „kigyomláva”, átírva engedte a Párt az olvasók elé tárni. Erre a tényre Szörényi László irodalomtörténész hívta fel a figyelmet, s külön munkát is szánt a „herélt klasszikusok” bemutatására: SZÖRÉNYI László, *Delfinárium: Filológiai groteszkek* (Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó, 1998).

7 GYÖRGY Péter, *A hatalom képzete: Állami kultúra és művészet 1957 és 1980 között* (Budapest: Magvető, 2014), 11.

forradalmakhoz” vezetett el: az autoritárius rendszerek demokráciába való átmenetét.⁸

Az aczéli kultúrpolitika informális tanácsadói testületének oszlopos tagja volt Király István, 2017-ben megjelent, a Magvető által kiadott naplójában (*Napló 1956–1989*) is szó esik Gothár filmjéről. E könyv kuriózumát nem melleseleg az jelenti, hogy a kötet végére illesztett vázlatos pályakép szerzője, Babus Antal szerint a Kádár-korszak bennfentesei közül Király az egyetlen, aki ilyen részletes naplót hagyott maga után. Ráadásul a krónika gerincét az Aczél Györggyel való „vívódó” kapcsolata szolgáltatja:

„3) Mivel a művészet szerintem az elvont értékek világa: mellékessé lesz számomra annak konkrét valóság tartalma: a hatvanas évek rajza. A [Megáll az idő című] film szerint 1956 után a tömegek korrumpálása ment végbe. – Szerintem a valóság hiteles rajza, a benne lévő bíráló elgondolkodtató. Az, hogy a materiális fejlődéssel, a civilizatorikus növekedéssel a morális növekedés nem áll egyensúlyban. Ez szerintem hiteles valóságkép. Épp ezért szeretem a filmet. – Ha a bíráló ad abszurdum viszem, ellenforradalmi tartalmúnak tüntetem fel: akkor a filmet – s a bírálókat is – el kell utasítanom.

4) A film főhőse: a kivonuló, s nem a cselekvő – ez nem eszményíthető: nem a »minőségvágy« a fő hajtóereje. Én eszményítem. – Nem eszményítem, csupán megbecsülöm. Így elfogadom a benne feltörő kritikát. S ez az elfogadott kritika aktivizál. Az aktivitás nem a műalkotásban kell hogy legyen, nem annak hőseiben – hanem hatásában. Ha a műalkotás hőseitől kívánom meg ezt: az egész világirodalom, mint cselekvésellenes, elutasítható.”⁹

A film

Nálunk, a *Megáll az idő* készítésének idején, a nyolcvanas években jelentkezett először az ötvenes-hatvanas évtizedek iránti nosztalgikus vágy. Gothár Péter filmje azonban nem kritikátlanul nyúl a bemutatott korszakhoz, mert a hatvanas évek történései, a filmben megidézett milió idealizálástól és legendáktól mentesen kerül terítékre. Gothár tulajdonképpen azt mutatja meg a néző számára, hogy a forradalom leverése utáni évek mindennapjaira milyen mértékben nyomta rá bélyegét

8 SZÉNÁSI Éva, „Európaizált Balkán – balkanizált Európa? A közép-kelet-európai rendszerváltás tipológiája a frankofon politikai irodalomban”, *Tiszatáj* 49, 11. sz. (1995): 80–86.

9 KIRÁLY István, *Napló 1956–1989* (Budapest: Magvető, 2017), 455.

a megalkuvások fojtó légköre. Valójában így válik nyilvánvalóvá, hogy '56 leverése és elhallgatása morálisan mélyen pusztító hatással volt a kor embere számára: megtörte, felőrölte, örületbe és alkoholizmusba kergette az önálló akarattal rendelkező egyéneket, akik ellenállást mertek tanúsítani a fennálló rendszerrel szemben.¹⁰

Ez a kettősség, melyet a film megmutat, a keretes kompozíció révén is érzékelhetővé válik: ha csak a hatvanas évek első felében játszódó, központi cselekményszálát vesszük, annak felnövekedés története szerelmi szálon beteljesüléssel végződik; azonban az előtörténet, ti. az 1956-os nyitó képsorok, valamint az 1967 szilveszterén játszódó zárlat, amelyben a szereplők sorsáról értesülünk – szó szerint is –, feketén-fehéren keretezik az eseményeket. A zárójelenet snittjei pontosan érzékeltetik az értékvesztés és a megalkuvás rezignált hangnemét: azaz a mítoszokon túli, cinikusan és ironikusan megfestett nyers valóságot.

A történet 1956. november 5-én kezdődik, tehát a szovjet hadsereg 1956. november 4-én hajnalban indult magyarországi invázióját követően. A támadás a forradalom leverésére; a szocialista blokkból kilépni szándékozó, Nagy Imre vezette kormány megdöntésére és a demokratikus rendszer felszámolására irányult. Láthatjuk, ahogy a megszállók leverik a felkelést, Köves István forradalmár pedig elássa fegyvereit, iratokat éget, és próbálja összeszedni feleségét, Évát és fiait, Köves Dinit és Gábort. De hiába szeretné elérni, hogy családja kövesse őt az emigrációba, az anya nemet mond, és fiai sem követik apjukat, aki aztán Bécs felé menekül el egy vöröskeresztes¹¹ kocsijával. A megszállást követően valóban sokan menekültek Ausztriába,¹² onnantól kezdve számos országba. A menekülés pillanatait rögzítő képsorokat követően hangzik el az anya szájából az az emlé-

10 A korszakban felmerülő személyiségválságok között találhatunk általános, más korszakokra is jellemző és még inkább nyilvánosság elé kerülő problémákat (ilyen például a másság kérdése vagy az alkoholizmus), továbbá a személyes tragédiákat (a szeretett személy halála) is. De megemlíthető még a kommunista befolyás alatt álló kelet-európai országok „sajátossága” is, amikor is – a nyugat-európai tendenciáknak ellentmondva – a lakosság várható élettartama nem növekedett. A megszállás alatt lévő területeken magas mortalitási adatokat vettek fel a kutatók; pl. Magyarországon az 1970-es évektől folyamatosan romlottak a halálozási arányok, főleg a második gazdaságban dolgozó férfiak esetében, akik túlhajszolt életmódot folytattak, s sokan közülük nem vetették meg az alkoholt, sem a cigarettát. A demográfusok ezt nevezték el *epidemiológiai korszakváltásnak*. JÓZAN Péter, *A halálozási viszonyok alakulása Magyarországon 1980–1992* (Budapest: KSH, 1994).

11 „A Magyar Vöröskereszt 130 éves történetének egyik kiemelkedő fejezete volt az 1956 őszi kitört forradalomhoz kapcsolódó tevékenysége. Alapelveivel összhangban azonnal megkezdte mentő és segélyező munkáját. A Lengyel Vöröskereszt az elsők között, már október 25-én repülőgépet indított Budapestre, vérkészítményekkel. Ettől kezdve szinte naponta indítottak szállítmányokat vérrel, gyógyszerrel, építőanyaggal, élelmiszerrel, és a lengyel társadalom rövid idő alatt 10 millió zlotyot gyűjtött össze Magyarország számára. Készek voltak orvosokat, ápolónőket küldeni, és több ezer magyar gyermek ideiglenes befogadását is felajánlották.” SZLOVIKNÉ BERÉNYI Márta, *Emberiséggel a békéért*, http://mol.gov.hu/mnl/ol/hirek/emberissegel_a_bekeert

12 Időbeli kérésrel, de Jugoszláviába is menekültek magyarok a megtorlás elől. LŐRINCZNÉ BENCZE Edit, „A magyar–jugoszláv kapcsolatok 1956-ban”, in CSURGAI HORVÁTH József (szerk.): *1956: A szabadság narratívái* (Budapest: L'Harmattan, 2017), 95–112.

kezetes kijelentés, amellyel azóta szállóigeként találkozhatunk a közbeszédben: „Jó, hát akkor itt fogunk élni.”¹³

A *Megáll az idő* szereplőinek történetére nem szabad egy az egyben korszakvízióként tekinteni, de Köves Dini nevelődése mégis jól szemlélteti a mindennapokat meghatározó létélményt, azt, hogy az illúziók szertefoszlottak, illetve a példaképek és az értékek a csalódás tárgyaivá redukálódtak.¹⁴ A film többek között azért is tekinthető hiteles alkotásnak, mert az ifjúsági kultúrát és/vagy ellenkultúrát sem emeli piedesztálra; olyannak láttatja, amilyen az valójában volt. Dini számára a példaképnek tekinthető figurák között ott lehetnének a szülők, a tanárok, vagy saját nemzedéktársai, csakhogy a *Megáll az idő* épp az irányadó figurákban való csalódást, illetve a róluk való leválás történeteit mutatja be. Dini nem képes a környezetében élőkkel tartani. Köves István, Dini apja a forradalom bukása után először Ausztriába, majd onnan Amerikába menekül, miközben a családját itthon hagyja. A magára hagyott anya mindent megtesz annak érdekében, hogy fiait taníttassa. Bodor, Éva új férje – és egyúttal a pótapa – elveit feladva és/vagy feledve, de mindenesetre próbál beilleszkedni a megváltozott környezetbe. E két taktika, azaz a kilépés és a megalkuvás Dini közvetlen környezetében is tetten érhető: Pierre, a negyedikes gimnazista, akit Dini állandóan bámul, hiszen ő egy személyben képviseli a hatalom és a szürke senkik ellenzékét, aki aztán (akár az apa) lelép Amerikába; Dini bátyja, Gábor pedig barátok és barátnők között egyensúlyozik, aki aztán mindent felad, csakhogy bekerüljön az egyetemre. Dini nem lép le Pierre-rel (hanem inkább összejön Szukics Magdával), miközben látványos megalkuvásra nem kényszerül.¹⁵

Számomra a legérdekesebb jelenet az, amikor Dinit Malacpofa¹⁶ kemény szavakkal illeti. Mindezt az anyja előtt teszi meg, és e momentum annak fényében még inkább pikánsabbá válik, hogy 1967 szilveszterén Malacpofáról is kiderül, hogy nem az ötvenes években tönkrement férjtől, hanem a puha diktatúra sunyi erőszakosságát képviselő igazgatóhelyettestől, Rajnáktól születik gyereke – így példázva azt, hogy az addig mértékadónak tekintett szereplők miként korrumpá-

▼
13 De nemcsak a mondat erős, hanem a háromszög kompozíciót mutató, tablószerű kép is. Évát és a fiúkat az ablak keresztfája választja ketté: felül az anya, alul a két fiú, amely így pontosan érzékelteti a hierarchikus viszonyt. Majd kiszínesedik a kép, eltelik hét év, a gyerekek felnőnek, és aztán ők is a keresztfa fölé emelkednek. A két generáció, így anya és a fiúk között eltűnik a választóvonal, mindannyian a kor kiszolgáltatott kisembereivé válnak.

14 ALMÁSI Miklós, „Megáll a gyorsuló idő... Még egyszer Gothár Péter filmjéről”. *Filmkultúra: filmelméleti és filmművészeti szemle* 24. 1. sz. (1983): 58–66.

15 BIKÁCSY Gergely, „A zárójel felbontása – Gothár Péter: *Megáll az idő* (1982)”. *Filmvilág* 25. 9. sz. (1982): 3–6.

16 „Nevem Lovas Endréné Kertész Lívia, a gúnynevem Malacpofa... ötvennyolc kiló vagyok, férjezet” – mutatkozik be a fiúknak váratlan, tüntető nyíltsággal. Miután Lovas Endréné Kertész Lívia lett az új osztályfőnök, aki a gyerekek iránti bizalommal és közösségvállalással igyekszik elmenni a maximumig. Ő testesíti meg azt a reformkommunista típust, aki a hatvanas évek konszolidációját, a rendszer „embararcúvá” formálását kívánta megvalósítani. *Malacpofa testesítette meg a reformkommunizmust*, <https://24.hu/kultura/2013/03/17/malacpofa-testesitette-meg-a-reformkommunizmust/>

lódhatnak a hatalom malmaiban. Malacpofa egészen a zárójelenetig úgy él a nézők tudatában, mint aki sem pótanyja, sem szeretője nem lehet Dininek, hiszen idealizmusának rendíthetetlen bizonyítéka az, hogy még tönkrement férje példája sem tudja megtörni hitét.

A *Megáll az idő* fő cselekménye pontosan azonosítható időben, 1963 ősze és 1964 tavasza között játszódik. Ez több szempontból is szimbolikus: politikailag azért, mert ez a kádári „nagy” amnesztia éve (a pótapa, Bodor úr ekkor szabadul az '56-os forradalom utáni börtönbüntetéséből); kulturálisan pedig azért tekinthető határvonalnak, mert 1963 nem csupán a kádári konszolidáció nulladik évét, hanem a magyar „beat korszakját” is jelentette – a felfutó hazai beatzenekarok, így például az Illés, Omega, Metro ebben az évben adták az első közös koncertjüket.¹⁷ Ez a ketős irányvonal a filmben megjelenő két nemzedék számára is kitüntetett pozíciót jelentett, és ez a későbbiekben is jelentékeny pillanatnak bizonyult.

Amíg a szülők számára a megalkuvás, tehát a hatalommal való egyfajta konszenzusra jutás az irányadó magatartásforma, addig a fiatal generáció egész másra irányítja tekintetét. Ők a tánciskolából épp ezekben a hónapokban vonulnak át a füstös beatklubokba. A központi cselekményszálnak tulajdonképpen ez a kulturális és egyszerre nemzedéki fordulat adja a belső ívét: a film egyik első jelenete a szülők kultúráját képviselő tánciskolában játszódik; a Pierre, Dini és Magda disszidálási kísérlete előtti utolsó nagyjelenet pedig egy olyan házibuliban, ahol a konszolidált viselkedésnek a nyomát sem találjuk.¹⁸ Ráadásul, ha ehhez még hozzávesszük Pierre iskolarádiós magánszámát, amellyel dadaista attrakcióvá alakítja az április 4-i ünnepséget,¹⁹ valamint a *Jailhouse Rock* taktusaira komponált képrombolást az iskolafolyosón, szimbolikusán máris egy újabb (egyszerre politikailag és az ifjúsági kultúra szempontjából) emblematisz jelenségénél, 1968 szelleménél találjuk magunkat.²⁰

Miközben a cselekmény maga tehát a hatvanas évek kádári konszolidációjának origójában, azaz 1963-ban bonyolódik, a *Megáll az idő* kerettörténete és elkészültének ideje, ahogy arra már a fentiekben is utaltam, épphogy nem a rendezett állapotokat, hanem a szovjet blokk három legnagyobb válságát idézi fel. Jacques Rupnik ezt nevezi kumulatív hatásnak. A nyitójelenet az 1956-os forradalom leve-

17 Vö. http://people.inf.elte.hu/hoaqabi/szamalap_beadando_weblap/tortenelem.html

18 A fiatalok itt isznak először Nyugatról hozott Coca-Colát. DEZSŐ András – BARAKONYI Szabolcs, Ahol a szar is le van szarva, https://index.hu/fortepan/2017/10/15/ahol_a_szar_is_le_van_szarva/

19 Magyarország felszabadításának napja vagy a felszabadulás ünnepe a Magyar Népköztársaság állami ünnepe volt 1950-tól 1989-ig. Az ünnepnap április 4-re esett, mivel az akkori hivatalos álláspont szerint 1945-ben ezen a napon hagyta el Magyarország területét Nemesmedvesnél az utolsó német katona az előrenyomuló szovjet csapatok elől visszavonulva. Vö. „A rendszerváltás hajnalán: Interjú Balogh Sándor egyetemi tanárral, 1989. április 2.”, in *A második világháború*, szerk. Ungváry Krisztián, Nemzet és emlékezet 6 (Budapest: Osiris, 2005), 817.

20 SZILÁGYI Ákos, „Két szék között, a pad alatt: Vázlat a hetvenes évek konzervatívizmusáról”, in *A hetvenes évek kultúrája: Tanácskozás a Fiatal Művészek Klubjában 1980. április 10–12.*, szerk. Veres András (Budapest: Balassi, 2002), 13–31.

rése idején játszódik; a zárlatban, 1967 szilveszterén a házfalnak dőlve vizelő kiskatona Dini a következő év nyarán, 1968-ban kényszerű tagja lehet a Csehszlovákiába bevonuló „baráti” socialista haderőnek; és végül arról sem szabad elfeledkezni, hogy a film 1981-ben, a lengyel *Szolidaritás*²¹ reformmozgalom diadalának, majd a szükségállapot bevezetésének idején készült.

Továbbvezető gondolatok

Gothár filmjének *trouville*-a számomra abban rejlik, hogy a műben előkerülő direkt politikai értelmezés kulturális köntösbe ágyazódott. Azaz a már jelzett atmoszférateremtés sikeres mivolta annak köszönhető, hogy a Gothár–Bereményi alkotóduó nagy figyelmet fordított a hatvanas évekből való tárgyak, a különböző divatjelenségek darabjainak összegyűjtésére, és ezek kreatív újrendezésére. Ezzel hozva létre azt a panoptikumszerű közeget, amelybe a film jelenetei integrálódnak. A *Megáll az idő* nem ad hoc módon rendezett, egymásra montírozott elemekből felépülő, hanem tudatos munka eredményeként létrejövő alkotás, melynek kulturális erőtere mind a mai napig jelenlévő kultuszát is biztosítani tudja.²²

A rendszerváltás óta már több mint harminc év telt el, azonban a Kádárkorszak örökségével való szembenézés korántsem ért véget, számtalan munka vár még az utókorra, miközben folyamatosan jelennek meg több szempontú elemzések a '89 előtti eseményekről. Ehhez az emlékezetmunkához kiváló alapot biztosít a *Megáll az idő*. Ráadásul az utóbbi évtizedekben – ahogy Pierre Nora fogalmaz – a történelem általános politizálódási folyamatának lehetünk tanúi, és ez nem csekély részben az emlékezeti diskurzusok szinte minden tudományos és művészeti megnyilvánulási formáját érintő elszaporodásának köszönhető. Korunk egyfajta kulturális muzealizáció (Hermann Lübbe) tárhelyévé lett, a globálissá váló emlékezet-diskurzusok áradásában a nyugati kultúra mohón kutat elfeledett emlékei után, s ezzel saját anamnézisének, körtörténetének kérlelhetetlen vizsgálójává változott. A felejtéstől való páni félelem, a múltra szögezett éber tekintetek fényében a jelen szereplői rossz esetben pusztá felelősökké, bírakká vagy vezeklökké válnak az ősök

21 A mozgalom előzményének az 1976-os megmozdulások nyomán alakult Dolgozók Védelmi Bizottsága (KOR) tekinthető. „A mozgalom aktivistái bírósági perekon védtek a munkásokat, gyűjtéseket szerveztek a bebörtönzöttek családtagjainak, felvilágosító kampányt folytatnak a munkások körében a jogaikról és a sztrájkszervezésről. Az addig egymástól elszigetelten tevékenykedő értelmiség és a gyári munkásság összefogása lehetővé tett egy addig ismeretlen jelenséget: egy több társadalmi réteget képviselő független szakszervezet létrehozását, a Szolidaritást (Solidarność).” Vö. Stefano BOTTONI, *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015), 185.

22 BALOGH Roland – LÁZÁR Fruzsina, *Harmincöt éves minden idők egyik legjobb magyar filmje*, <https://mno.hu/film/harmincotes-minden-idok-egyik-legjobb-magyar-filmje-2417297>

bűneiért, miközben a jelen és a múlt határai valamiféle történeti prezentizmusban láthatatlanná alakulnak.

Ugyanakkor a magyar emlékezetpolitika sajátos színezettel rendelkezik. Ez a deficitekkel terhelt dialógus hamis képet épít fel sok ember tudatában. Ilyen többek között 2006-ig a Felvonulási téren, azóta már az Ötvenhatosok terén megtekinthető, és az egykori Sztálin-szobor helyén felépült *Központi '56-os emlékmű*, amely az I-Ypszilon alkotócsoporthoz tartozó Bán Zsófia *Az elsikkasztott narratíva* című emlékműkritikájában helyesen talál rá „az aktív emlékezet hült helyére”, ahol az automatikus módon alkalmazott számszimbolikán túl (56 fokos ék, 2006 darab 23x23 cm keresztmetszetű oszlop, a 23x23 cm-es kockakő burkolat) egyértelmű az emlékmű által elbeszélte narratíva. „Ez arról szól, hogy a kallódó egyedekből [...] hogyan válik forradalmi, acélos erejű, egységes tömeg [...]. Az anyagváltás ugyan koncepcionálisan érdekes, ám konnotációs szempontból nem túlságosan szerencsés, ha egyéneket rozsdás vasdarabokként ábrázolnak [...], a »vas és acél országára« való önkéntelen asszociációról nem is beszélve [...]. Egy történetmesélő emlékmű problematikus voltán túl, a mű által elbeszélte narratívával az a baj, hogy a történet közepénél marad abba, mégis úgy tesz, mintha ez lenne a vége, s ezzel az emlékezetet, illetve az emlékezni akarókat félrevezeti, nem hagy teret a valódi megemlékezésnek és feldolgozásnak, megint csak szőnyeg alá söpri és láthatatlanná teszi azt, amit megmutatni lenne hivatott. A valódi, drámaian nyitott, s a mai napig lezáratlan narratíva itt sajnálatosan el lett sikkasztva, illetve meg lett rövidítve – csakúgy, mint az ott emlékezni akarók.”²³

▼

23 BÀN Zsófia, „Az elsikkasztott narratíva. A központi '56-os emlékműről”, *Műértő*, 2006. október, <http://hvg.hu/hvgmuerto/20061006muertobanzsofi>

Füzi László

Arany

Benes József művészetéről

Benes József köztünk élt. Köztünk is élt, s élt a Vajdaságban, ott született, ott kezdődött a pályája, ezer szállal kötődött a jugoszláviai magyar, s magához a jugoszláviai kultúrához. Messzire vezetne, ha az emberekhez, intézményekhez, műhelyekhez való kötődéseit felsorolnám. Sokszor beszélt a vajdasági művésztelepekről, festőkről, írókról, mintha művészettörténeti-irodalomtörténeti, no és persze politikatörténeti szemináriumokon vettem volna részt, amikor ezeket a történeteket hallgattam. Igaz, legtöbbit magáról a művészetről beszélt, valódi létezési terét a művészet jelentette. Magyarországra kerülése után korábbi kötődéseit megőrizte, úgy volt „délvidéki”, s persze egyetemes művész, hogy kötődött az itteni világhoz is. Majdhogynem három évtizedet élt Kecskeméten, s legalább ennyit a Forrás közelében. Benne élt a városban, magam is sokszor láttam a biciklijével, de ezen túlmenően is számos baráti kapcsolata alakult ki. A város művészeti életének résztvevője volt, több kiállítást rendeztek neki, művészeti egyesületet vezetett, együtt indítottuk el a *Kortárs költészet – kortárs grafika* című kiállítás-sorozatot, melynek szervezését egy idő után az általa vezetett Műhely Művészeti Egyesület vette át. A Forráshoz, szerkesztőségünk tagjaihoz pedig különösképpen kötődött. Folyóiratunk borítóján 2000-től egészen 2021 végéig a *Forrás* című grafikája szerepelt.

Most, a lap indulásának ötvenötödik évfordulóján ismét a borítóra került az egyik munkája.

Műveit még nem látjuk egybe. Sok munkáját ismerjük, s nyilvánvalóan sokat nem, így nehéz lenne, különösképpen a mostani keretek között különböző vonulatokat kijelölve, meghatározva pályaképet rajzolni róla. A belgrádi művészeti akadémián tanult, tudnunk kell, hogy annak az akadémiának a légkörét a jugoszláviai ötvenes években az itthoninál bizonyos vonatkozásokban szabadabb légkör jellemezte. Az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek elejétől pedig számos ellentmondásos jelenség közepette a vajdasági magyar szellemi-művészeti élet a korábbiaknál jóval gazdagabbá vált. (Az ellentmondásosságban rejlő feszültségek aztán pár évtized múlva felszínre törtek, de addig is számos formában mutatták meg magukat.) Példaként jelzem, hogy az újvidéki egyetem magyar tanszéke 1959-ben jött létre, a Symposium „mozgalma” 1961-ben indult. Benes ebbe a kulturális gazdagodásba lépett bele, első önálló kiállítására 1961-ben került sor, s jelképesnek kell tekintenünk azt is, hogy ezt a kiállítást élénk visszhang fogadta, ahogy azt is, hogy akkor egy művészeti

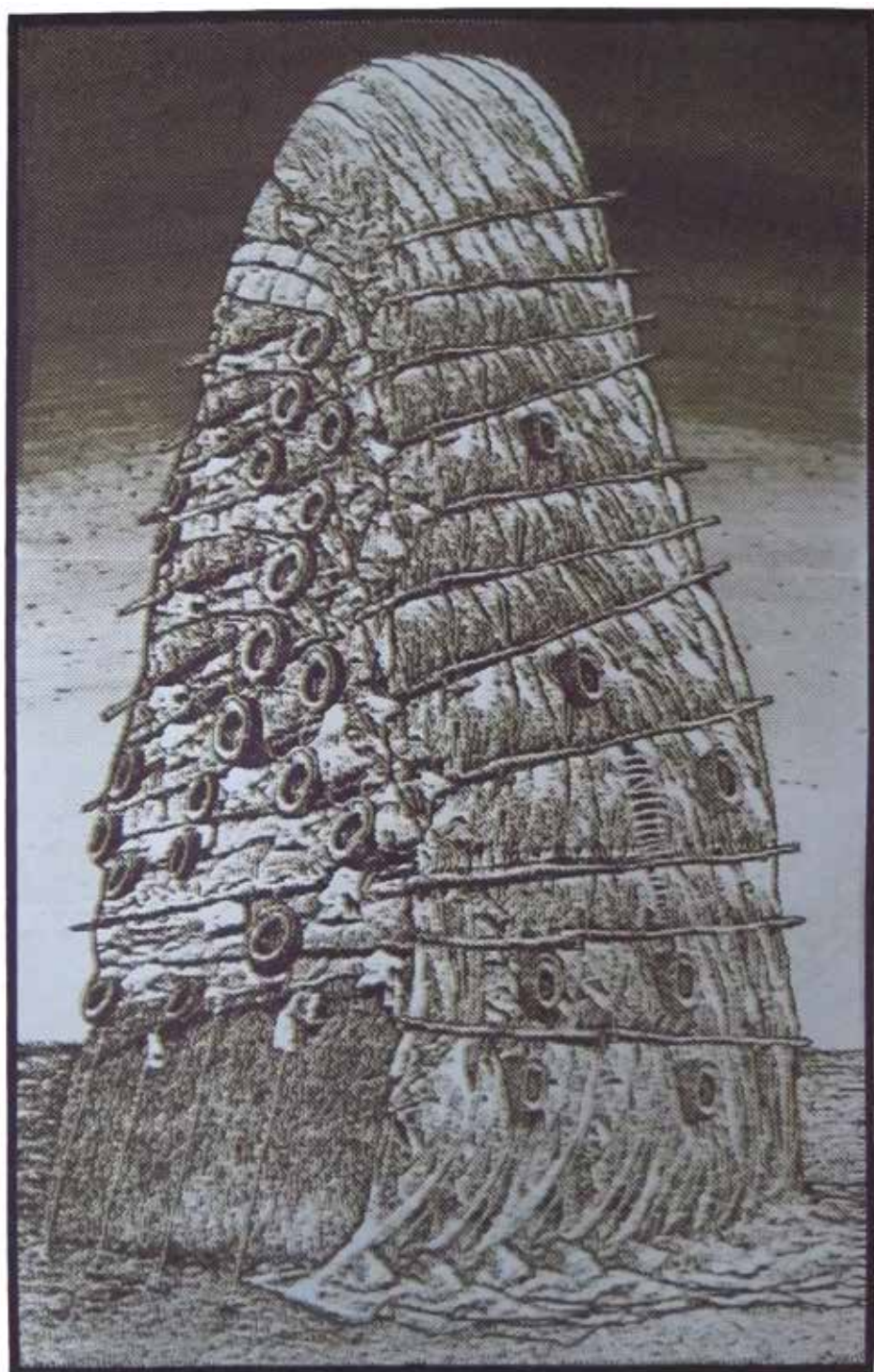
irányt, vagy akár egyetlen képet, motívumsort is külön értelmezések kísérttek. Magyarországon azt a figyelmet, amelyet az akkori Jugoszláviában megkapott, biztosan nem kapta volna meg. Számos irányba kísérletezett, kulcsmotívumai révén azonban már a kezdetektől kötődött a vajdasági magyarság sorsához. Azokban az évtizedekben az ottani közösség története-sorsa a külső szemlélő számára Benes, s természetesen mások műveinek a révén, az említett mozgásokhoz is kötődve az egyetemesség szintjére emelkedett. (A *Virágos Katona* című regénnyel indult Gion Nándor-tetraológia kapcsán erről beszélt Ferdinandy György is.)

Művészetének sajátosan ideologikus, ugyanakkor pedig a tájhoz kötődő vonásai ekkor alakultak ki. Érdekes vigyázni a jelzővel. Benes valójában nem ideológiákat közvetített, különösképpen nem politikai ideológiákat, hanem üzeneteket, általános emberi üzeneteket fogalmazott meg egy közösség történetéhez kapcsolódva, s ezt tette akkor is, amikor az ember, az általános ember veszélyeztetettségéről beszélt. Mindezt, azt gondolom, valójában ebben rejlett művészetének a legnagyobb titka, egyben pedig a varázsa is, a művészi öntörvényűség jegyében tette, motívumait, formáit, színeit állandóan megújítva, elegyítve. A változatok hihetetlen és a külső szemlélő számára követhetetlen gazdagságát hozta létre, úgy, hogy mindig az éppen a megtekintett munkát gondolhattuk a kiinduló pontnak. Az eredetinek, de nem abban az értelemben, hogy a többi változat másolat lett volna.

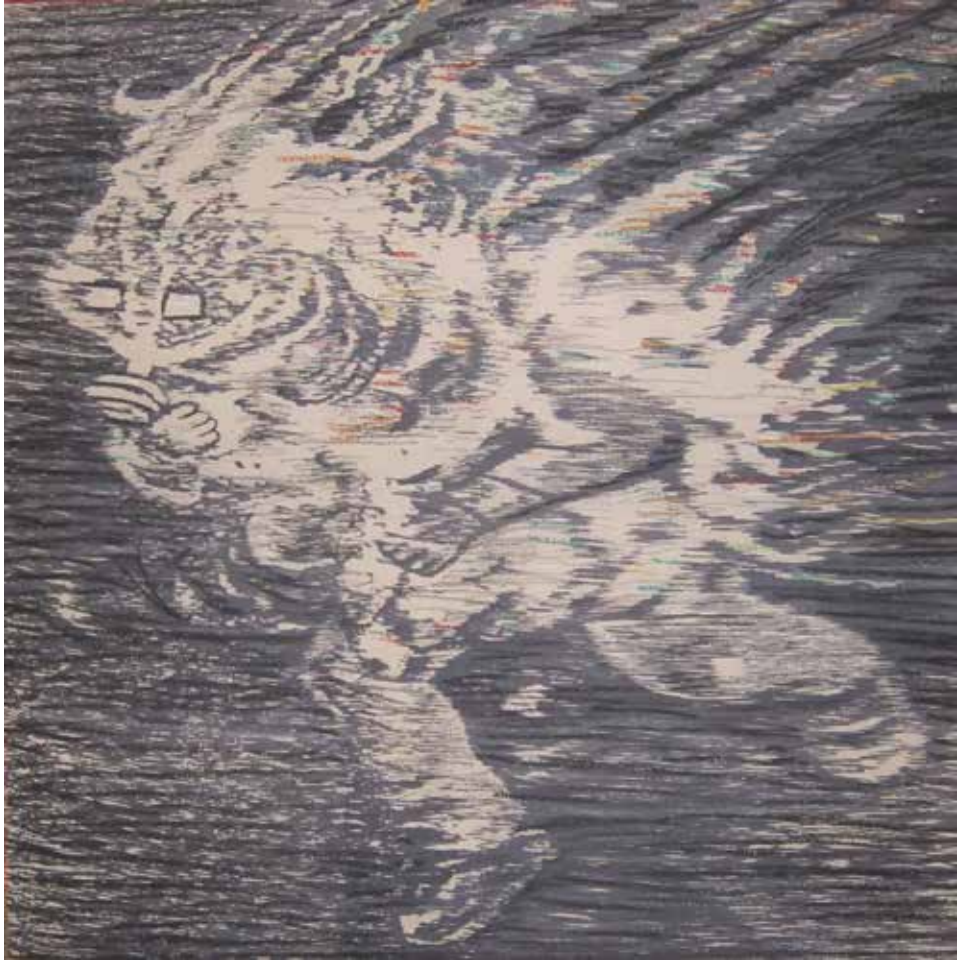
Művészetének ideologikus vonásai mutatkoztak meg abban is, hogy a munkáival hatni akart, de ismét csak azt mondom, nem abban az értelemben, ahogy az ideológusok akartak hatni – műveivel értékekre és veszélyeztetettségekre hívta fel a figyelmet.

Vajdasági életét nem ismertem, vagy ha igen, akkor az elbeszéléseiből, és mások elbeszéléseiből, történeteiből ismertem. Ezek alapján gondolom azt, hogy itt, közöttünk is úgy élt, ahogy a Vajdaságban is élte az életét. Dolgozott, sokat, ha megbízást, kérést kapott, akkor különösképpen nagy erővel dolgozott, ezt megtapasztalhattam magam is, például akkor, amikor a Forrás borítójára a már említett munkát kértük tőle, vagy akkor, amikor a könyveim címlapjára kértem tőle képet.

Ha majd részletekbe menően foglalkoznak a munkásságával, ennek előbb vagy utóbb, de mindenképpen meg kell történnie, akkor nyilván felmerül majd az a kérdés, hogy Magyarországra kerülése miképpen hatott a művészetére, gazdagította vagy szűkítette azt. Abból a közelségből, amelyikből most látjuk a munkáit, ezt a kérdést nem lehet megválaszolni. Ugyanakkor számos megfontolandó jelenség felsorolható. Tudni kell, hogy a Pannon Alföld szülöttjének tartotta magát, ebből a térből soha nem lépett ki, vagy ha igen, akkor csak rövidebb vagy hosszabb ideig tartó utakra. Hozta magával a megkötözöttség tapasztalatát, s ezt vetítette rá az itteni tájra. Vagy nézzük a folyópartokhoz kötődő munkáit. Elmondta, többször

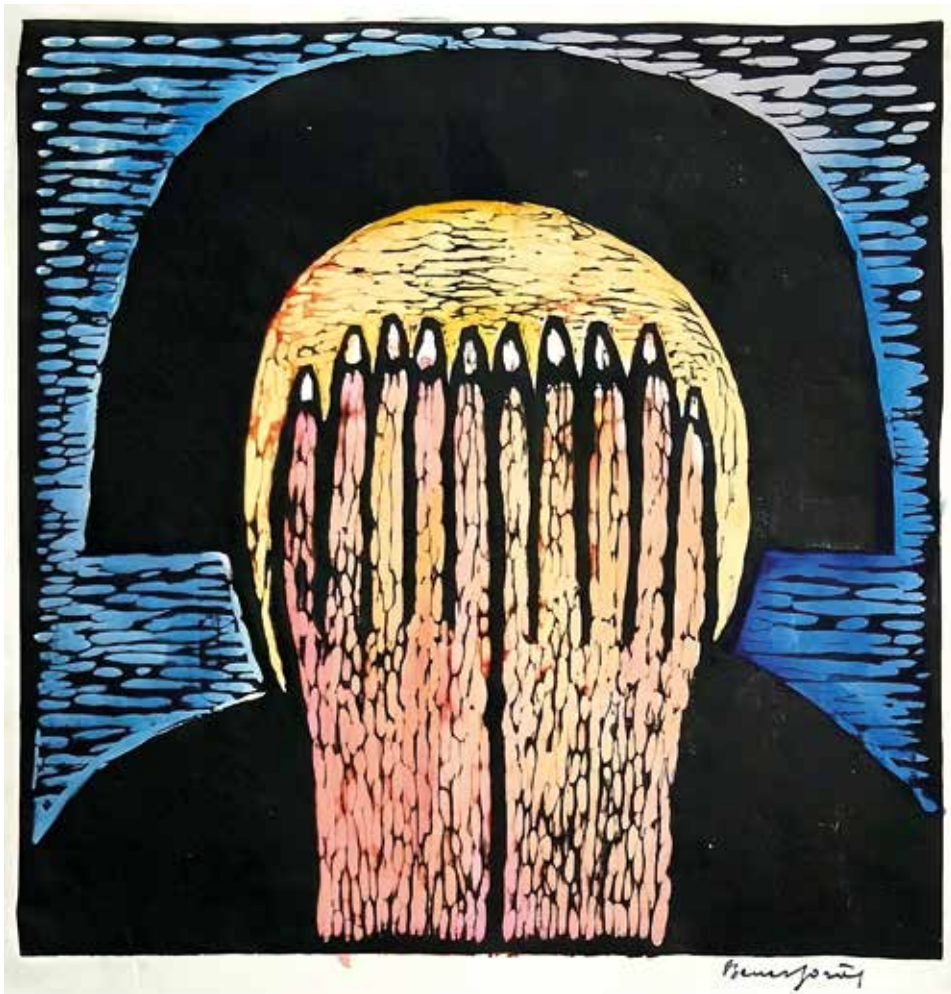

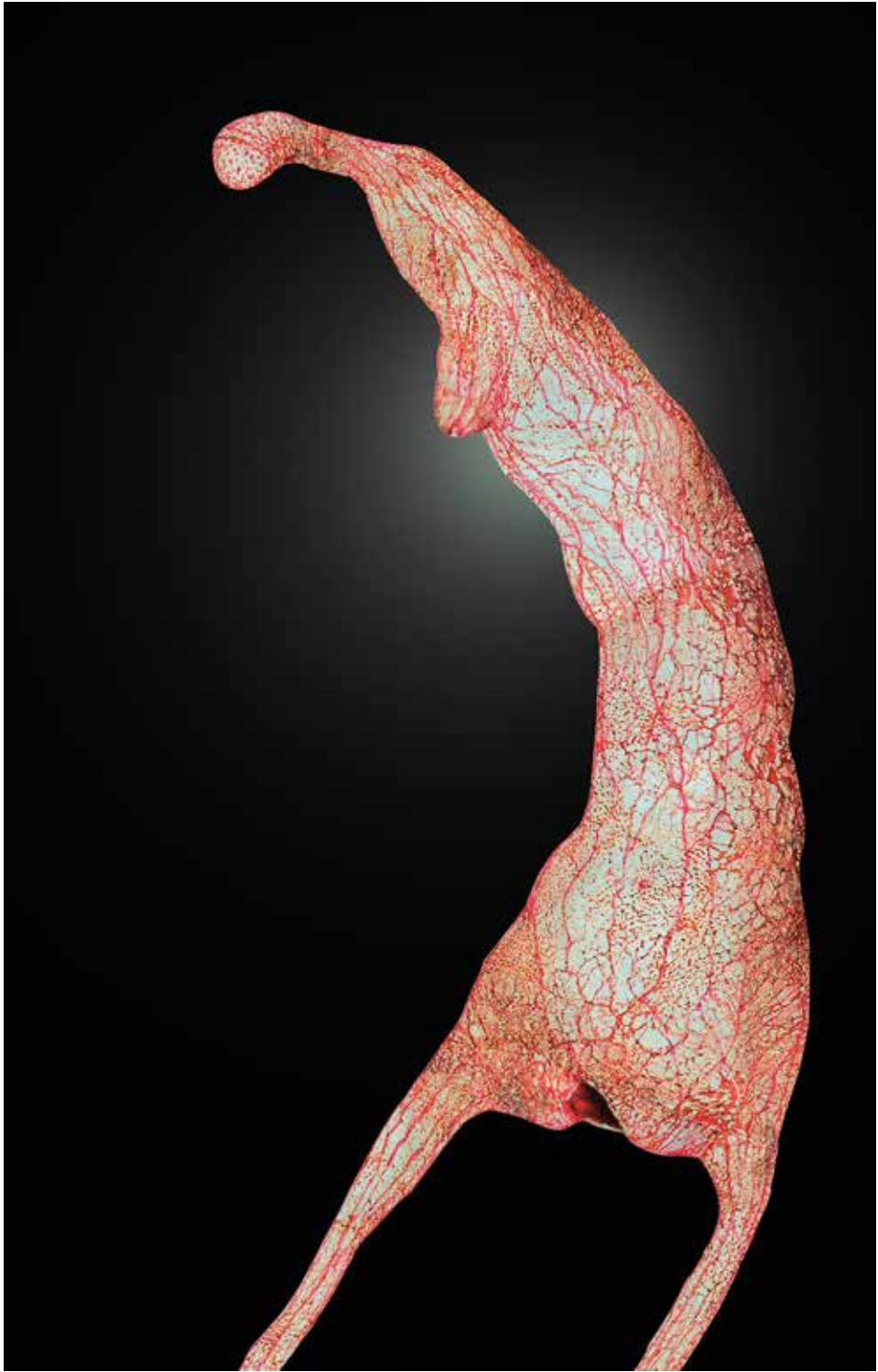

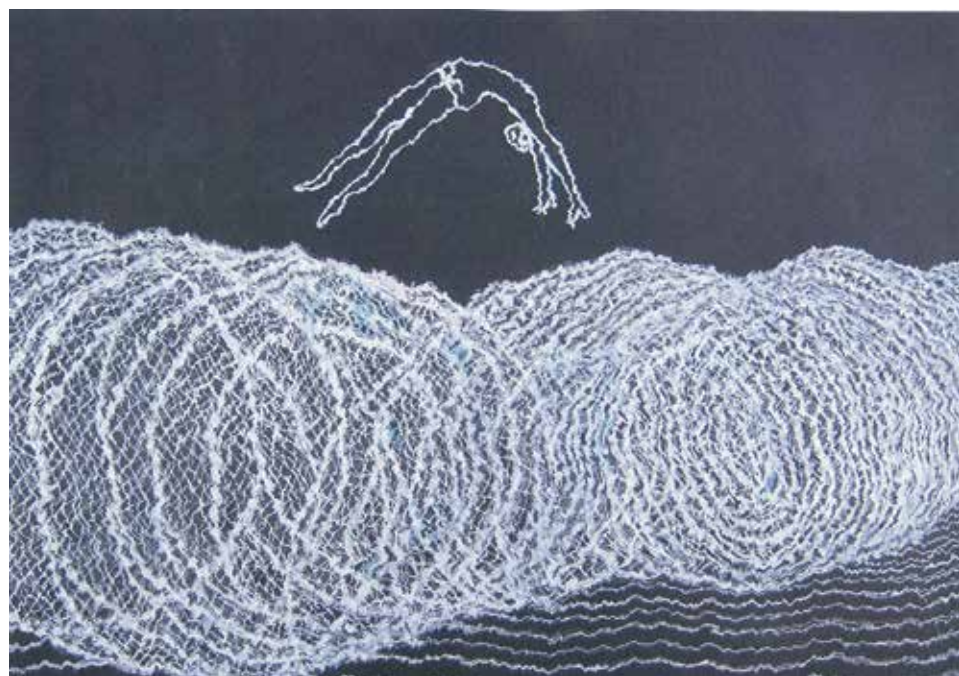

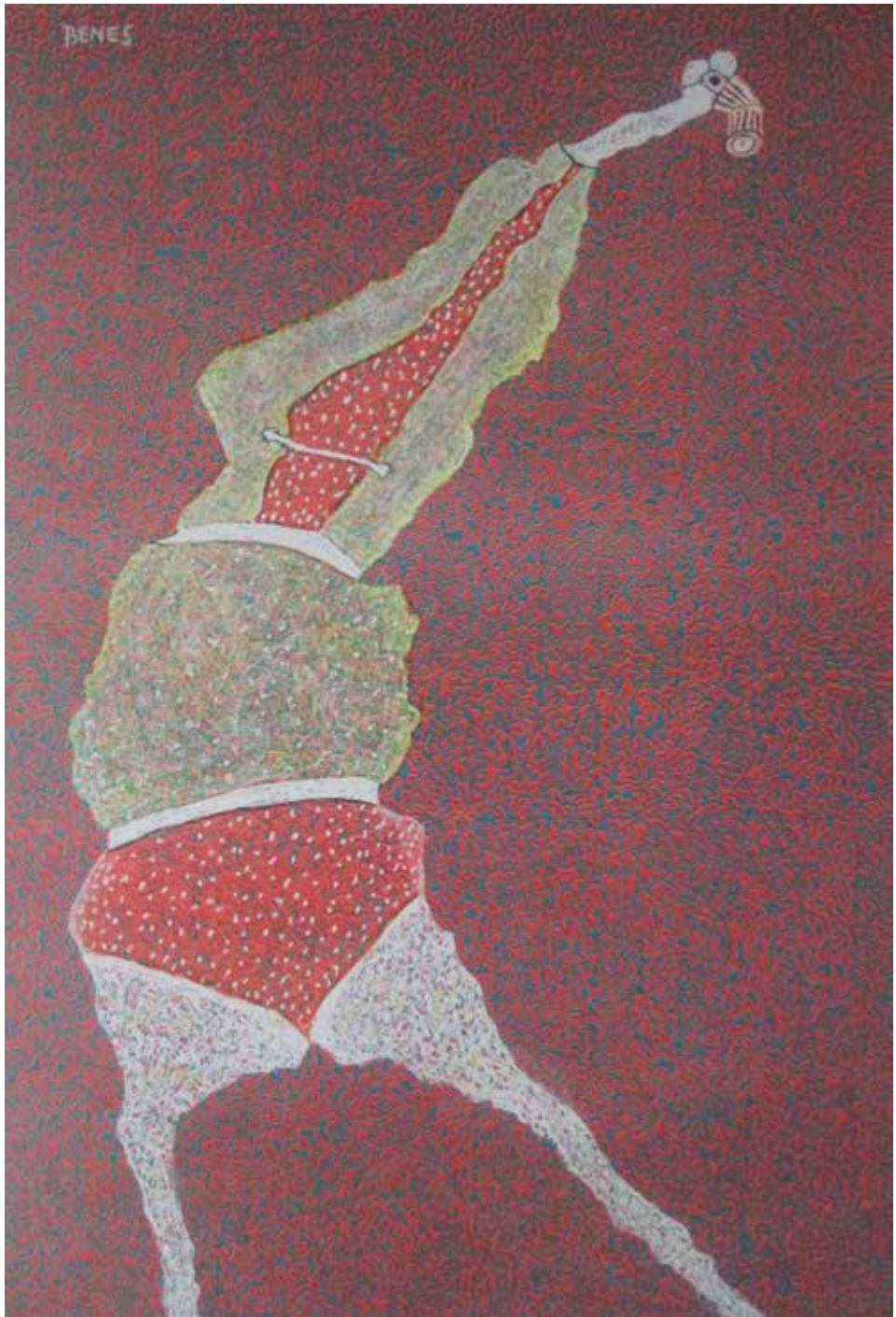

BENES

beszélt róla, hogy a Tiszára, a Tisza-partra Zentán talált rá. Ennek a tájnak a részletei, így a magas partszakaszok, a repedezések, megőrződtek itteni munkáin is, de színben, ragyogásban vagy éppen az elszürkülésben, elvontságban az évtizedek alatt hihetetlen mértékben gazdagodtak. De nézhetjük a figuráit is. Valahogy ezek is a zentai, a hátsó lámpafényben megnyúlt figurákra utalnak vissza, de alakjaikkal, torzulásaikkal számtalan változatban jelennek meg, ismét csak azt mondom, mindig egyedi módon.

S akkor ott van még utolsó nagy sorozatának talányos, repülő alakja. Erről a dróthálón átrepülő alakról írta Pintér Lajos a Benes Józsefnek ajánlott *Vakrepülés* című versét, Ladányi István repülő lánynak nevezte, magam a történelem angyalát láttam benne. Most egyfajta fölöttünk valóként szemlélem, aki ott van mindenütt, rálát valamennyi történésre és látja cselekedeteinket is. Talányos figura.

Benes József munkáit többször közöltük a Forrásban. Mák Ferenc lejegyezte az anekdotáit, vele készült interjúkat is közöltünk, ezeket Bacsa Gábor és Virág Zoltán készítette. Bacsa Gábornak mondta: „A fene gondolta volna, hogy az ezüstöt a kátrányos fekete festék, mikor még nedvesen ráteszem, aranyszínűvé teszi.”

Arany.

Füzi Péter

Postafiók @

Az ötvenöt éves *Forrás* eddigi ünnepi számainak írásait felidézve először mindig Tarján Tamás immár tíz éve megjelent írása jut eszembe: *6001 Kecskemét, Pf. 69.* Neki ezzel a címmel forrt össze a szerkesztőség, holott maga a postafiók már jó ideje nincs használatban. Fura mód ez a szám számomra is azok közé a számok közé tartozik, amelyeket álmomból felkeltve is azonnal tudnék. Ehhez hasonló a szerkesztőség talán hárommal vagy négyvel ezelőtti vonalas telefonjának száma, holott emlékeim szerint csak a telefonszámot hívtam gyerekként, de levelet egyszer sem küldtem sem ide, sem más postafiókba. Mire szerkesztő lettem a *Forrás*nál, és már persze jóval korábban is, az első publikációim esetében is, csakhogy azokat más folyóiratoknak küldtem, már réges rég e-mailben zajlott a szerkesztőség levelezése, a kéziratok küldése-fogadása, a hagyományos értelemben vett postának csak a korrektúrafordulótól jutott szerep, ma pedig már csak a kész lapszámokat küldi ki a szerkesztőség postai úton. A korrektúrafordulót a papíralapról a digitális kapcsolattartásra a kényszer miatt hajtottuk végre, a Covid-bezártság alatt, ám végül a kényelem és a gyorsaság miatt nem tértünk vissza a papíralapú korrektúrához.

A szerkesztőség részéről az online térbe való áthúzóadás szükségszerű volt. Szükségszerű volt a Covid alatt, de szükségszerűségként lépett fel korábban is, amikor mi, „fiatalok”, a *Forrás*nál kezdtünk dolgozni, és más munkáink és a távolságok mellett egyikünk sem tudott naponta bejárni a szerkesztőségbe. A lap számára fontos anyagokat egy, azóta a csendes tisztelet tárgyává vált fehér kockába, a csak nagybetűvel emlegetett NAS-ra költöztettük, annak érdekében, hogy bárholnan el tudjuk érni őket. Végül ez inkább előrelátásnak bizonyult: a szerkesztőség következő, sorrendben ötödik helyére, a Katona József Könyvtárba való költözését nagyban megkönnyítette, hogy a lényeges dokumentumokat bárholnan elértük. (Lehet, hogy ötnél is több helyen volt a szerkesztőség, magam csak háromban jártam, a többit az anekdotázó történetekből ismerem.)

Az említett költözéssel egy korszak is lezárult, hiszen a *Forrás* kikerült a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek égisze alól, hátrahagyva a számomra elsősorban a szerkesztőséget jelentő Kápolna utcát. S én sem költöztem már át az új helyre. Pestre kerülésem azonban nem okozott különösebb fennakadást, éppen a digitális átállás miatt. A Petőfi-szám, melynek a munkálatai ekkor már javában zajlottak, ebben a különös kétlakiségben szerkesztődött – talán többen, hiszen közben én is költöztem Pesten belül. Különös emlékeim vannak erről az időszakról, ezek közül a villamoson történő korrektúrázás és szerkesztés csak az egyik, de ennél is erőteljesebben rögzült bennem a képanyag összeillesztése. Ez korábban

mindig hagyományosan, papíron zajlott, a kinyomtatott A4-es lapokra tollal fel-firkantva az oldalszámot, ezúttal kénytelen voltam az anyagot fejben, csak a folyamat legvégén InDesignba illesztve összerakni. Minden megoldhatónak bizonyult.

A szerkesztőségi élet ugyanakkor online nem pótolható. Ma már elképzelhetetlen az a szerkesztőség, amelyik az irodalomtörténet anekdotáiból lehet ismerős, s amelyik nemcsak a szerkesztők munkahelyét jelentette, hanem találkozóhelyként is „funkcionált”. Igaz, olvasmányaim szerint ezek többnyire Pesten voltak, ma, egy „vidéki” lap esetében talán a lehetőségek is kisebbek arra, hogy egy szerkesztőség a találkozóhely szerepét is betöltse, bár a Forrás igyekszik ennek is eleget tenni. Ugyanakkor egy folyóirat nemcsak a rendszeresen megjelenő lapszámokat jelenti, hanem a mögötte meghúzódó közösséget is, amely jóval bővebb a szerkesztőség lehető legtágabban értelmezett körénél is. Ide tartoznak a rendszeres szerzők, azok, akik csak hallgatag jelenlétükkel támogatják a lapszámok létrejöttét, ahogy a rendszeres olvasók is minden további nélkül.

A *Forrás* esetében számomra megmutatkozóan a legteljesebb képet erről a körről talán az ötvenedik születésnapon kaptuk. Ebben a vonatkozásban nemcsak az erre az alkalomra készült lapszám szerzőgárdáját érdemes áttekinteni, hanem az ünnepi esten jelenlévők tömegét is – szerencsére ma már nem jelent problémát az akkor készült képek előkeresése sem. Bár ez a találkozó minden bizonnyal párját ritkító volt, minden rendezvény eseményszámba ment. A Kápolna utcai épületnek megvolt az az előnye, hogy rendelkezett kiállítóterrel, így nemcsak írókat, költőket, hanem képzőművészeket is rendszeresen vendégül láttunk, valamint az akkor még velünk egy épületben lévő kerámiastúdióba látogatókat is rendszeresen tudtuk fogadni.

A lapszerkesztés egy rendkívül gyakorlatias foglalkozás, ahogy arra a főszerkesztőnk minden létező alkalommal felhívta a figyelmünket. Gyakorlatias tevékenységként a hatékonyságnak az elsők közt kell szerepelnie a foglalkozáskövetelmények listáján, melyet az online környezet vitathatatlanul folyamatosan biztosít – a személyes jelenlétet azonban nem tudja pótolni. Hasonlóképpen van ez az olvasással is. Bizonyára nem vagyok azzal egyedül, hogy ma már a legtöbb szöveget gépen olvasom – tablet- vagy számítógép-, legrosszabb és végső esetben telefonképernyőn csúszik el a tekintetem, azonban ennek a fajta olvasásnak számomra mindig van valami kötelezettség- vagy munkajellege. Az igazi, pihenést és kikapcsolódást jelentő olvasás még mindig papíron történik, hangozzék ez bármilyen anakronisztikusan is.

Ezzel már a kutatói és a szerkesztői minőségem között húzódó ellentétet is érintettem. Az előbbi minőségemben folyamatosan szembesülök azzal, hogy hiába beszélünk folyamatosan az egyre nagyobb számban digitálisan is elérhető anyagokról, minden sosem lesz elérhető, ugyanakkor pedig az, ami nincs fent az interneten, nincs meg digitálisan, sajnos egyre biztosabban elveszik. Ráadásul

minél régebben készült el egy anyag, annál kisebb esély van arra, hogy digitálisan archiválódjon, épp ezért a lehető legjobb, ha már születése pillanatában valamilyen formában felhelyezzük az internetre. Ennek a kívánalomnak a *Forrás* a lehető legteljesebb mértékben megfelel – nem csak a saját honlapunkon tároljuk az anyagokat, de kettős könyvelést végezve a *Hungaricanán* most már mindegyik lapszám megtalálható. Szerkesztőként ugyanakkor nem elegendő számomra, ha egy anyag csak digitálisan kerül elém, például fizikailag kell megfognom egy lapszámot ahhoz, hogy megnyugodjak, ebben a hónapban is sikeresen megjelentünk.

A fizikai jelenlét a szerkesztésnél ugyanúgy nem zárható ki, mint az olvasásnál vagy a személyes ismeretségeknél. A mai napig zavarban érzem magam, amikor ismeretlenül, különböző közbenjárásokra hivatkozva írok levelet egy szerzőnek, hogy írást kérjek tőle. Ez a zavartság általában akkor tűnik el, amikor személyesen is találkozom az illetővel, amikor az e-mailek untig ismert formuláit egy kedélyes kézfogással cseréljük fel. Ezeknek a találkozóknak is helyszínt tudnak biztosítani a lapszámbejelentők vagy a különböző konferenciák. A Covid alatt ezekből szintén megszületett az online változat, de nem voltak képesek pótolni a kicsit már száraz pogácsa és az éppen kihűlő kávé által biztosított bájt. Az olvasás kapcsán ugyanakkor tudom, hogy egyre több olyan olvasónk van, akikhez csak online formában érünk el, ehhez elég átnézni az évente egyre nagyobb számokat felvonultató honlap-látogatottsági statisztikáinkat.

Ahogy a lap élete egyre inkább az online térbe vonul, ahogy a *postafiók 69*-et előbb a *Kápolna utca 11.*, végül pedig már a *@forrasfolyoirat*-ra cserélte le, úgy tűnnek egyre fontosabbnak lapbejelentők, a könyves rendezvények, az irodalmi beszélgetések, nem beszélve arról, hogy a *Forrás* éppen általuk van jelen a város életében. A magyar irodalmi és művészeti élet fontos alkotóit tudtuk mindig is megmozgatni, és olyanokkal is testközelbe hozni, akik egyébként nem találkoztak volna velük.

Azokhoz a kapcsolatokhoz azonban, melyek ezeket lehetővé teszik, ma már e-mailben, vagy még újabb eszközök segítségével lehet fenntartani. Úgyhogy marad a postafiók @, és marad a szerkesztőség is, most már a Könyvtárban.

Pál Sándor Attila

Tízéves a Forrás

Negyvenöt év után, avagy olvasónapló egy folyóiratszámról

Még 2023 decemberében, a 65 éves *Jelenkor* budapesti estjén mondta azt Parti Nagy Lajos, hogy az ember, ha szerkesztő, amikor lapot „csinál”, napi munkaképpen dolgozik mások szövegeivel, felkér, elfogad, elutasít, javít, pofoz, beilleszt – egy szóval: szerkeszt, talán nem is látja igazán, milyen értékek futnak át a keze alatt, közreadja azokat, rendjén megjelenik egy-egy lapszám, de esze már hónapokkal, ne adj’ isten fél évvel előre jár, a jelenben tulajdonképpen a legkevésbé sem tartózkodik. Ellenben amikor akár évtizedek múltán visszanéz, kezébe vesz egy-egy számot, csodálatos mód felragyognak, kiragyognak szövegek ebből a hatalmas, sötétszürkének tetsző szövegtengerből, mint szigetek vagy világítótoronyok. Ez a meglehet igen pontatlanul idézett, némileg tovább is gondolt futam adta az inspirációt ehhez az íráshoz, hogy „ától cettig” végigolvassak egy folyóiratszámot, a *Forrás* valamely régi példányát, s vágyva lássam, ragyognak-e szövegek, s ha igen, hogyan s miképpen. De ha csak időutazó lehetek 96 oldal erejéig, talán az is elég.

A múlt, különösen az irodalomtörténet pókhálós vermeinek, ritkán megvilágított szegleteinek kirámolása számomra mindig is bizsergető élvezetet jelentett, úgyhogy az egyértelműnek mutatkozott, hogy jóval visszább nyúlok, minthogy nekem személy szerint bármi közöm is lett volna a laphoz. Sőt, gondoltam, menjünk akkor már a születésem előttre, lehetőleg egy olyan lapszámhoz, amelyhez a jelenlegi szerkesztőségből sem volt köze senkinek. Így esett a választásom 1979 márciusára, amikor éppen tízéves születésnapját ünnepelte a *Forrás*, csendesesen, de örömmel. (Itt némi csalást jelentek: Buda Ferenc és Pintér Lajos fel vannak tüntetve ekkor a lapban, mint szerkesztésben közreműködők, csakúgy, mint most is – maradjon is így még sokáig!)

De a konkrét lapszám előtt egy kis emlékeztető, vagy inkább hevenyészett gyorstalpaló: milyen volt a világ és Magyarország 1979 márciusában? Csupán elnagyoltan, s persze címszavakban ejtek szót arról, hogy mi történt az év első három hónapjában. Az év elején az Egyesült Államok és Kína felveszi a teljes körű diplomáciai kapcsolatot, Iránban pedig megbukik Pahlavi sah és visszatér Khomeini ajatollah. A megyében január végén hatalmas földgázkitörés történik Zsanán, amit csak hetek alatt sikerül megfékezni. Januárban megjelenik Borsányi György Kun Béla-életrajza, amelyet rövidesen, szovjet közbenjárásra betiltanak. Februárban Londonban meghal a hetvenkilenc éves Gábor Dénes, és ugyanebben a hónapban megkezdik idehaza a Bánfi hajszesz forgalmazását. Márciusban minisztertanácsi határozat születik a lakásépítés- és gazdálkodás tervéről, amely

1990-ig szól, és 1,2 millió lakás felépítését tűzi ki célul. Ugyanekkor Kádár Moszkvában tárgyal és tekint meg dolgokat, Izrael és Egyiptom pedig a Fehér Házban békeszerződést ír alá.

Az év további eseményeire már nem térek ki, de azt még idebiggyesztem, hogy ebben az évben mutatták be a *Háirt* és *A nyolcadik utas: a halált* (azaz az *Alient*); ez évi a *Családi tűzfészek*, a *Rosszemberek* és az *Angi Vera*; ez év májusában volt a Fiala Írók Találkozója Lakiteleken (anyaga a *Forrás* 1979/9. számában), és ebben az évben jelent meg többek között Esterházy Péter *Termelési-regénye*, Kányádi Sándortól a *Fekete-piros versek* a Magvetőnél, Csoóri Sándortól a *Nomád napló*, Oravecz Imrétől az *Egy földterület növénytakarójának változása*, illetve Hatvani Dániel verseskönyve, a *Totemarc*, vagy Márkus István szociográfiája Nagykovácsról, a Magyarországi fel-fedezése sorozatban.

A *Forrás*nak az 1979-es volt a tizenegyedik évfolyama. A márciusi szám címlapján fotó: kiskunsági népi fafaragás, talán egy láda fedele vagy oldala, a képzőművészeti anyagot is túlnyomórészt ezek a fotók adják. Az impresszum így fest: főszerkesztő Hatvani Dániel, főszerkesztő-helyettes Székér Endre. Ár hátul: 10 forint (ebben az évben voltak a nagy áremelések is, *o tempora, o mores*, amelyek aligha érintették a művészeti folyóiratok árazását). A negyedik oldalon van feltüntetve, hogy „folyóiratunk szerkesztésében közreműködnek”: Buda Ferenc, Goór Imre, Kovács István, Pintér Lajos, Zám Tibor. Kiadja a Bács-Kiskun megyei Lapkiadó Vállalat, Kecskemét, Szabadság tér 1/a. Felelős kiadó Preiszinger András.

Átnézem a tartalomjegyzéket, de inkább csak futólag, nem *spoilerezve* a magam számára, ezúttal nincs mazsolázás, erre-arra rálapozás, pillanatnyi, villanásnyi érdeklődések csábítása: elolvasom az elsőtől az utolsó betűig ezt a 96 oldalt, és meglátjuk.

Az első két lapon dőlten szedett, „A Szerkesztőség” által jegyzett szöveg. Címe: *Tíz esztendő*. Nincs szó kritikátlan önhozsannáról, viszont említésre kerülnek a lap előzményei, születésének nehézségei, a kecskeméti terep egyenetlenségei, az Erdei Ferenc, Tóth László, Németh László és tágabban Veres Péter által kijelölt út, vagy inkább kitaposott gyalogút. Olvasóban és országos léptékben gondolkodott ez a tízéves szerkesztőség. „Számadással a tízmilliónál immár valamelyest nagyobb létszámú össznépi közösségnek tartozunk. Nem az adok-veszek, illetve a »valamit valamiért« kicsinyes és finánciális megfontolása alapján – gondolván arra, hogy az ország minden egyes polgára évente átlag 17 fillérrel járul hozzá folyóiratunk fenntartásához, nem számítva ezúttal az előfizetőket és a számonkénti vásárlókat – hanem mert szent meggyőződésünk, hogy ma is nagy munkát vállal az magára, aki magyar írói elhivatottsággal vesz kezébe akár lantot, akár golyóstollat.”

E rövid beköszönő írást Kiss Anna *Kuporgó* című, a Katona József drámapályázaton 1978-ban díjazott egyfelvonásosa követi. A tartalomjegyzék műfajmegjelölése szerint verses mesejáték, ma olvasva inkább kavargó, komorabb témákat is

pedző, néha már-már tébolyult monodráma. A címszereplő zaklatott, csapkodó beszámolója, vádaskodása, meséje, képzeletbeli tusája ez Borzával, a Kopókirállyal, Doktor Vitussal, Cinkával, egy töredékesen felsejlő, mesésen ijesztő univerzumban. Ez a dúlt szöveg csak annyiban mese azt hiszem, amennyiben e kedves nevek, s a Kuporgó bolond voltára erősítő csörgősipka mesei attribútum, egyébként keserű fogantatásokról, gyilkosságokról, üldöztetésről szól, és a mindenkori világ igazágtalanságáról. „Mondják / a szolgálók, / hogy nem is vagy te / asszony. / Panoptikumból / szöktetett meg / Borza, / a marha, / nem tudta / mi a... / panoptikum. // Ez akkor is szép, / hogyha / nem igaz.”

Kiss Anna egyfelvonásosát egy rövid interjú követi, melyet Ódor László készített Jékely Zoltánnal erdélyi költő-elődökről, költő-társakról (sic!) – *A láthatatlan írás* című, egykori rádióműsor egy adásának bővített leiratáról van szó. (Furcsa, szomorú konstellációban olvastam ezt a beszélgetést, hiszen az írás születésének napjaiban kellett váratlanul és végleg elbúcsúznunk Kovács András Ferencről.) Rövid, villanásnyi emlékeket kapunk, főleg Jékely gyermekkorától a negyvenes évekig Berde Máriáról, Szentimrei Jenőről, Reményik Sándorról, Dsida Jenőről, Tompa Lászlóról, Bartalis Jánosról, Szabédi Lászlóról, Horváth Istvánról és Szemlér Ferencről. Érdekes korfestő elem, hogy Reményik és Tompa kapcsán rosszszallóan, csaknem felháborodva jegyzi meg Jékely, hogy előbbinek mindösszesen egy, utóbbinak pedig egy verse sem szerepel a mértékadónak tekintett *Hét évszázad magyar versei* című antológiában. A költő a Tompát búcsúztató Domokos Gézától idézve zárja a beszélgetést, s leginkább ezen időztem el. „Kegyetlen fejszés pusztítja a romániai magyar irodalom szép erdejét. Eligazító nagy tölgyek és égnek rugaszkodó fiatal fenyők dőltek ki sorra csapásai alatt. Szakadunk meg a helyettük is vállalni rendeltetett munkánk súlya alatt. Ha akarjuk, hogy gyászunk emlékükhöz méltó legyen, ez legyen gondunk, konok elhatározásunk.”

Az interjú után folytatódik a szépirodalmi szövegek blokkja, Mátyás Ferenc verseivel. Az első egy Fábry Zoltánra, a stószai remetére emlékező szöveg, a másik Mészáros Lászlót, a szobrászt invokálja, míg a harmadik, *Válasz* című pedig az első kettőhöz hasonlóan emelkedett hangon, hasonlóan csikorgó dikcióval szól saját magáról, mármint a versbeszélőről persze, akit minden probléma nélkül azonosíthatunk a szerzővel, mint „külvárosi szent”-ről. E három vers kétségtelenül nem ragyog.

Tímár Máté *Mire a nap körbejár...* című elbeszélésére a napjainkban igen divatos autofikció bélyegét is üthetnénk visszamenőlegesen, hiszen rendkívül részletes, elfogódott, líraiságra törekvésében helyenként érzélgősségbe csapó, részletes beszámoló kifestő egy napjáról. Karinthy Ferenc *Marci* című novellája jutott eszembe róla, mint ennél sokkal professzionálisabb, szellemesebb, koherensebb próza.

Kiss Dénes versei az eltűnt idő nyomában járnak, Rakovszky Zsuzsa költeményei ugrottak be róluk, s sokáig rezgett bennem ez a pár sor: „Mindez lüktető álca // Szememben ragyog az idő / halálos izzószála” (*Időcsöndítő*).

Pákolitz István prózája a következő, melynek címe *Küszöbök*. Fikcionalizált emlékezés ez, s emlegethetném itt is az autofikciót Pistike lakodalmi kalandjai kapcsán, alighanem az 1920-as évekből. Akkurátus, nyelvjárásjelölő pontossággal feltünteteti a zárt *ë*-ket, fonetikusán jegyzi az élőszőként feltüntetett beszédeket, érzékeltetve a hangsúlyokat. Józízü mesélőkedvvel előadott, képszerű történeteket kapunk Pákolitztól nem pusztán a gyermekkorról, hanem a családtörténet jellegzetes eseményeiről is, nagyapja Švejket idéző kalandjairól a Monarchia seregében, sváb családi adomákról, egyéb nevezetes alkalmakról. Szakadt nadrágok története, a templomi perselyezés módozatai, Krajdi Feri cigarettáügye: kedves, olvasmányos sztorik. „Persze azt senki se tudja, hogy nem is ritkán jókora turhákba, tócsányi köpedelmekbe is belenyúlkalok, hiába van kirajzszegezve a kartonlap csaknem minden padra: »A templomban köpködni tilos!« Az öregeknek odairkálhatnak amit akarnak, nem olvassák el, vagy ha igen, rá se hederítenek, egyre krákognak-köpködnek, orrukat nem a zsebkendőbe fűjják, hanem két ujjukkal befogják, így szabadulnak meg a váladéktól; a zsebkendőjüket inkább a pad ülőkéjére terítik, hogy ne fázzanak föl. Én meg akár elhányhatom magam, de azért csak szedem-szedegetem a Péterfilléreket; igaz, nem *aprehendálhatok* miatta, hisz senki se mondta, hogy csináljam; magamtól teszem ezt, jócselekedetként, és minden fillért bedobok a perselybe, valamelyik oltárperselybe, rendszerint a Szent Antaléba. Nem mernék eltenni egyetlen fillért sem.”

Pákolitz prózáját egy egységes blokk követi, melyhez Pintér Lajos írt rövid bevezetőt *Gyökér, törzs, korona* címmel. „Nemrégén egy társaságban a *Forrás* hagyományörző munkájáról szerettem volna beszélni. De valaki rövidesen félbeszakított: a szerkesztői jó szemet nem az dicséri ám, hogyan fürkészi a múltat, hanem az, hogyan látja az eljövendőt! Hogyan segíti kibontakozásában az új és új irodalmat. Eldöntsük-e ezt az eldönthetetlen kérdést? Mintha arról vitatkoznánk: melyik a fontosabb, gyökere a fának vagy a koronája? Azt mondom erre én: tisztelet a fának; gyökérnek, törzsnek és koronának. Természetesen tisztelet a múltnak, jelennek és eljövendőnek.” Életkorom és elképzeléseim okán inkább húznék ahhoz a bizonyos közbeszólóhoz, ha oldalt kellene választani, miközben éppen egy *Forrás*-történeti esszét írok. Jellegzetes, magyar skizo.

Versősszeállítás ez a tömb az ekkori fiatal, pályakezdő (e fogalmak korabeli problematikusságát és hatalompolitikai terheltségét most nem részletezve) költők műveiből, a *Tengerlátó* és a *Madárúton* antológiák vonzásköréből. Tóth Erzsébet, Pátkai Tivadar, Fenyvesi Félix Lajos, Lezsák Sándor, Zelei Miklós, Hideg Antal, Banos János, Zalán Tibor, Csordás Gábor, Ószabó István, Géczi János, Szilágyi Zoltán és Böröndi Lajos egy-egy verse szerepel itt. Végigolvasva gesztus- és eseményjellege jelentősebb talán az összeállításnak, az egyes szövegek kevésbé erősek. Ugyanakkor nagyon jellemző is az ekkori, leválasztó-felmutató reflexekre, hogy

külön blokkot kaptak az úgynevezett fiatalok, nem pedig a szépirodalmi közlések között, elszórva, „rendesen” jelentek meg.

Az erdélyi elődökre emlékező Jékely interjúja mellett hasonló okokból rendített meg a fiatalok versösszeállítása után következő rovat, mely ideiglenesen, mindössze egy évig tartott a *Forrásban*, de 1979 valamennyi lapszámában megjelent. Ez volt a Forrázó, Tarján Tamás és Reményi József Tamás paródiasorozata. '79 márciusában négy tavaszi ének, azaz versparódia (Ratkó József, Buda Ferenc, Ágh István, Bella István) mellett három rövid Pomogáts-kritikaparódia (!) is helyett kapott. „Mintegy másfél évtizeddel ezelőtt, de legalábbis tizenöt esztendeje ívelt föl Bella István költői pályája. Szerencsésnek tudhatta magát, hiszen rajban indult ő, abban a költő-kalákában, amelyet »Hetek« néven tart számon azóta a kritika: amelyet »Hetek«-ként tartok számon azóta én. Ágh István, Buda István, Kalász István, Raffai István, Ratkó István, Serfőző István voltak a társai. S viszont.”

A szépirodalom után következik, pontosabban következett a visszatekintve számomra legfontosabbnak és legjellegadóbbnak tűnő két rovat, a Való világ és a Műhely. Ha valamit feltámaszthatnék, mint a jelenlegi lap szerkesztője, e két rovat bizonyára az elsők között lenne. Előbbiben rendszerint az ekkor még élő, művelt és műveltetett, új szociográfiai irodalom vagy egyéb társadalmi fókuszú „valóságirodalom” kapott helyet, utóbbiban pedig például az ezekben az években Hatvani Dániel által készített interjúsorozat darabjai jelentek meg többek között, meglehetősen rendszertelenül. (Ez a rovat elsőként 1974 márciusában jelentkezett, Buda Ferenc írásával a *Sámándobok, szóljatok* című kötetről, Bognár András prehistorikus-kultúranropológiai esszéjével, Ördögh Szilveszter vitairatával Mocsár Gábor *Gyémántper* című könyvéről, Fodor András rövid futamával Károlyi Amy költészetéről, valamint Szentmihályi Szabó Péter *Meditáció nemzedékemről* című írásával.) Hatvani munkái beszélgetések voltak a magyar szociográfiairól annak művelőivel (többnyire a „nagy öregekkel”), viszonyukról a műfajhoz, munkamódszereikről, vélekedéseikről, *ars sociographiájukról* (elnézést), pályájukról. A főszerkesztő beszélgetett többek között Illyés Gyulával, Zám Tiborral, Végh Antallal; ebben a számban pedig éppen Mocsár Gáborral.

A Való világban '79 márciusában Berkovits György szövege szerepel, címe: *Mozgalmi emlékek* (gondolom a Tanácsköztársaság évfordulója jegyében is). A szöveg idézetek *patchworkje* régi mozgalmi emberektől, szociáldemokratákkal és kommunistákkal, élettöredékek és élettörmelékek, inasévek, háborúk, tüntetések, fricskák és megaláztatások, Tanácsköztársaság, szakszervezetek, Horthy-korszak. Az interjúalanyok, vagy inkább adatközlők stilizált énelbeszéléseit olvashatjuk, tele korfestő érdekességekkel. Ezek az egykor (ekkor) talán ab start unalmasnak gondolt, ideológiailag terhelt, szürkének tűnő történetek úgy színesednek meg most, 2024-ben olvasva őket, mint a digitálisan felújított, archív filmfelvételek. „A tizenhetes vörös tüzérezredben teljesítettem szolgálatot... Az Érsekújvár hatá-

rában levő Komárom–Párkánynána vasúti kereszteződés közelében állítottuk fel az üteget... Tizenkilencen voltunk, gépfegyverekkel együtt... Először az állomásról kilöktek egy gallyakkal álcázott vasúti kocsit, amely gurult egy darabig, de erre nem lőttünk, utána aztán jött egy páncélvonat, én lőttem az ágyúval, de a lövedék elment a páncélvonat fölött, az meg tüzelt ránk, a főhadnagy azt ordította, hogy kettővel rövidebbet lőjek, de akkor meg a páncélvonat előtt robbant, az meg csak tüzelt, úgyhogy már hét géppisztolyosunk esett el, ott feküdtek körülöttem, eggyel hosszabbat, ordított a főhadnagy, és akkor lőttem és telibe találtam... Az egész üteget jutalomképpen levitték Balatonaligára nyaralni...”

Ami leginkább megdöbbenő, főleg, ha a publikációt nézem csaknem 45 év távlatából, az ezeknek a régi, baloldali-kommunista mozgalmi embereknek a töretlen hite, teljes azonosulása és önfeladása az ideológia (hit) szolgáltatásban, gyakorlatilag szemernyi kétség nélkül. Amennyire ijesztő, annyira erős is. Elvtársazás, ellenforradalmárok kijátszása, szervezkedések, vonal alatti munkák, majd a kétségtelenül és magától értetődően felszabadulásnak nevezett szovjet bevonulás után az új ország építésének hitbuzgó, kétségtelen lendülete. Maradjunk annyiban, megrendítő. Néhol pedig ijesztő is. „Az ellenforradalom kitörésének első napján jelentkeztem a rendőrkapitányságon, hogy elvtársak, adjatok fegyvert a kezembe, harcolni akarok a munkásosztályért. Amikor október huszonharmadikán a tömeg megrohmozta a kapitányság épületét, részt vettem a tűzharcban. Utána visszatértem a vállalatomhoz, ahol a kétségbeesés a tetőfokára hágott, a párt sorai megbomlottak, végig kellett hallgatnom az ellenforradalmi csőcselék gyűlését, ahol meghurcoltak, meggyaláztak. Ekkor szembefordultam az ellenforradalmi erők vezérével és azt mondtam: »Velem csinálhatnak akármit, én mindig kommunista maradok.« November negyedike! A meggyalázott magyar nép és a sokat szenvedett munkásosztály újra felemelte a fejét, újra szabad lett, jómagam is. Meghozták számunkra az életet újra azok, akik már egyszer megtették, csak nem tudtunk vele helyesen élni.” Vagy: „Leintettek (október 24-én hajnalban, a rendőrségen – PSA), elküldtek haza, ugyanezt csinálták a többi jelentkező elvtárssal is, akik bevetésüket követelték a fasiszták ellen. Végre reggel nyolckor a Partizánszövetségben beosztást kaptam, átküldtek a Belügyminisztériumhoz harminc elvtárssal. Tíz órakor már a Belügyminisztériumot rohmozó fasisztákat vertük vissza, legalább huszonötöt kinyírtunk, köztük egy cisztercita papnövéndéket.” No komment.

A Hatvani–Mocsár-beszélgetés címe: *Társadalmunk az igazra áhítozik*. A bevezetőben bőségesen méltatott interjúalanyról mára bízvást mondhatjuk, hogy Mocsár Gábor (is) kimeríti az elfeledett író fogalmát, amennyiben nem emlegetjük, műveit nem olvassuk, s lassan a bennfentesek, azaz teszem azt irodalomtörténettel foglalkozók is elfelejtik, ki is volt. Ezt csak neutrálisan jegyzem meg, a tény rögzítése kedvéért, nem az ilyenkor szokásos, *hát pedig illenék felhanggal*.

Szó esik a hosszú beszélgetésben a tanyakérdésről, a szociográfiáról mint önálló irodalmi műfajról, szociográfia és szatíra rokonságáról, a hatásokról, majd Mocsár konkrét szociográfiai műveiről, azok háttéréről, a Féja Gézával való ellentéttről s akkor, 1979-ben égetően aktuális kérdésekről, mint mondjuk egy reklám, amely mindenki számára elérhető bundázatokot hirdet, vagy éppen a Magyarország felfedezése sorozat sorsáról, jövőjéről, az utánpótlás kinevelésének lehetőségéről. Vagy a köldöknézőnek minősített fikciós irodalom és a társadalommal és az ún. valósággal foglalkozó, „igazat” beszélő irodalom akkoriban minden kétséget kizáróan valósnak vélt, mára inkább csak elnéző mosolygással olvasható ellentétéről (egyáltalán: a megkülönböztetés, ez a dichotómia, a fogalomhasználat). Közben gondolkodom, hogy vajon a szociográfia szoros jelenhez kötöttsége miatt érződik ez a beszélgetés, annak egész levegője, az érintett témák, és főként a kor, amiben benne áll, félelmetesen anakronisztikusnak? Valószínűleg ha felütjük Mocsár szociográfiáit, többre jutunk, s nyilvánvalóan árnyaltabb képet lehet kialakítani, s fontos lehet az is, hogy szociográfia és szociográfia között is óriási különbség van, hiszen, ahogy egyébként Mocsár is hangsúlyozza, elsősorban irodalmi műfajról van szó: azaz a nyelv, amin megszólal, a szöveg megalkotottsága, azaz minősége az, amin áll vagy bukik a dolog, nem pedig a hatni akaráson, a funkcionalitáson, amit pedig aztán a beszélgetés alatt szintén hangsúlyoz. Nem újságcikk, nem is riport, hanem irodalom. A Horthy-korszakban a szociográfia, a falukutatók könyvei ellenzéki gesztusok voltak, majd a szocialista rendszerekben szelepek és a szabadsághiány politikai-irodalmi (pót)cselekvései. Mi (lenne) ma, 2024-ben?

A szám következő írása (egyébként szintén még a Műhely rovathoz sorolva) Vasy Géza tanulmánya Kiss Anna költészetéről *A mítosz valósága* címmel. A szöveg egy idézetekkel gazdagon alátámasztott, elnyújtott elismerő kritika az ekkor negyedik köteténél tartó költőről, pályarajz és motívumelemzés, kiemelten kereskedve a sámánság és a boszorkányság fogalmai körül, és furcsán szembeállítva azokat, mint két attitűdöt (közösségi közvetítő vs. statikus világképű, rontó entitás – követhető, de valahogy nagyon nem helyes).

A *Forrásban* a kezdetektől, s még ekkor is, az indulástól számított tíz év után is többé-kevésbé rendszeresen szó esett színházról. A Műhely zárásaként szerepel Pálffy G. István *A hitvitázó – Sütő Andrásról a Káin és Ábel előadásai kapcsán* című írása.

Pálffy alapállása elég hamar tisztázódik: egyrészt Sütő drámatrilógiájából (*Egy lócsiszár virágvásárnapja; Csillag a máglyán; Káin és Ábel*) egyértelműen a középsőt tartja a legjobbnak, szerzőjüket pedig (ezt le is írja) nemes egyszerűséggel a kor egyik legnagyobb drámaírójának. Zavarosan utal a *Káin és Ábel* körüli, szigorúan irodalminak tételezett vitára Romániában, majd ráhúzza a vizes lepedőt a magyarországi interpretációkra: Marton Endre rendezését a Nemzetiben művészileg teljesen hangsúlytalannak ítéli, a veszprémi előadás teljes kudarcát pedig a fiatal társulattal szemben a díszlettervező és a rendező nyakába varrja.

Mint írja, a tétellel és kellő komolysággal bíró előadásokért Kecskeméti és Kolozsvárig kellett menni(e). A Harag György-féle erdélyi interpretációt csaknem az egekbe menesztí, legrészletesebben pedig a kecskeméti Beke Sándor-rendezést tárgyalja. Az összképről nincs rossz szava, egy-két színészről annál inkább. S mindezt a Sütő előtt leboruló, feltétlen szenttiszelet jegyében. Talán az egyetlen írás volt a lapszámból, amit sokkal inkább éreztem napi- vagy hetilapba, mintsem művészeti folyóiratba valónak.

A lapstruktúra gazdagságát a Dokumentum című rovat is bizonyítja, illetve tovább árnyalja, egyrészt négy fotóval 1919. május 1-ről, Kecskemétről, másrészt Sisa Miklós leveleinek közlésével Buday Dezsőhöz, melyeket Romsics Ignác adott közre, adalékokként a Galilei Kör történetéhez, és a *Szabadgondolat* folyóirat működéséhez (nyilván szintén a Tanácsköztársaság évfordulójához kapcsolódva).

A szám végére három rovat marad: a Művészet, melyben Sztrinkó István ír *A kiskunsági népművészet kérdőjeleiről*, a Szemle, azaz a kritikarovat, régi jó *Nyugat*-elnevezéssel, illetve a Krónika, melyben ekkoriban folytatásokban közölték (közöltük?) Katona Imre *Néprajzi útikalauz* című írását. Azaz a *Forrásnak* a szociográfiai fókusz mellett volt egy igen jelentős népművészeti-néprajzi érdeklődése, elkötelezettsége, irányultsága is, hogy korjellemző fogalmakkal éljen.

Sztrinkó kurta írása arra keresi a választ, miért nem folytonos, jellegzetes, egységes a népi kultúra, elsősorban a tárgyi népművészeti kultúra a Kiskunságon, szemben más néprajzi tájainkkal. Mindezt alapvetően a török hódoltsággal bekövetkező jelentős töréssel magyarázza, illetve számba veszi a különböző, más tájegységekről származó hatásokat is. Alapvető kérdései nem kerülnek megválaszolásra, s a jövőbeli kutatások irányába utalja a hiátusok kitöltését vagy inkább pontos történetének feltárását. (Boldogult néptáncos koromban én is sokat gondolkodtam azon, miért nem olyan szép, régi népdalokat énekel nagyapám, mint amikkel Erdélyben meg táncházakban találkozhattam, és miért a magyar nőta, vagy népies műdal áll közel a szívéhez és a gyerekkorához. Akkoriban ez szinte felháborított, és éles értékdistinkciót tettem a két hagyomány között. Mára megengedőbb vagyok ezzel.)

A Szemle rovatban 1979 márciusában három rövid kritika kapott helyet: Bárh János írt Jung Károly *Az emberélet fordulói* című, gombosi népszokásokat tárgyaló könyvéről (Forum-kiadás!), Horpácsi Sándor Jékely Zoltán novelláskötetét recenziálja (*Angyalfia*), Goór Imre pedig Tüskés Tibor *Műteremben* című, déldunántúli képzőművészekről szóló könyvét értékeli. Bárh tisztességes recenziót ír, s nem győzi elismerni a szokásmonográfia érdemeit és egykorú, azaz hetvenes évek végi jelentőségét a magyar néprajzban; Horpácsi Sándor Jékely-kritikája bizonyítja, hogy már negyvenöt évvel ezelőtt sem volt ismeretlen gyakorlat a könyvek fülszövegeit és az írók önértelmező gesztusait túlbecsülni az egyes kötetek kapcsán, bár a Krúdy-párhuzam Jékely novellisztikáját illetően figyelemre

méltó. Egyik szövegben sincs igazán kritikai megjegyzés, s ezt remekül illusztrálja Goór Imre írásának e passzusa: „Pályákról, versenyekről, futókról tudósít, rokon törekvésekkel vezet a fölismeréshez, példákat lobogtatva mondat véleményt a »tárgyilagos« olvasóval a fent említett korszerűségről vagy műkritikáról. Mindezt oly ügyesen teszi, »tetten érni« nem kívánkozunk; vitába szállni véle értelmetlennek tartjuk, mert igazságai általános érvényűek, tehát objektívek.”

Mint már említettem, a lapszámot a Krónika rovat zárja, Katona Imre írásával, melynek a harmadik része jelent meg márciusban, *A Fertőtől Zobor vidékéig (kisalföldi népcsoportok)* címmel. Rövid történeti-földrajzi áttekintés után kitér a Kisalföld belső tájaira, annak vízi világára, a vadászat és a szilaj pásztorkodás kultúráira, a népművészetre és a népszokásokra, valamint még külön is, zárásként a tájegység egyik, ha nem a leghíresebb táncára, a kapuvári verbunkra (Martin György munkásságára is kitérve, s említve Móricz Zsigmond *Kapuvári mise* című riportját). Katona írásáról, s egyáltalán e rovat gesztusáról vagy jelentőségéről a *Tiszatáj* híres Diákmelléklete jutott eszembe, annak folytatólagos, néprajzos-honismereti változataként.

Mi a végkövetkeztetés? Sokat és kedvvel bújom az archívumot, kell is tennem évfordulók, egyéb alkalmak miatt, s számtalanszor bukkanok fontos, jó írásokra, ma is felfénylő, felragyogó kincsekre, de teljes archív lapszámot most először olvastam végig. S az időben minél messzebbre nyúlással éppen azt szerettem volna elkerülni, ami most mégis megköörnyékez: hogy elfogult, vagy inkább elfogódott legyek. Egy viszonylag fiatal, tízéves lapot látok, tele lendülettel, hittel abban, hogy amit képvisel és amit csinál, az fontos, érdemes, érdekes, a feltétlen tudatában annak, hogy olvassák, nem is kevesen, s mindez felelősség. Gazdag rovatstruktúra, sok-sok téma és mondanivaló, ugyanakkor a béklyóban táncolás mutatvány: két írás is utal Trianonra (Pákolitzé és Pálfy), s csak elképzelnem tudom a félelmet és a tanakodást a nyomdába adáskor: vajon átmegy-e a rivaldán? Átment. Azt írja még abban a bizonyos lapszám eleji, beköszönő szövegben a Szerkesztőség: „Az ünnepi lélegzetvétel sem feledteti velünk, hogy temérdek még az elvégeznivalónk. Szerkesztői tekintetünket egyaránt kell vetni a minőségi mércére csakúgy, mint az élő irodalom legújabb folyamataira. Olykor bátorításra szorulnak nemcsak a kritikusok, hanem a közvetlen valóságábrázolásra vállalkozó írók is. Képzelnünk hát magunknak töretlen pályáivet, s gazdagodást oly módon, hogy az eddigi vívmányainknak is részük legyen a szellemi tőkefelhalmozódásban. Mindehhez éppúgy kérjük az Olvasó segítő türelmét, megértését és szigorú kritikáját, mint ahogy kívánjuk magunknak a folyton megfrissülő alkotókedvet, a szerkesztői nyitottságot, érzékenységet és határozottságot.”

Majd' elfelejtettem: az 1979. márciusi Forrás nem az utolsó írással ér véget. A hátsó borító belső oldalán ez szerepel: *Évtizedes tükörbe néző*. Idézetek szerepelnek itt a lapról, sajtószemle, az *Élet és Irodalomtól* a *Petőfi Népe*n és a *Köznevelés*en

át a *Pedagógusok Lapjái* és az *Új Tükör*ig. Az első, '69-es említés az *Élet és Irodalom* karácsonyi számából van, rövid passzus, szerzője nincs feltüntetve. Utánanézttem, Cseres Tibor írt egy hosszabb cikket a folyóirat első évfolyamáról, az 1969. december 27-i lapszám 4. oldalán, *Nosztalgia a forrás után* címmel. Hosszabban idézve így szól e rövid szakasz: „Nem nagyon hiszek abban, hogy egyik magyar megye, vagy egyik város népe mérhetően különb lenne, mint a másik. Azért is tartom meglepőnek és jelenségnek a Forrást, és tovább még azért is, mert a folyóirat hangját és színvonalát nem tudom egy vagy két személy érdeméhez, ottlétéhez kapcsolni. Úgy tetszik, e másodhivonként összeálló kecskeméti tünemény legalábbis tucatnyi résztvevő műve és eredménye. A sok jó írás szomszédságában még a sápadtabb munkák is ragyogást kapnak és szinte értékükön felül való értelmet nyernek. Úgy fest emiatt, mintha a műkedvelőket és a kontárokat nem is engednék szénázni a Forrás partján.”

Ahogy egy igen elterjedt és általam egyébként nagyon nem kedvelt internetes fordulat szól: ezt most csak úgy itt hagyom.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu